

УДК 159.9

Наведено результати теоретичних, прикладних і науково-експериментальних досліджень з актуальних питань психології.

Для науковців, викладачів, практичних психологів, студентів.

The Bulletin highlights the results of theoretical, scientific, applied and scientific-experimental researches on the current issues of Psychology.

For scientists, researchers, lecturers, applied psychologists and students.

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР	І. В. Данилюк, д-р психол. наук, проф., чл.-кор. НАПН України
РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ	Т. М. Траверсе, д-р психол. наук, проф. (заст. гол. ред.); М. Шабус, д-р психол. наук, проф., м. Зальцбург (Австрія), (заст. гол. ред.); І. І. Ягіяєв, канд. психол. наук (відп. ред.); Д. О. Александров, д-р психол. наук, доц.; Л. Л. Ді Стазі, д-р психол. наук, проф., м. Гранада (Іспанія); А. Б. Коваленко, д-р психол. наук, проф.; Л. Ф. Крупельницька, д-р психол. наук, доц.; К. Л. Мілютіна, д-р психол. наук, проф.; В. Р. Міляєва, д-р психол. наук, проф., С. Ю. Пащенко, канд. пед. наук, доц.; Д. Є. Предко, канд. філос. наук; Л. Радзевичене, д-р соціал. наук, проф., м. Шяуляй (Литва); А. Ю. Трофімов, канд. психол. наук, доц.; Т. М. Яблонська, д-р психол. наук, проф.
Адреса редколегії	факультет психології; просп. Академіка Глушкова, 2 а, м. Київ, 03680, Україна; ☎ (38044) 521 35 09; (38044) 522 16 48; (38044) 526 05 31
Затверджено	вченою радою факультету психології 13 грудня 2022 року (протокол № 6)
Зареєстровано	Державною реєстраційною службою України. Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 24371-14211 ПР від 24.02.2020
Засновник та видавець	Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет" Свідоцтво внесено до Державного реєстру ДК № 1103 від 31.10.2002
Адреса видавця	б-р Тараса Шевченка, 14, м. Київ, 01601, Україна; ☎ (38044) 239 32 22, 239 31 72; факс 239 31 28
Журнал входить	до переліку наукових фахових видань України (категорія Б), в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів кандидата і доктора наук у галузі психології. Наказ МОН України № 886 від 02.07.2020

BULLETIN of TARAS SHEVCHENKO NATIONAL UNIVERSITY OF KYIV

ISSN 2708-6038 (Online), ISSN 2518-1378 (Print)

PSYCHOLOGY **2(16)/2022**

Established in 2014 року

UDC 159.9

The Bulletin highlights the results of theoretical, scientific, applied and scientific-experimental researches on the current issues of Psychology.

For scientists, researchers, lecturers, applied psychologists and students.

Наведено результати теоретичних, прикладних і науково-експериментальних досліджень з актуальних питань психології.

Для науковців, викладачів, практичних психологів, студентів.

EDITOR-IN-CHIEF	Ivan Danyliuk, Dr of Sci. (Psychology), Prof., Corresponding member in the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine
EDITORIAL BOARD	Tetyana Traverse, Dr of Sci. (Psychology), Prof. (Deputy Editor-in-Chief); Manuel Schabus, PhD in Psychology, Prof., (Salzburg, Austria), (Deputy Editor-in-Chief); Illia Yahiiaiev, PhD (Psychology), Associate Prof. (Executive Editor); Leandro Luigi Di Stasi, PhD (Psychology), Associate Prof. (Granada, Spain); Denys Aleksandrov, Dr of Sci. (Psychology), Associate Prof.; Alla Kovalenko, Dr of Sci. (Psychology), Prof.; Liudmyla Krupelnytska, Dr of Sci. (Psychology), Associate Prof.; Valerija Miliaieva, Dr of Sci. (Psychology), Prof.; Kateryna Miliutina, Dr of Sci. (Psychology), Prof.; Svitlana Paschenko, PhD (Education), Associate Prof.; Denys Predko, PhD (Philosophy), Assist. Prof.; Liudmila Radzeviciene, PhD (Social Sciences), Prof. (Šiauliai, Lithuania); Andrii Trofimov, PhD (Psychology), Associate Prof.; Tetyana Yablonska, Dr of Sci. (Psychology), Prof.
Address	the Faculty of Psychology; 2 a, Hlushkov ave., Kyiv, 03680, Ukraine; ☎ (38044) 521 35 09; (38044) 522 16 48; (38044) 526 05 31
Approved by the	Academic Council of the Faculty of Psychology 13 December 2022 (Protocol № 6)
Certified by the	Ministry of Justice of Ukraine State Certificate # KB 24371-14211 ПП issued on 24.02.2020
Founded and published by	Taras Shevchenko National University of Kyiv, Publishing and Polygraphic Center "Kyiv University". State Certificate # 1103 issued on 31.10.2002
Address:	14, Taras Shevchenka Blvd., Kiev, 01601, Ukraine ☎ (38044) 239 32 22, 239 31 72; Fax 239 31 28
The Journal is included	in the list of scientific professional editions of Ukraine (Category B) were the results of Ph.D. and Dr. Sc. dissertations of academic degree seekers in the field of Psychology can be published. Decree of Ministry of Education and Science of Ukraine # 886 issued on 02.07.2020

ЗМІСТ

Гусєв І. Соціально-психологічні особливості вияву масової комунікації у процесі взаємодії спільнотних ідентичностей	5
Дандан Лі, Шаоцзе Дін Дислектичні розлади у школярів початкової школи: особливості навчання та соціалізації	10
Зарічанський О. Психологічні витоки корупції.....	14
Коваль Г. Психологія девіантних форм економічної поведінки особистості в кіберпросторі	19
Крупельницька Л., Баратюк А. Особистісні чинники схильності до тривожно-фобійних розладів у студентів-психологів	25
Курапов А., Льошенко О., Бахвалова А. Страх через COVID-19: чинники його зниження і негативні копінг-стратегії	33
Предко В., Кордубан К., Предко Д. Вплив кінематографа на емоційну сферу особистості підлітка	39
Сабадуха О. Спонування як конститутивний елемент психіки людини	44

CONTENTS

Husiev I. Socio-psychological Peculiarities of Mass Communication Display in the Process of Community Identities Interaction	5
Dandan Li, Shaojie Ding Dyslexic Disorders in Students of a Young School: Peculiarities of Education and Socialization	10
Zarichanskyi O. Psychological Origins of Corruption	14
Koval H. Psychology of the Deviant Forms of Economic Personal Behavior in the Cyberspace.....	19
Krupelnytska L., Baratiuk A. Personality Traits Contributing to Anxiety and Phobic Disorders in Psychology Students	25
Kurapov A., Loshenko O., Bakhvalova A. COVID-19 Fear: Factors Impacting Its Reduction and Negative Coping Strategies	33
Predko V., Korduban K., Predko D. The Influence of Cinematography on the Emotional Sphere of Personality of Adolescent	39
Sabadukha O. Motivation as a Constituent Element of Human Psyche	44

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВИЯВУ МАСОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ У ПРОЦЕСІ ВЗАЄМОДІЇ СПІЛЬНОТНИХ ІДЕНТИЧНОСТЕЙ

Представлено результати емпіричного дослідження соціально-психологічних особливостей вияву масової комунікації, зокрема й у медіареальності, у процесі взаємодії спільнотних ідентичностей. Дослідження виконано у якісній методології збору даних, на базі фокус-групових дискусій. Основними результатами є з'ясування особливостей використання масової комунікації й опис конкретних моделей медіаспоживання серед різних спільнот.

Ключові слова: ідентичність, масова комунікація, медіареальність, медіаспоживання, спільнота, фокус-групове обговорення.

Актуальність теми. Масову комунікацію активно вивчають безліч дослідників, серед яких і психологи, адже актуальність цього процесу тільки зростає, насамперед через розширення медіареальності та збільшення медіазвичок серед населення. Загострена потреба в медіакомунікації ще більше виявляється під час масових кризових станів, якими, беззаперечно, є воєнні дії, що розширились на всю Україну із 24 лютого 2022 р. Зазначений контекст важко ігнорувати під час вивчення масової комунікації, тому необхідним (і водночас актуальним) є залучення його до загальної проблематики дослідження. Окрім цього, беззаперечним є розуміння, що масова комунікація – ще один вид зброї, яка може як захищати суспільство, так і бути руйнівною силою. Знову ж таки, воєнні дії це твердження наочно продемонстрували, коли можна було бути свідком як консолідації думок, так і розповсюдження панічних настроїв через засоби масової комунікації, зокрема і з активним залученням медіареальності. Взаємодія спільнотних ідентичностей у цьому процесі може відігравати значущу роль, адже різні ідентичності з різною активністю беруть участь у масовій комунікації. Окрім цього, найбільш затребуваним є і питання зменшення маніпулятивних інтервенцій на взаємодію цих ідентичностей у процесі масової комунікації.

З огляду на це було сформульовано, що **метою дослідження** є з'ясування соціально-психологічних особливостей вияву масової комунікації, переважно в у розрізі медіареальності, у процесі взаємодії спільнотних ідентичностей і з урахуванням тривалого воєнного стану.

Огляд літератури. У процесі вивчення ідентичності слід, насамперед, дослідити територіальну ідентичність. За словами дослідника: "об'єктом ідентичності може слугувати певна частина географічного простору – територія, що має визначені межі, певну множину географічних об'єктів і населення, здатне сприймати територію як культурний ландшафт. Визначення територіальної ідентичності як наукової категорії ускладнюється фактом можливості двох форм територіальної ідентичності: ідентичності з територією та ідентичності зі спільнотою, що проживає на відповідній території. Визнання обох цих форм ідентичності типово для дослідників-географів. Водночас у межах соціології територіальну ідентичність розглянуто суто як різновид соціальної ідентичності, що полягає у відчутті приналежності до певної територіальної групи на основі схожості та відмінності від інших територіальних груп" [9].

Отже, територіальна ідентичність має тісний зв'язок із соціальною ідентичністю.

"Територіально-просторова, або територіальна ідентичність – це сприйняття індивідом себе як представника певної "уявленої спільноти", що ґрунтується на єдності території проживання, історії та традицій, соціокультурного досвіду, ціннісних орієнтацій та способу життя" [2]. Така ідентичність може варіюватися за масштабом, від ідентифікації себе як мешканця маленького селища, до масштабу представника планети Земля.

Згідно з Я. Котенком, локальна ідентичність – це результат ототожнення людиною себе з певним місцем фізичного простору, що має символічну і ціннісну значущість, специфічну культуру. Далі дослідник продовжує, що така ідентичність формується під впливом колективного й індивідуального досвіду і взаємодії в межах локальної спільноти [3].

Інший дослідник наводить важливі чинники формування локальної ідентичності, а саме:

- місце як специфічний простір значущих смислів, цінностей і норм;
- первинна соціалізація, агентами якої є близьке локальне оточення;
- взаємодія в межах локальної спільноти;
- колективна пам'ять спільноти щодо значущих подій і персоналій в історичному розвитку місця [8].

У структурі будь-якої ідентичності загалом виокремлюють два основні компоненти: когнітивний – знання, уявлення про особливості своєї групи й усвідомлення себе її членом. А також афективний – оцінка якостей власної групи, значущість належності до неї. Для структури регіональної ідентифікації так само є притаманними ці два компоненти – знання, уявлення про особливості власної територіальної спільноти й ототожнення себе з нею, та розуміння особливостей цієї місцевості, її важливість у регіональному і глобальному вимірах. З огляду на те, що не завжди наявні межі адміністративно-територіальних одиниць збігаються із кордонами власне "регіону", цю роль може виконувати сукупність територій. Проте для такого об'єднання потрібна наявність певних ознак: спільність історичної долі, притаманних лише цій групі особливостей культури (матеріальної і духовної), географічної спорідненості територій, певного спільного типу економіки [4].

За оцінками дослідників: "основними характеристиками сучасного соціокультурного простору стають хаотич-

ність і динамічність, безмежність і надмірність інформаційного потоку, візуалізація й віртуалізація соціокультурних феноменів, а також тенденції до фрагментації, мозаїчності світосприйняття, тотальної симуляції та маніпуляції. Медіа проникають в усі форми повсякденності, охоплюють роботу, дозвілля, думки людини на індивідуальному й соціальному рівнях, відображають її світогляд, ставлення до себе та свого оточення, до речей, подій, явищ. Ефекти медіа є тотальними, соціокультурний простір набуває якостей медіареальності, онтологічний статус якої трансформується. Нові медіа-технології стрімко змінюють просторово-часові відносини в суспільстві, впливаючи на економічні, політичні, соціальні, релігійні й культурні процеси" [5]. Це все підкреслює тотальне проникнення медіареальності в усі сфери нашого життя.

Є. Нім стверджує, що будь-який медіальний простір є соціальним конструктом і культурним феноменом, незважаючи на специфіку його онтологічного статусу: "Це простір-репрезентація, медіальний образ місць, територій, світів, що мають як фізичну, так і соціальну природу" [7]. Отже, медіареальність постає як новий соціокультурний вимір, адже розгортається в соціумі за рахунок численних колективних зав'язків, а культурний аспект пов'язаний із медіареальністю через творчу і практичну діяльність людини.

Часто дослідники підкреслюють тезу про появу такого типу ідентичності, як "мережева ідентичність", де ядром постає особистісний компонент. Частково особистість моделює власне "Я" у просторі сучасної медіареальності, а частково – наявні процеси дезорганізації ідентичності. Основне спостереження тут виявляє, що діяльність переходить у цифрову сферу і постає інформаційною одиницею. Отже, ця інформаційна одиниця підміняє реальну. О. Москвич, наприклад, наголошує: "ця проблема стосується безпосередньо й людини: візуальні образи стають інформацією про людину, яка дуже часто замінює реальну особу. Цифрова субстанція набуває антропоморфних характеристик. Важливо, що людина, конструюючи власні антропоморфні образи, дуже швидко змінює їх на інші. На перший погляд видається, що сучасна людина вільно конструює різні аспекти власної ідентичності, граючись із візуальними образами, проте насправді медіа впливають на свідомість людини, змінюючи її ідентичність та світосприйняття" [5].

Інший дослідник підкреслює: "доступність комунікації, її глобальна всеосяжність, можливість соціальних контактів між людьми різних регіонів світу призводить до розмивання звичного суспільного порядку, нерідко породжує кризу ідентичності. Водночас завдяки розвитку засобів масової комунікації навіть для тих людей, які живуть і працюють в одному й тому ж місці, локальні спільноти перестають бути єдиною можливою сферою спілкування, оскільки засоби зв'язку й електронні медіа дають можливість створювати індивідуальні соціальні мережі, що зменшують значення реального локального соціального оточення та, зі свого боку, послаблюють традиційні джерела ідентичності" [1]. Це зайвий раз доводить певні ризики масових комунікацій, що впливають на кризу ідентичності.

А. Сбруєва наголошує, що візуальні форми мовлення мають значно більший асиміляційний потенціал, ніж друковані медіа. "Під їхнім впливом на маргінес витісняються традиційні форми і функції вербальної інформаційності, що допомагала людям збагнути власну

ідентичність в національних характеристиках. Індивід потрапляє у пастку нової ідентичності – homo videns (людина-зображення), для якої не існує те, що вона не бачила. З огляду на тенденцію до локалізації телевізійного продукту така людина ототожнює себе в параметрах подій і цінностей містечкової ідентичності, побудованої з візуальних фрагментів" [10].

Інший дослідник доводить, що нова медіареальність, яка з'явилася внаслідок глобалізації інформаційних потоків, змінює принципи не тільки матеріального, й, насамперед, духовного життя людей, перетворюючи їхню психологію, менталітет, філософські уявлення про час, простір, світ та місце і статус національного у ньому. А далі продовжує так: "вже на суто функціональному рівні комунікаційна глобалізація уможливила медіатизацію національних реальностей, адже ЗМІ стають транснаціональними посередниками. Вони сягають не тільки домашнього затишку людини, але й її свідомості, формують її думки й інколи навіть поведінку. Вплив медіареальності може виявитися суттєвим ще й тому, що людина завжди мала потребу пізнавати саму себе у змісті комунікаційного середовища. Це, насправді, одна з найглибших чуттєвих потреб: люди хочуть розпізнати себе, свої думки і спосіб життя у пропонуванні через медіа образах реальності. Крім того, відбір змісту масової комунікації впливає з людської потреби підтримки та зміцнення власної колективної ідентичності: за допомогою того, що споживач бачить, слухає і читає у ЗМІ, він, між іншим, хоче зміцнити свої зв'язки із суспільною групою, до якої належить і таким чином підтвердити визнані спільні цінності та ідентичність" [11]. Отже, медіареальність відіграє і закріплювальну роль у відчутті ідентичності.

Регіональна ідентичність за умови грамотного її формування (завдяки і масовій комунікації зокрема) здатна нейтралізувати "алярмістські настрої" щодо поширення кризових явищ, суттєво поглибити об'єктивізацію впливів мас-медіа, що сприятиме загалом підвищенню рівня соціокультурної ідентичності, усунути наявне негативне тло, для зміни якого на позитивне потрібним є розгортання ефективної антикризової політики в галузі формування регіональної та соціокультурної ідентичності [6].

Методологія. У липні-вересні 2022 р. було проведено попереднє дослідження на базі якісної методології, а саме фокус-групові обговорення. Респондентами були місцеві мешканці обраних регіонів віком від 18 до 65 років. Географія цього дослідження охопила: міста – Київ (2 фокус-групи), Львів (2 фокус-групи), Одеса (2 фокус-групи), Полтава (1 фокус-група), Чернігів (1 фокус-група), Житомир (1 фокус-група), Дніпро (1 фокус-група); села – Полтавська обл. (1 фокус-група), Львівська обл. (1 фокус-група). До кожної фокус-групи входило 8 респондентів, які були поділені навпіл за статтю. Отже, загалом на цьому етапі було проведено 12 фокус-груп, загальна кількість респондентів яких становила 96.

Головною метою цього етапу дослідження було дослідити особливості медіакомунікації різних спільнотних ідентичностей, зокрема і спричинених повномасштабною війною після 24 лютого 2022 р.

Результати дослідження. З початку воєнного стану разом змінилася потреба в новинах серед усіх представників досліджуваних спільнот, а саме – з'явилась необхідність постійно перебувати в інформаційному

потоці, а моніторинг новин перетворився на чинник відчуття безпеки.

Ті респонденти, що ігнорували інформаційний простір і не слідували за новинами, почали так само відстежувати новини. Багато респондентів до війни частіше надавали перевагу розважальному контенту, а суспільно-інформаційні події не були у фокусі уваги, то з початком воєнного стану цей контент став основним для споживання (*"Втратив потребу в усіх розважальні програмах"*).

Більшість респондентів (незалежно від віку та регіону) стверджують, що основний девайс, через який вони споживають інформацію – це смартфон. У деяких респондентів (частіше у віці 31–65, незалежно від регіону) телевізор використовують для споживання новин лише як тло під час домашніх справ (*"Коли я роблю якісь домашні справи, він працює, і я слухаю його"*). Радіо використовують як девайс для споживання новин лише окремі респонденти під час поїздки в машині або на робочому місці (*"Я в майстерні слухаю радіо"*). Також багато респондентів часто використовують ноутбук для читання сайтів новин.

Більшість респондентів зазначають, що в середньому через 1–2 місяці відбулася "інформаційна інтоксикація", коли цілодобове перебування в інформаційному потоці емоційно виснажило та змусило перейти від хаотичного споживання новин до упорядкованішого.

Щодо стомлюваності від новин про війну думки респондентів розділилися (незалежно від віку та регіону). Одні респонденти зауважили, що відчувають емоційну втоми від воєнних новин (*"Мені хочеться відволіктися"*). Тоді як інші респонденти не відчувають втоми (*"Війна є, і вона нікуди не подінеться, як можна від цього втомитися?"*).

Думки респондентів, що проживають у сільській місцевості, також розділилися. Респонденти на Сході стали менше споживати новини через втоми від війни. Водночас респонденти на Заході, навпаки, збільшили споживання новин і не відчувають втоми.

Довіра до новин стрімко знижується, респонденти говорять про наявність "воєнної цензури", але ставлення до цього неоднозначне:

- З одного боку, респонденти розуміють, що військова інформація подається обмежено, і це потрібно, щоб не допомагати ворогові та захищати мирне населення.

- З іншого боку, маніпулювання/контроль такою інформацією призводить до того, що ставляться під сумнів будь-які новини, пов'язані з війною, і респонденти дедалі більше априорі таким новинам не довіряють.

- Погана комунікація з боку влади щодо обмеження військової інформації або свідоме продукування неправди для омани ворога призводить до того, що довіра до офіційної інформації різко знижується.

- Показовим є випадок із захисниками острова Зміїний, коли офіційні канали свідомо повідомляли про загибель військових з острова, щоб удалося їх звільнити з полону. Респондент наголошує, що влада згодом не пояснила цю ситуацію і не донесла мети такого маніпулювання фактами, у підсумку частина респондентів відчувається ошуканою.

Загалом у респондентів із сільської місцевості довіра до новин трохи більша, хоча й вони відзначають певну цензуру у ЗМІ, яка, на їхню думку, виправдана воєнним становищем (*"Не можна ж розкривати військову таємницю"*).

Респондентам було надано кілька прикладів заголовків із російських ЗМІ і поставлено запитання про те, наскільки такі заголовки знайомі для них і чи довіряють вони таким новинам. Майже всі представлені заголовки знайомі респондентам і зустрічалися в тій чи іншій інтерпретації. Найбільш неоднозначним був заголовок про найманців, адже для респондентів слово "найманець" несе негативне забарвлення. Для респондентів найприйнятнішим терміном є слово "доброволець". Крім того, респонденти з недовірою ставляться до такої кількості країн, зазначаючи, що це дуже велика кількість і скоріше є неправдою (*"Може, 10–20 країн, але не 50"*). Інші заголовки більшість респондентів вважає неправдивими, та такими, що використовує російська пропаганда. Водночас частина респондентів у віці понад 45 років може оцінювати ці заголовки як частково правдиві.

Загалом міські респонденти не бачать великого сплеску уваги до регіональних новин, особливо до традиційних ЗМІ (ТВ, радіо та друковані ЗМІ), оскільки регіональні ЗМІ зазвичай повторюють новини загальнонаціональних каналів.

Наразі, за словами респондентів, більша частина відмовилася від перегляду ТВ і/або національний марафон дивляться як тло під час виконання своїх домашніх справ.

Про об'єднання багатьох каналів у продукт національного марафону знають усі та, на додачу до цього, учасники обговорень були спроможні назвати майже всіх учасників цього марафону. Сам факт об'єднання роботи всіх каналів у респондентів отримав позитивний відгук.

Загалом нині більшість респондентів критично ставляться до продукту національного марафону. Серед зауважень найчастіше лунає таке:

- Низька оперативність – під час війни це один із головних критеріїв до новин.

- Низька довіра, оскільки респонденти вважають, що влада впливає на подання інформації в ефірі.

- Неактуальні теми – те, що показують в ефірі, цільова аудиторія (ЦА) не запам'ятовує, воно не має відгуку.

- Повтор новини/подій упродовж короткого періоду часу (наприклад, кілька годин).

- Стомлюваність і скепсис до експертів – більшість ЦА зазначає, що експерти некомпетентні, одні й ті самі (загалом говорять те саме), надають необ'єктивну інформацію.

- Загалом вважають ефір не збалансованим, а таким, що показує лише "перемоги" України та не готовий інформувати про поразки та/або несприятливі прогнози для України.

Думки респондентів із сільської місцевості стосовно того, що деякі канали було відключено та не додано до телемарафону, розділилися. Жителі сільської місцевості у Полтавській обл. негативно сприйняли цей факт, зазначивши, що їх виключили за критику влади, тоді як респонденти у сільській місцевості Львівської обл. поставилися швидше нейтрально, оскільки, на їхню думку, реальна причина їхньої неучасті в телемарафоні невідома (*"Може, вони самі відмовилися, ми ж не знаємо"*).

Спостерігаємо збільшення довіри до інтернет-ЗМІ. Це пов'язано з тим, що респонденти найчастіше шукають в інтернет-ЗМІ підтвердження тим новинам, які вони дізналися з інших джерел (наприклад, телеграм-каналів).

Респонденти із сільської місцевості найчастіше інтернет (браузер) використовують як пошукову систему

для отримання відповідей на побутові питання (ліки, рецепти страв, погода тощо), а саме інтернет-ЗМІ не використовують.

У більшості респондентів із сільської місцевості інформація з інтернету вже замінила традиційні ЗМІ, оскільки у відсотковому співвідношенні ця ЦА більше отримує інформації через мережу інтернет, ніж через традиційні ЗМІ. Крім того, для цих респондентів інформація, отримана через інтернет, це: швидко, зручно, коротко.

Сільські жителі для отримання інформації активно використовують такі соціальні мережі, як Facebook, Instagram, TikTok, YouTube.

Telegram, фактично, головний канал отримання новин. Основні його переваги перед усіма іншими каналами такі:

- оперативність новин;
- одна програма виконує одразу дві функції – комунікація із близьким оточенням та перебування в інформаційному просторі. Також ЦА зазначає, що після того, як почали використовувати Telegram-канал як джерело новин, вони перейшли на нього з Viber і Whatsapp як основних месенджерів для спілкування з друзями та близькими;
- порівняно з Viber та іншими месенджерами дуже зручний в управлінні (можна створювати папки з телеграм-каналами, легко пересилати файли);
- доступ до контенту, який не може бути опублікований на інших каналах (наприклад, контент 18+, без купюр тощо).

Респондентам було представлено три неправдиві і дві правдиві новини з метою з'ясування навичок розпізнання фейкового контенту. Усі три неправдиві новини у більшості випадків були визначені як неправдиві, насамперед за такими критеріями:

- відсутність першоджерела;
- новина посилається на слова блогера та/або групи в соціальній мережі;
- інформація алогічна, суперечить здоровому глузду.

Серед неправдивих новин найбільшу дискусію викликала новина про заборону російських книг і музики не лише в суспільному просторі, а й у приватному. Більшість респондентів зауважують, що частина новини правдива (у суспільному просторі російська продукція заборонена), а інша частина новини є неправдивою – у приватному просторі можна користуватися будь-якою продукцією, зокрема й російською.

Правдиві новини також були визначені більшістю респондентів правильно. Найчастіше помилки були з правдивою новиною щодо коронавірусної хвороби. Та частина респондентів, яка вважала цю новину фейковою, пояснювала це лише тим, що всі новини, пов'язані з коронавірусною хворобою, маніпулятивні та неправдиві.

Висновки. Поєднання теоретичного аналізу й емпіричного збирання даних у якісній методології дало змогу визначити вплив і характер функціонування масової комунікації у процесі взаємодії спільнотних ідентичностей. Вияв соціально-психологічних особливостей розкрито у таких напрямках і під впливом масової комунікації: актуалізація емоційної сфери, демонстрація й упродовження поведінкових моделей, поліваріативна медіакомунікація між громадами, специфікація медіаканалів залежно від потреб спільнот. Виокремлено особливості використання засобів масової комунікації у

взаємодії спільнотних ідентичностей під час воєнного стану, де основне місце посідає значуще збільшення потреби в доступі до онлайнмедіа, що забезпечує відчуття безпеки і контрольованості подій навколо.

Список використаних джерел

1. Козловець М. А. Феномен національної ідентичності: виклики глобалізації : монографія. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. 558 с.
2. Коржов Г. Територіальні ідентичності: концептуальні інтерпретації в сучасній зарубіжній соціологічній думці. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2010. № 1. С. 107–124.
3. Котенко Я. Локальна ідентичність як умова розвитку об'єднаних територіальних громад : навч. модуль. Київ: ІКЦ "Легальний статус", 2016. 44 с.
4. Ляшенко О. Деякі аспекти дослідження регіональної ідентичності. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України*. Київ, 2016. №2016/2 (82). С. 271–283.
5. Москвич О. Д. Медіа-реальність як сучасний соціокультурний простір. *Соціологічні студії / Східноєвропейський національний університет ім. Лесі Українки*. Луцьк, 2014. № 2(5). С. 52–56.
6. Нагорна Л. П. Регіональна ідентичність: український контекст. Київ: ІПІЕНД імені І.Ф. Кураса НАН України, 2008. 405 с.
7. Нім С. Соціологічний аналіз медіа реальності: просторовий підхід. *Сучасні дослідження соціальних проблем*. Київ, 2011. № 4. С. 25–35.
8. Овчиннікова Л. В. Локальна ідентичність як соціокультурний феномен: чинники формування та відтворення : дис. ... канд. соціол. наук : 22.00.04. Харків, 2012. 192 с.
9. Олійник Я. Б. Територіальна ідентичність населення Подільського регіону : монографія. Київ : ВПЦ "Київський університет", 2017. 225 с.
10. Сбруєва А. А. Тенденції реформування середньої освіти розвинених англословянських країн в контексті глобалізації (90-ті рр. XX – початок XXI ст.) : монографія. Суми : ВАТ "Сумська обласна друкарня", видавництво "Козацький вал", 2004. 500 с.
11. Ahonen S. Politics of identity through history curriculum: narratives of the past for social exclusion – or inclusion? *Journal of Curriculum Studies*. 2001. Vol. 33. P. 179–194.

References

1. Kozlovets, M. A. (2009). *Fenomen nacionalnoyi identychnosti: vyklyky hlobalizatsiyi*. Zhytomyr: ZhDU im. I. Franka. [in Ukrainian].
2. Korzhov, H. (2010). Terytorialni identychnosti: konceptualni interpretatsiyi v suchasnyj zarubizhnij sociolohichnij dumci. [Territorial identities: conceptual interpretations in contemporary foreign sociological thought]. *Sotsiologhiia: teoriia, metody, marketynh – Sociology: theory, methods, marketing*, №1, 107-124. [in Ukrainian]
3. Kotenko, Ya. (2016). *Lokalna identychnist yak umova rozvytku ob'yednanykh terytorialnykh hromad*. Kyiv: VPC "Legal status". [in Ukrainian].
4. Lyashenko O. (2016). Deyaki aspekty doslidzhennya rehionalnoyi identychnosti. [Some aspects of regional identity research] *Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonacionalnykh doslidzhen im. I.F. Kurasa NAN Ukraine – Scientific notes of the Institute of Political and Ethnonational Studies named after I.F. Kuras of the National Academy of Sciences of Ukraine*, №2016/2 (82), 271-283. [in Ukrainian].
5. Moskvych, O. D. (2014). Media-realist yak suchasnyj sociokulturnyj prostir. [Media reality as a modern socio-cultural space]. *Sotsiologichni studiyi – Sociological studies*, № 2(5), 52-56. [in Ukrainian].
6. Nahorna L.P. (2008). *Rehionalna identychnist: ukrayinskyj kontekst*. Kyiv: IPIEND imeni I.F. Kurasa NAN Ukraine. [in Ukrainian].
7. Nim, Ie. (2011). *Sociolohichnyj analiz media realnosti: prostorovyj pidxid*. [Sociological analysis of media reality: a spatial approach]. *Suchasni doslidzhennya socialnykh problem – Modern studies of social problems*, № 4, 25-35. [in Ukrainian].
8. Ovchynnikova, L. V. (2012). *Lokalna identychnist yak sociokulturnyj fenomen: chynnyky formuvannya ta vidtvorennya* [Local identity as a sociocultural phenomenon: factors of formation and reproduction] (*Candidate's thesis*). Kharkiv. [in Ukrainian].
9. Oliinyk, Ya. B. (2017). *Terytorialna identychnist naseleण्या Podil'skoho rehionu*. Kyiv: VPC "Kyivskyj universytet". [in Ukrainian].
10. Sbrueva, A. A. (2004). *Tendenciyi reformuvannya serednoyi osvity rozvynenykh anhlomovnykh krayin v konteksti hlobalizatsiyi (90-ti rr. XX – pochatok XXI st.)*. Sumy: VAT "Sumska oblasna drukarnya", vydavnytvo "Kozackyy val". [in Ukrainian].
11. Ahonen, S. (2001). Politics of identity through history curriculum: narratives of the past for social exclusion – or inclusion? *Journal of Curriculum Studies*, Vol. 33, 179-194.

Надійшла до редколегії 02.06.22
Рекомендована до друку 14.10.22

Ihor Husiev, PhD (Psychology), Researcher
ORCID: 0000-0002-3426-8799

Institute of Social and Political Psychology of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

SOCIO-PSYCHOLOGICAL PECULIARITIES OF MASS COMMUNICATION DISPLAY IN THE PROCESS OF COMMUNITY IDENTITIES INTERACTION

The results of an empirical research of the socio-psychological peculiarities of mass communication display, in particular in the media of reality, in the process of community identities interaction are presented. The research was carried out using a qualitative methodology of data collection, based on focus group discussions among the urban and rural population, in different regions of the country. The socio-psychological peculiarities display is revealed in the following directions and under the influence of mass communication: emotional sphere actualization, behavioral models" demonstration and implementation, multivariate media communication between communities, specification of media channels depending on the needs of communities. The peculiarities of mass communication use tools in the community identities interaction during the martial law are highlighted, where the main place is held by a significant increase in the need for access to online media, which provides a sense of security and controllability of events around. The description of specific patterns of media consumption among different communities revealed that trust to media channels increases in the case of unformatted materials gain and with high promptness of event publication. Distinction of misleading materials occurs through a personal assessment of the submitted topics, but taking into account the original source. War actions have greatly increased the dependence on news monitoring among all communities, which provokes negative psychological states, such as anxiety, frustration, feeling stressed, etc.

Keywords: community, identity, mass communication, media consumption, media reality, focus group discussion.

Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv.
Series "Psychology". № 2(16), pp. 10-13 (2022)
UDC 373.31[37.042.2:372.4+316.614.032]
DOI: [https://doi.org/10.17721/BSP.2022.2\(16\).2](https://doi.org/10.17721/BSP.2022.2(16).2)

ISSN 1728-3817
© Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Publishing and Polygraphic Center "Kyiv University", 2022

Li Dandan, PhD Student
ORCID: 0000-0002-6816-6096
National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute", Kharkiv, Ukraine

Ding Shaojie, PhD (Psychology), Associate Prof.
ORCID: 0000-0001-5246-8797
Karazin Kharkiv National University, Kharkiv, Ukraine

DYSLEXIC DISORDERS IN STUDENTS OF A YOUNG SCHOOL: PECULIARITIES OF EDUCATION AND SOCIALIZATION

Dyslexia is a diagnosis that is increasingly becoming a reality for students and teachers of junior high school. In the biggest part, this diagnosis becomes a surprise to both the teacher, parents, and the student because of is established in the first-second grade due to the discovery of difficulties that arise during the mastering of writing and reading. Primary school is a new step of growing up. This exciting period is often characterized by natural stress due to the lack of direct support from parents, increasing independent responsibility, competition for the teacher's attention, and the coexistence of a large number of individuals in the team. And the difficulties arising from mastering perceiving written symbols can significantly complicate the process of socialization of the child. It creates additional barriers for the student during the formation of basic educational skills. This substantially increases anxiety and lowers the child's self-esteem, building internal barriers and fears. The article presents the analysis of dyslexic disorder, presents its classification, and describes the probable causes of its occurrence. The authors present and characterize dyslexia's impact on learning and socialization processes at the example of young school students. Overcoming the difficulties of mastering graphic symbols is a long and unstable process. But the authors emphasize that dyslexia is a feature, not a sentence. Children with dyslexic disorders need understanding, help from adults, and developed modern approaches to the presentation of information, increasing the level of concentration and further mastering cognitive skills. This ensures harmonious development and learning of the student and removes barriers in communication with peers, ensuring successful socialization of the child.

Keywords: primary school, dyslexic disorders, education, cognitive skills, socialization.

Introduction. Education today is becoming the main opportunity for self-realization in the modern world, which is dynamically changing and transforming. Primary school is not only the acquisition of basic academic skills, but also the beginning of independent social communication. Each new stage is a stressful situation that the child overcomes, in his own way, in accordance with his psychotype, level of independence and sociability. But this process can be, often unexpectedly, complicated by difficulties in mastering reading and writing, which is the basis for further academic success.

The purpose of our study was to study the problems faced by primary school students suffering from dyslexic disorders in the process of learning and socialization.

Literature Review. Dyslexia is defined by the scientific community as a specific disorder affecting a person's ability to master the reading skill, which significantly affects a person's ability to learn [1, 6]. The term "dyslexia" has entered our everyday life quite recently. In 1887, it was introduced by the German physician (ophthalmologist) Rudolf Berlin, who studied the causes of difficulties in reading in children with normal vision. His theory was further developed by Pringle Morgan in his work "Congenital word blindness", which is considered the first printed work devoted to the problem of dyslexia [2]. In it, he describes a patient who was found to be unable to perceive and interpret written signs (the alphabet), although the patient showed the ability to reproduce music, that is, his problem was precisely the perception of printed characters [8].

Modern reality is characterized by dynamic changes, challenges, and the need to constantly learn and develop. And the skill of reading at the same time it remains important, one might say, key to achieving academic success and full-fledged social activity [2]. Gough & Tunmer [5] define reading as a product of decoding what is written and understanding what is read (1).

Reading = decoding × (listening) comprehension (1)

Today, the following international classifications of dyslexia are most commonly used: DSM-5, developed by the American Psychiatric Association, and ICD-11. Both systems have quite similar and clear criteria for assessing pathology, which leads to the development of difficulties in the learning process, academic performance and, importantly, especially for primary school students, socialization [6].

Practical teachers most often distinguish 3 types of dyslexia in young children in accordance with the forms of its manifestation:

1. Visual – predominant violation of visual perception and visual memory;
2. Auditory – violation of auditory (auditory) perception and auditory memory (often associated with cognitive disorders);
3. Integration is the most difficult type to diagnose. In children in isolation (calmness), the functions of perception and reproduction of information may correspond to the norm by age, but when various stimuli (stimuli) come from outside, these abilities are disrupted [1].

It should be noted that the form of dyslexic disorder depends on the form of violation of the interaction of neurological circuits in the human brain (and in particular the child). This in one way or another provokes difficulties in the perception and reproduction of written information [11]. At the same time, difficulties with reading can have not only a negative impact on personal development, but also affect the progression of society as a whole [2, 5] therefore, diagnosis, therapy, and most importantly, acceptance of the problem and assistance to schoolchildren in overcoming it is an important condition for the harmonious development of society.

Methodology. In the course of the analysis, we processed literature sources from the main scientometric databases (Scopus, Web of Science, Web of Knowledge, PubMed, Google Scholar Index, CrossRef, Index

© Dandan Li, Shaojie Ding, 2022

Copernicus) to determine the main difficulties encountered by primary school students suffering from dyslexia in the process of learning and socialization.

We excluded from the analysis advertising messages, abstracts, informational letters without attribution and sources on which the conclusions were based.

Results and Discussions

Problem designation. Most authors agree that dyslexia is a condition associated with difficulties in deciphering and perceiving what is written [2, 6, 12]. It is characteristic of 5–17 % of the population, regardless of culture or language affiliation [13].

Dyslexia is not defined as a specific medical syndrome. This means that those suffering from this disorder do not have a specific profile of abilities [4]. This thesis is also confirmed by the first printed work on dyslexia: the patient was able to reproduce music, although he had never done it before. At the same time, he completely did not perceive letter entries [8]. Such features of individuals with dyslexic syndrome complicate the determination of the diagnosis and its threshold points [2, 15].

In 2009, member of the British Parliament Craham Stringer identified the problem of dyslexia as extremely acute for children who carry it into their adult life, affecting the success and stressfulness of the population; as a problem requiring early recognition, diagnosis and correction [4].

The diagnosis of dyslexia is most often established for a child in the first 2 years of primary school (the beginning of education), which is most often associated with difficulties in mastering writing and reading. The problem on the letter may be related to consonant letters (auditory immunity) and letters that have a similar or mirror spelling. As an option, it is possible to persistently mirror the spelling of certain letters by a child (phonological confusion). It should be noted that the problems of writing, closely related to the reading skill, can manifest themselves not just by a violation of the writing mechanism, but with a large number of spelling errors, permutation, omission or "not hearing" the doubling of letters in a word (dysorthography) [2, 6, 13].

The problem with reading for the native language (familiar to the child) is a violation of the fluency of reading, whereas for foreign languages it is, first of all, a violation (distortion) of pronunciation, replacement of sounds (phonemic errors). Some children may have a problem of short-term memory, as well as disorders of the narration of the read (heard) text, perception and reproduction of counting tables (dyscalculia) [6].

Causes and mechanisms of dyslexia in primary school students. Dyslexia disrupts the relationship between the behavioral, cognitive and biological areas of the brain. At the same time, phonological, visual and auditory functions may suffer [13]. At the same time, Nicolson and Fawcett note the importance of motor centers (in particular the cerebellum) in the development of dyslexia. They note that 80% of children with dyslexia have impaired assessment of time, space, coordination of movements and muscle tone, as well as balance [9]. Pernet et al. confirms the importance of the cerebellum in the development of dyslexia and calls the function of the cerebellum a marker of the development of dyslexia: "the cerebellum is the best biomarker of developmental dyslexia" [10]. It is not uncommon to have a combined

diagnosis of hyperactivity as a primary neurological diagnosis and dyslexia later [6].

Thus, in nonverbal dyslexia, the visual-attentive mechanism is used to diagnose a violation of the functioning of the temporoparietal interconnected zones. It is important that the function of speech is not impaired (the frontotemporal circuits of the left hemisphere function adequately). This mechanism of interaction provokes sluggish, uncertain, slow reading, rearrangement of letters and is associated with high cognitive fatigue. This form of dyslexia can be regarded by a number of teachers as inattention (lack of attention) of parents (guardians) to the child's education. It should be noted that a number of teachers are poorly familiar with the problem of dyslexia, since it was often not included in their training course. At the same time, experts define this form of cognitive impairment as "surface pattern dyslexia". It is important that such a violation creates difficulties not only in the perception of information by the student, but also in the conduct of training by the teacher [2, 6, 11, 15].

Speech disorders (in particular phonological ones) are (although not absolute) indicators for examining a child for dyslexia, since they can have an impact on the process of reading and writing. Although it is worth noting that even serious disorders and delayed oral speech do not directly indicate the development of dyslexic disorder, since the brain centers responsible for the development of speech are different from those that suffer from dyslexia [6].

Indirect outcomes of dyslexic disorders. Dyslexia, as a violation of the ability to read, is associated with impaired phoneme perception and attention focusing, which is a feature of children with dyslexic disorders [15]. At the same time, the task of the teacher is to train and educate students at all stages of education [1]. Positive for children with dyslexia is child-centrism (orientation to the needs of the student), despite the different level of preparation for school, readiness for the perception of new knowledge, different pace of work, speed of memorization, observation, ability to concentrate attention [14]. In at the same time, the demand for general results from children, comparing them with classmates or peers increases the anxiety of schoolchildren, in severe cases provoking the development of depressive states. A study conducted by Moroccan experts shows that schoolchildren with dyslexic disorders have a higher level of anxiety compared to those of the same age without such disorders. At the same time, the level of anxiety correlates with the level of self-esteem, which, in turn, is relevant both for dyslexics and for children without impaired perception of written text [7].

The main aspiration of a person is self-expression and self-realization. Psychologically, this is facilitated by the exclusion of strict requirements, the selection of forms and methods of training, the creation of a trusting atmosphere of acceptance, cooperation, mutual respect. This promotes self-affirmation, builds students' confidence in their own capabilities, teaches them to find ways to achieve their goals [14]. Also, the developed systems for working with children suffering from dyslexic disorders show an improvement in reading skills when performing programs aimed at restoring the volume of visual attention. Also, exercises aimed at phonemic discrimination and reading pseudonyms [15], solving logical and phonemic puzzles, using graphic organizers for self-organization have a positive effect on both the reading process and the writing process [3]. Such techniques not only improve the

academic performance of students, but also, having a positive effect, raise the student's self-esteem, instilling faith in their own capabilities, which undoubtedly has a positive effect on the subsequent stages of socialization (communication with peers) and self-realization [3, 7, 15].

It should be noted that dyslexia directly depends on the mental health of the child, therefore, low traumatization and moderate pressure on the child during training reduces the manifestations of dyslexic disorder [7]. Also, the severity, development and correction of dyslexia symptoms depends on the initial complexity of the pathology, the child's resources, both general intellectual, and the ability to cope with stress and emotions. In addition, the start time of parents (various specialists) with dyslexia is excessively important. But even the normal reproduction of the tasks assigned to the student does not mean the normal course of neurological processes, but only a high intellectual level of a person suffering from dyslexic disorder [3, 4, 6].

Conclusions. Dyslexia is a complex neuromotivated pathology of perception and reproduction of graphic text. It is diagnosed, most often, in primary school students due to the development of problems with reading and writing, which significantly affects the educational process, as well as negatively affects self-esteem, leads to an increase in anxiety, which can develop into a depressive state.

Dyslexia is a feature of a child, but not a sentence. An individual approach, acceptance and appropriate assistance, combined with additional development of visual focusing abilities, training of phonetic skills and assistance in organizing training, are able to overcome the difficulties encountered in the learning process and ensure high academic results.

References

1. Prosina, O. V., & Budagyan, A. S. (2022). Current aspects of professional activity of a teacher: dyslexia as a reality of a modern school. *Innovatsiynna pedagogika*, 44 (2), 92-97. <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2022/44/2.19> [In Ukrainian].
2. Andresen, A., & Monsrud, M. B. (2021). Assessment of Dyslexia—Why, When, and with What? *Scandinavian Journal of Educational Research*, 1-13. <https://doi.org/10.1080/00313831.2021.1958373>
3. Anulao, L. A., & Cruz, S. E. D. (2022). A Case Study of Learners with Dyslexia in an Elementary School in the Philippines. *International Journal of Recent Advances in Multidisciplinary Topics*, 3(2), 106-116. URL: <https://www.ijramt.com>
4. Elliott, J. G., & Grigorenko, E. L. (2014). *The dyslexia debate* (No. 14). NY: Cambridge University Press (USA). 259 p.
5. Gough, P. B., & Tunmer, W. E. (1986). Decoding, reading, and reading disability. *Remedial and Special Education*, 7(1), 6–10. <https://doi.org/10.1177/074193258600700104>
6. Habib, M. (2021). The neurological basis of developmental dyslexia and related disorders: A reappraisal of the temporal hypothesis, twenty years on. *Brain sciences*, 11(6), 708 <https://doi.org/10.3390/brainsci11060708>
7. Ibbour, S., Anarghou, H., Boulhana, A., Najimi, M., & Chigr, F. (2021). Mental health among students with neurodevelopment disorders: case of dyslexic children and adolescents. *Dementia & Neuropsychologia*, 15, 533-540. <https://doi.org/10.1590/1980-57642021dn15-040014>
8. Morgan, W. P. (1896). Congenital word blindness. *British Medical Journal*, 2(1874), 1612. PMID: PMC2510867
9. Nicolson, R. I., & Fawcett, A. J. (1999). Developmental dyslexia: the role of the cerebellum 1. *Dyslexia*, 5(3), 155-177. [https://doi.org/10.1002/\(SICI\)1099-0909\(199909\)5:3<155::AID-DYS143>3.0.CO;2-4](https://doi.org/10.1002/(SICI)1099-0909(199909)5:3<155::AID-DYS143>3.0.CO;2-4)
10. Pernet, C. R., Poline, J. B., Demonet, J. F., & Rousset, G. A. (2009). Brain classification reveals the right cerebellum as the best biomarker of dyslexia. *BMC neuroscience*, 10(1), 1-19. <https://doi.org/10.1186/1471-2202-10-67>
11. Peyrin, C., Lallier, M., Demonet, J.F., Pernet, C., Baciu, M., Le Bas, J. F., & Valdois, S. (2012). Neural dissociation of phonological and visual attention span disorders in developmental dyslexia: fMRI evidence from two case reports. *Brain Lang*, 120, 381–394 <https://doi.org/10.1016/j.bandl.2011.12.015>

12. Snowling, M. J., & Hulme, C. (2012). Annual Research Review: The nature and classification of reading disorders—a commentary on proposals for DSM-5. *Journal of child psychology and psychiatry*, 53(5), 593-607. <https://doi.org/10.1111/j.1469-7610.2011.02495.x>

13. Usman, O. L., Muniyandi, R. C., Omar, K., & Mohamad, M. (2021). Advance machine learning methods for Dyslexia biomarker detection: a review of implementation details and challenges. *IEEE Access*, 9, 36879-36897. <https://doi.org/10.1109/ACCESS.2021.3062709>

14. Yashchuk, O. M., Yashchuk, S. M., Kobernyk, H. I., Kotlovyi, S. A., & Biletska, I. O. (2020). Examining the Formation of Integrative Readiness of Pre-Service Teachers to Work in Inclusive Classrooms in Ukraine. *International Journal of Higher Education*, 9(5), 208-222. <https://doi.org/10.5430/ijhe.v9n5p208>

15. Zoubirnetzky, R., Collet, G., Nguyen-Morel, M. A., Valdois, S., & Serniclaes, W. (2019). Remediation of Allophonic Perception and Visual Attention Span in Developmental Dyslexia: A Joint Assay. *Front Psychol*, 10, 1502. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2019.01502>

Список використаних джерел

1. Просіна О. В., Будагян А. С. Актуальні аспекти професійної діяльності педагога: дислексія як реальність сучасної школи. *Інноваційна педагогіка*. 2022. Т. 2. № 44. С. 92-97. DOI: <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2022/44/2.19>
2. Andresen A., Monsrud M. B. Assessment of Dyslexia – Why, When, and with What? *Scandinavian Journal of Educational Research*. 2021. P. 1–13. DOI: <https://doi.org/10.1080/00313831.2021.1958373>
3. Anulao L. A., Cruz S. E. D. A Case Study of Learners with Dyslexia in an Elementary School in the Philippines. *International Journal of Recent Advances in Multidisciplinary Topics*. 2022. Vol. 3, no. 2. P. 106–116. URL: <https://www.ijramt.com>
4. Elliott J. G., Grigorenko E. L. *The dyslexia debate*: No. 14. N. Y.: Cambridge University Press (USA). 2014. 259 p.
5. Gough P. B., Tunmer W. E. Decoding, reading, and reading disability. *Remedial and Special Education*. 1986. Vol. 7, no. 1. P. 6–10. DOI: <https://doi.org/10.1177/074193258600700104>
6. Habib M. The neurological basis of developmental dyslexia and related disorders: A reappraisal of the temporal hypothesis, twenty years on. *Brain sciences*. 2021. Vol. 11, no. 6. P. 708. DOI: <https://doi.org/10.3390/brainsci11060708>
7. Ibbour S., Anarghou H., Boulhana A., Najimi M., Chigr F. Mental health among students with neurodevelopment disorders: case of dyslexic children and adolescents. *Dementia & Neuropsychologia*. 2021. Vol. 15. P. 533–540. DOI: <https://doi.org/10.1590/1980-57642021dn15-040014>
8. Morgan W. P. Congenital word blindness. *British Medical Journal*. 1896. Vol. 2, no. 1874. P. 1612. PMID: PMC2510867
9. Nicolson R. I., Fawcett A. J. Developmental dyslexia: the role of the cerebellum 1. *Dyslexia*. 1999. Vol. 5, no. 3. P. 155–177. DOI: [https://doi.org/10.1002/\(SICI\)1099-0909\(199909\)5:3<155::AID-DYS143>3.0.CO;2-4](https://doi.org/10.1002/(SICI)1099-0909(199909)5:3<155::AID-DYS143>3.0.CO;2-4)
10. Pernet C. R., Poline J. B., Demonet J. F., Rousset G. A. Brain classification reveals the right cerebellum as the best biomarker of dyslexia. *BMC neuroscience*. 2009. Vol. 10, no. 1. P. 1–19. DOI: <https://doi.org/10.1186/1471-2202-10-67>
11. Peyrin C., Lallier M., Demonet J. F., Pernet C., Baciu M., Le Bas J. F., Valdois S. Neural dissociation of phonological and visual attention span disorders in developmental dyslexia: fMRI evidence from two case reports. *Brain Lang*. 2012. Vol. 120. P. 381–394 DOI: <https://doi.org/10.1016/j.bandl.2011.12.015>
12. Snowling M. J., Hulme C. Annual Research Review: The nature and classification of reading disorders—a commentary on proposals for DSM-5. *Journal of child psychology and psychiatry*. 2012. Vol. 53, no. 5. P. 593–607. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1469-7610.2011.02495.x>
13. Usman O. L., Muniyandi R. C., Omar K., Mohamad M. Advance machine learning methods for Dyslexia biomarker detection: a review of implementation details and challenges. *IEEE Access*. 2021. Vol. 9. P. 36879–36897. DOI: <https://doi.org/10.1109/ACCESS.2021.3062709>
14. Yashchuk O. M., Yashchuk S. M., Kobernyk H. I., Kotlovyi S. A., Biletska I. O. Examining the Formation of Integrative Readiness of Pre-Service Teachers to Work in Inclusive Classrooms in Ukraine. *International Journal of Higher Education*. 2020. Vol. 9, no. 5. P. 208–222. DOI: <https://doi.org/10.5430/ijhe.v9n5p208>
15. Zoubirnetzky R., Collet G., Nguyen-Morel M. A., Valdois S., Serniclaes W. Remediation of Allophonic Perception and Visual Attention Span in Developmental Dyslexia: A Joint Assay. *Front Psychol*. 2019. Vol. 10. P. 1502. DOI: <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2019.01502>

Надійшла до редколегії 14.09.22
Рекомендована до друку 21.11.22

Лі Дандан, асп.

ORCID: 0000-0002-6816-6096

Національний технічний університет "Харківський політехнічний інститут", Харків, Україна

Дін Шаоце, канд. психол. наук, доц.

ORCID: 0000-0001-5246-8797

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, Харків, Україна

ДИСЛЕКТИЧНІ РОЗЛАДИ У ШКОЛЯРІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ: ОСОБЛИВОСТІ НАВЧАННЯ ТА СОЦІАЛІЗАЦІЇ

Дислексія дедалі частіше стає реальністю для учнів і педагогів молодшої школи. У переважній більшості випадків наявність дислектичного розладу стає несподіванкою як для вчителя, батьків, так і самого школяра, адже найчастіше це встановлюють у 1-2 класі внаслідок виявлення складнощів, що виникають у процесі опанування письмового мовлення. Хоча слід зауважити, що, залежно від типу розладу, його ознаки можуть бути виявлені на більш ранніх етапах онтогенезу. Початкова школа (початок шкільного життя) – це новий крок дорослішання, бентежний період, який часто характеризується закономірною стресовістю через відсутність безпосередньої підтримки батьків, підвищення самостійної відповідальності, конкуренції за увагу вчителя, співіснування великої кількості індивідуальностей у колективі. У цій ситуації складнощі, що виникають з опануванням базових когнітивних навичок (читання, письмо і загалом – сприйняття письмових символів, як буквених, так і числових), може значно ускладнити процес соціалізації дитини, а також створити додаткові бар'єри перед учнем під час формування базових освітніх навичок. Це значно підвищує тривожність і знижує самооцінку дитини, вибудовує внутрішні бар'єри та страхи.

У статті проведено літературний пошук й аналіз наявних сучасних наукових досліджень у напрямі вивчення та подолання дислектичного розладу. Також подано аналіз дислектичного розладу, представлено його класифікацію, описано ймовірні причини виникнення й охарактеризовано його вплив на процеси навчання та соціалізації на прикладі учнів молодшої школи. Подолання складнощів опанування графічними символами є тривалим і нестабільним процесом, що інколи призводить до зневіри в досягненні успіху, але слід підкреслити, що, незважаючи на певні особливості й ускладнення, дислексія не є вироком. Діти з дислектичними розладами потребують розуміння, допомоги дорослих (як батьків, так і педагогів) і розроблених сучасних підходів до презентації інформації, підвищення рівня концентрації уваги та подальшого опанування когнітивних навичок. Це забезпечує гармонійний розвиток і навчання учня, що, зі свого боку, усуває бар'єри у спілкуванні з однолітками та забезпечує успішну соціалізацію дитини.

Ключові слова: початкова школа, дислектичний розлад, навчання, когнітивні навички, соціалізація.

ПСИХОЛОГІЧНІ ВИТОКИ КОРУПЦІЇ

Зважаючи на той факт, що переважна більшість досліджень корупції реалізується в царині права й економіки, мета пропонованої статті – виокремити психологічні витоки корупції, що безпосередньо пов'язані із проблемами ефективності її подолання. Автором встановлено глибокий взаємозв'язок екзистенційних і психологічних факторів корупції, що в контексті духовної ситуації суспільства є синонімами. Зазначено, що в сучасних дослідженнях корупції позначилася тенденція розглядати це явище як "проблему макropsихології", яка не лише розкриває його соціальні, політичні, економічні аспекти, але й убачає в ньому загальну духовно-цивілізаційну проблему. Наголошено, що корупція виникає на перетині економічних, екзистенційних і психологічних факторів. Проаналізовано теоретичні підходи філософів і психологів (А. Бандури, Е. Фромма, Ж. Липовецьки й ін.) до вивчення природи сучасного споживчого суспільства та духовного самовідчуття людини в такому суспільстві. Акцентовано, що надмірне споживання є компенсатором тривоги. Потреба в цьому типі споживання походить із відчуття внутрішньої порожнечі, безнадійності, душевного сум'яття, напруженості. Підкреслено безпосередній зв'язок між споживанням і духовною нестабільністю людини. Невгамовне зростання потреб за мінімізації етичних регуляторів стимулює знаходження різних (неетичних і неправових) форм задоволення цих потреб, що відкриває широку дорогу для корупції. Зазначено, що розгляд психологічних механізмів формування корупційної поведінки сприяє глибшому проникненню у суть цього феномена, а психологічний аналіз корупції розкриває її важливий аспект, що корениться у залежності від споживання. Така духовна недуга сучасного суспільства сприяє розвитку корупційних мотивів і, відповідно, корупційних діянь. Виокремлено три головні психологічні витоки корупційної поведінки: депривація, фрустрація та девіація. Наголошено, що дослідження корупції в межах девіантології дає найбільший позитивний ефект, оскільки в цьому випадку негативним методом боротьби з корупцією може бути протиставлений позитивний метод.

Ключові слова: депривація, компенсація, корупція, корупційна поведінка, психологічні витоки корупції, психологічні механізми, споживче суспільство.

Постановка проблеми. Тема корупції є достатньо актуальною і популярною в різних галузях знань, але домінують економічні та політичні ракурси висвітлення причин корупції. Деякі автори намагаються знайти культурні витоки корупції. А. Барр і Д. Серра у своїй роботі "Корупція і культура" [8] переймаються питаннями: "Чому одні люди обирають корупцію, а не чесність, а інші ні? Чи впливають на їхні рішення соціальні норми та цінності, що панують у суспільствах, у яких вони виростили?" [8, с. 862]. Авторки розглядають корупцію як один із різновидів людських відносин, як частину соціального порядку. Людські відносини, що охоплюють етику, психологію, релігію, формують антропологічну конфігурацію. Учені доходять висновку, що наші знання про корупцію як про соціальне явище є гранично вузькими та недосконалими [8]. Проте це якраз і є стимулом для подальшого наукового вивчення цього явища, розширення наявних методологічних кордонів і підходів.

Мета нашої роботи – виокремити психологічні витоки корупції, що безпосередньо пов'язані із фундаментальними екзистенційними вимірами проблеми. Сучасні дослідники розглядають корупцію як культурну, національну, психологічну проблему, і стає очевидним, що це не лише соціальна, політична, економічна, але й "загальна духовно-цивілізаційна проблема" [2].

Справді, за всієї важливості політико-економічного та правового вимірів зміст корупції ними не обмежується, оскільки містить у собі неправові етичні вчинки [10]. Тут дуже важливий, на наш погляд, взаємовплив етичних і правових аспектів корупції, що можуть бути досліджені ефективніше з позиції психології.

Етика тісно пов'язана із психологією і формує мотиваційний комплекс людської поведінки. Видатний психолог С. Рубінштейн у своїй роботі "Буття та свідомість" зважував, що людина уособлює велику тему світоглядного плану, а проблема етичного є проблемою самої суті людини у її ставленні до інших людей. З огляду на цю тезу, вважаємо за необхідне розглянути

деякі етико-психологічні механізми формування корупційної поведінки, щоб глибше проникнути у зміст зазначеного феномена.

Американські дослідники А. Рогов і Г. Лассуел у книзі "Влада, корупція та чесність" описують, окрім іншого, й екзистенційні витоки корупції, що лежать у "природі людини" [16]. На їхню думку, найважливішим показником є структура особистості людини, яка прагне влади. Автори всерйоз розглядають фактор депривації як одне з найважливіших пояснень механізму прагнення влади. Основна гіпотеза полягає в тому, що люди прагнуть влади як засобу, що компенсує депривацію. Депривація може бути притаманна самій людині або пов'язана зі значущими символами, з якими ідентифікуються сім'я, друзі, професійні та бізнес-партнери, етнічна, релігійна та національна групи [16]. Показово, що в історії до володарів влади належать люди, історія життя яких свідчить про серйозні ознаки фізичних або психічних вад; ми маємо підстави вважати, що багато з них прагнули влади як засобу компенсації фізичної обмеженості, потворності, імпотенції та нелегітимності [16]. Водночас автори не схильні абсолютизувати тезу про депривацію, оскільки депривація не завжди веде до прагнення влади. Учені показують, що "цікавість до влади" може мати не тільки компенсаторний, але й цілеспрямований характер, пов'язаний із рішучістю здійснювати політику в ім'я громадського порядку [16]. Критики влади зазвичай недооцінюють неутілітарний аспект влади. Однак ігнорувати його було б неправильним із психологічної точки зору. Коментуючи погляди американських учених, можна зауважити, що депривація означає втрату, позбавлення прибуткової посади. Мотив компенсації позбавлення прибутковості, а часто модусів жадібності, наживи є двигуном корупції. Отже, мотив "пошуку влади" найчастіше є пов'язаним із депривацією [24]. У цьому контексті цікаво розглянути антидепривацію як спосіб боротьби з корупцією. Адже в цьому аспекті

відбувається найсуттєвіше взаємопроникнення екзистенційних (депривація) й етичних (жадібність, нажива) моментів корупції, які найбільш точно і глибоко розкривають її природу. Навіть якщо не абсолютизувати депривацію, багато що стає зрозумілим у мотивації корупційного діяння, у якому неодмінно мають бути обидва компоненти.

Прагнення влади піддається вкрай гострій критиці відомим психологом А. Адлером. У роботі "Психологія влади" він наголошує, що прагнення особистої влади є згубним й отруює спільне життя людей а той, хто бажає людської спільності, має відмовитися від прагнення панувати над іншими" [1, с. 168]. І далі: "У нас, як і раніше, у крові прагнення до захвату владою, а наші душі – іграшки в руках владолюбства. Урятувати нас може лише одне – недовіра до будь-якого панування. Наша сила в переконанні, в організуючій енергії, у світогляді, але не в силі зброї і не в законах, що дискримінують. Інші потужні сили намагалися вже боротися за свою цілісність такими засобами, але марно" [1, с. 170]. Головна вища мета людини, вважає А. Адлер, – це вирощування та посилення почуття спільності. Це почуття має протистояти жорсткій логіці світу, у якому з дитинства виховується прагнення влади. Він пише: "Ми потребуємо свідомої підготовки та розвитку сильного почуття спільності та повного усунення жадібності та прагнення влади в окремих людей і народів. Ми безперервно боремося за те, чого вони не мають, – за нові методи посилення почуття солідарності" [1, с. 171].

Гуманістичний метод А. Адлера [1] може здатися утопічним, проте з позиції глибинної психології "повне усунення жадібності та прагнення влади" є можливим. Принаймні це те, чого потрібно прагнути, на що мають бути спрямовані всі духовні резерви освіти та культури. Тут бачимо, що природа людини структурована із двох протилежних начал: прагнення влади і почуття спільності. Розвиток солідарності мінімізуватиме вияви жадібності та владолюбства, а отже, зменшуватиме ймовірність корупційної поведінки.

Як ще одне найважливіше психологічне джерело корупції психологи визначають фрустрацію: "Один із мотивів корупції в усьому світі породжений механізмом фрустрації – втрата старих і пошуком нових сенсів життя... Звідси – бажання пожити добре "тут і зараз" і за будь-яку ціну, де чесність знецінюється і навіть зводиться у недолік. Невпевненість у завтрашньому дні мотивує свавілля наживи і політиків, і чиновників за принципом: головне мати сьогодні, а там "хоч потоп" [14].

Психологічний механізм фрустрації має очевидне етичне підґрунтя. Сучасне становище людини в культурі можна було би позначити як ціннісний збій, розгубленість чи фрустрація [10]. І як "ціннісний збій" фрустрація означає якусь основну життєву орієнтацію, що має явну аморальну основу – наживу. Засоби досягнення наживи, якщо й не є кримінальними, завжди аморальні. Та й саме прагнення наживи як сенсу життя – це значне ціннісне звуження життєвого горизонту. Таке життя не можна назвати повноцінним ані психологічно, ані етично. А. Рогов та Г. Лассуел характеризують ситуацію, що склалася, так: "Ми говоримо про світ "кризи безпеки", "епоху занепокоєння" або навіть про "епоху Кафки" [16, с. 99]. Стверджується, що молоді люди абсолютно необізнані в питанні про цілі життя. Вони відчують складнощі з визначенням ідентичності, що вони неспроможні визначити чи приховати межі первинного еґо і тому не здатні зрозуміти власне "Я". Вони відчують велику тривогу і байду до суспільних подій, вразливі до корупційних

наслідків недотримання зобов'язань" [16, с. 101]. Це дуже важливе спостереження; "епоха Кафки" – образна, але дуже точна характеристика духовного та морального самопочуття сучасної людини, яку Ж. Липовецьки назвав "ерою порожнечі" [17], а Г. Маркузе охарактеризував у термінах "одномірної людини".

Окрім індивідуального аспекту, яким є депривація, можна ширше дослідити проблему сучасної суспільної свідомості, в якій також убачаються психологічні причини корупції. Характеризуючи ментальність суспільства споживання, А. Рогов та Г. Лассуел [16] зауважують: "Сучасне економічне суспільство спеціалізується на мистецтві пробуджувати потребу. Володіючи в казковому масштабі науковим і технічним потенціалом для виробництва товарів та послуг, суспільство збільшує потреби через рекламу, розпродаж і планування привабливих для ринку товарів. Ці прийоми містять різні ціннісні заклики і перетворюють найпростішу покупку у справу поваги, прихильності, економічного успіху, здоров'я, знання, ноу-хау, моралі та патріотизму. "Побічний ефект" – сприяння корупції, оскільки заохочується заборгованість споживача та критерії самоповаги вимагають заради доходу жертвувати мораллю" [16, с. 76]. Американські вчені виявляють тут дуже важливий екзистенційний аспект корупції, що корениться в залежності від споживання. Це своєрідна духовна недуга саме сучасного суспільства, що сприяє розвитку корупційних мотивів і, відповідно, корупційних діянь. За потребою споживання стоїть те, що Ж. Липовецьки назвав нарцисичним еґоїзмом, який характеризує сучасну "еру порожнечі". Філософ зауважує: "Чим більше люди намагаються виразити себе, тим менше сенсу ми знаходимо в їхніх висловлюваннях; що більше вони прагнуть суб'єктивності, то наочніше анонімність і порожнеча" [17, с. 122]. В іншій термінології зазначену ситуацію прийнято називати постмодерністською, а людину відповідного типу характеризувати так: "Постмодерна людина – істота, далека від досконалості. Вона – зовсім не інстанція прийняття вільних рішень, залежить від бажань, потребує спільноти інших через нескінченну нестачу індивідуальної ідентичності" [17, с. 31]. Такий стан більшою мірою характерний для постіндустріального суспільства з його потужним розвитком технологій і відсутністю духовної мотивації існування. А. Рогов та Г. Лассуел в одній тональності із Ж. Липовецьки називають сучасність "ерою тривоги" [16, с. 124].

Отже, існує схожість базових показників духовного стану сучасного західного суспільства, подана його інтелектуальними представниками. Власне, описані вище стани переважно характеризують людину споживчої ментальності, що має еґоцентричну систему цінностей [19]. Саме в цій системі цінностей невгамовна жага потреб розвивається прямо пропорційно до екзистенційної порожнечі. І корупція виникає на перетині економічних, екзистенційних і психологічних факторів. Екзистенційний аспект дуже близько підходить до самої суті корупції як антропологічного феномена. Отже, "ера тривоги" й "ера порожнечі" виявляються пов'язаними між собою. По суті, це дві грані одного феномена, одного духовного самопочуття сучасної людини, про який з великою тривоґою писали дуже багато видатних мислителів ХХ ст., і насамперед Е. Фромм, який встановив безпосередній зв'язок між споживанням і духовною нестабільністю людини. Його роздуми є певною аксіоматичною характеристикою душевного стану сучасної людини.

У книзі "Революція надії" (1968) Е. Фромм зауважував: "Примусове споживання компенсує тривоґу... пот-

реба в цьому типі споживання походить із відчуття внутрішньої порожнечі, безнадійності, душевного сум'яття, напруженості. Поглинаючи предмети споживання, індивід переконується в тому, що "він існує" як такий. Якщо скоротити споживання, тривога значною мірою вишла би назовні" [11, с. 113]. Тим самим утворюється глухий кут між споживанням і компенсацією тривоги.

Глухий кут між споживанням і компенсацією тривоги дуже ефективно вписується у корупційну ментальність сучасного суспільства. Моральні вади особистості ховаються під маскою пристойності споживчої ідеології. Тривога стимулює споживання, залишаючи за бортом інші, передусім духовні можливості подолання психологічних проблем. Це величезна проблема сучасного суспільства споживання, яка дотепер набула ще більшої напруженості. Е. Фромм наголошував: історія людини – "це літопис її пошуків і висловлювання потреб, що перевершують виживання" [11, с. 211]. Можна стверджувати, що в цих словах укладено абсолютну істину людської духовності, яка могла б спрямувати сучасну споживчу цивілізацію в гуманне русло. Невгамовне зростання потреб за мінімалізації етичних регуляторів стимулює знаходження різних (неетичних і неправових) форм задоволення цих потреб, що відкриває широку дорогу для корупції. У цьому контексті виявляється глибокий взаємозв'язок між фрустрацією (екзистенційна величина), споживанням (економічна величина) і корупцією (правова величина), що надає повнішу картину існування феномена корупції в сучасному суспільстві. Ми вважаємо, що зазначений аспект недостатньо вивчений, що скорочує можливості ефективної боротьби з корупцією.

Отже, депривація та фрустрація є головними психологічними факторами, що визначають мотивацію корупційного діяння на індивідуальному та колективному рівнях. Досліджуючи психологічні аспекти мотивів корупції, слід згадати ще один фактор. Ідеться про корупцію як девіацію. У цьому сенсі корупцію розглядають у загальному контексті злочинних діянь. І тут такі проблеми, як психологія злочинця, його ціннісний світ, проблема зла – необхідні питання для розуміння етичної суті злочинності взагалі та корупції зокрема. Чимало дослідників відзначають глибоку вкоріненість корупції в соціальному бутті, недооцінювати яку неправильно [14, 18]. Водночас розгляд корупції як девіантності свідчить про конвенційність соціальних конструкцій. Адже девіантологія більше, ніж будь-яка інша суспільна наука, свідчить про релятивність, конвенційність соціальних конструкцій, про відносність і взаємодоповнення добра і зла в реальному житті, де порок переплетений із чесною і де з добра народжується зло, а зі зла – добро. Це значно розширює можливості психологічного аналізу феномена корупції, боротьба з яким переноситься тільки із правових методів у сферу профілактики девіантних виявів [3]. Отже, розгляд психологічних витоків корупції дає змогу виявити три головні чинники, що істотно розширюють уявлення про це явище і допомагають виробити ефективніші заходи боротьби з ним, – депривацію, фрустрацію та девіацію. Депривація – механізм, що розкриває людське прагнення до влади взагалі, яке загрожує корупційними витратами; фрустрація – духовна недуга сучасного споживчого суспільства, яке прагне компенсувати тривогу невагомим споживанням, що неодмінно тягне за собою корупційні способи доходу; девіація – найскладніша форма соціальної поведінки, що свідчить про релятивність і конвенційність моральних оцінок, зокрема й корупції. Досліджен-

ня корупції у межах девіантології дає найбільший позитивний ефект, оскільки негативним методам боротьби з корупцією протиставлено позитивний.

Чимало дослідників, які займаються темою корупції, відзначають її древній і непереможний характер. Спільним місцем у дослідженнях із корупції є факт універсальності цього явища, не обмеженого певним часом і простором. Причому більшість наявних трактувань феномена корупції розглядають її лише як соціальний феномен, що має політичний, економічний і правовий аспекти відповідно. Це свідчить про складну організацію корупції як соціального феномена, але мало хто повідомляє про її справжню природу. Важливо, що сучасна ситуація характеризується гіпертрофованим дискурсом боротьби з корупцією майже за повної відсутності позитивних результатів [8]. На неефективність наявних (переважно юридичних) заходів боротьби з корупцією вказують багато дослідників [12, 24]. Це обумовлює необхідність пошуку інших, ефективніших заходів боротьби, що передбачають розгляд психологічних аспектів цього феномена. Психологія вказує, з одного боку, на глибинні, ірраціональні риси особистості, здатної на найаморальніші діяння, з іншого – на чинник відкритості та незавершеності людини, здатної до духовного перетворення й удосконалення [15]. У цьому контексті корупційні правопорушення не розглядаються як щось фатальне, що не має жодного позитивного виходу, але сприймаються як те соціальне зло, яке може і має поступово викоринюватися. Суттєвим моментом для соціально-психологічного аналізу корупції є необхідність розглядати це явище в ширшому історико-культурному контексті, оскільки корупційна поведінка багато в чому залежить від прийнятих норм і стандартів певної культурної спільноти, які, зі свого боку, сягають углиб традицій і звичаїв цієї спільноти. Отже, ідеться про культурно-ментальні передумови корупції, важливість вивчення яких підкреслюють багато дослідників [2, 8, 18]. Аналіз ментальних передумов корупції приводить до виокремлення "західного" та "східного" типів корупційної ментальності. Кожен тип несе в собі базові риси культури, у яких відбувається легітимація тих чи інших видів корупційних діянь. Питання, що виникає у зв'язку із цим, пов'язане з можливостями інтерпретації ментальних факторів, зокрема і з боротьбою з негативними виявами національних особливостей. Глибший філософсько-антропологічний розгляд феномена корупції приводить до дослідження екзистенційних витоків корупції, які лежать у "природі людини".

Висновки. Отже, можна зауважити, що проведений аналіз встановлює глибокий взаємозв'язок екзистенційних і психологічних факторів корупції, які у контексті духовної ситуації суспільства є синонімами. У сучасних дослідженнях корупції позначилася тенденція розглядати це явище як "проблему макропсихології", яка не лише розкриває його соціальні, політичні, економічні аспекти, але й убачає в ньому загальну духовно-цивілізаційну проблему. Наголошено, що корупція виникає на перетині економічних, екзистенційних і психологічних факторів. Досліджено погляди філософів і психологів (А. Бандури, Е. Фромма, Ж. Липовецького та ін.) на природу сучасного споживчого суспільства та духовного самовідчуття людини в такому суспільстві. З'ясовано, що надмірне споживання компенсує тривогу. Потреба в цьому типі споживання походить із відчуття внутрішньої порожнечі, безнадійності, душевного сум'яття, напруженості. Підкреслено безпосередній зв'язок між споживанням і духовною нестабільністю людини. Нев-

гамовне зростання потреб за мінімалізації етичних регуляторів стимулює знаходження різних (неетичних і неправових) форм задоволення цих потреб, що відкриває широку дорогу для корупції.

Розгляд психологічних механізмів формування корупційної поведінки сприяє глибшому проникненню у суть цього феномена, а психологічний аналіз корупції розкриває її важливий аспект, що корениться у залежності від споживання. Така духовна недуга сучасного суспільства сприяє розвитку корупційних мотивів та, відповідно, корупційних діянь. Виокремлено три головні психологічні витоки корупційної поведінки: дери- вація, фрустрація та девіація. Причому зазначено, що дослідження корупції в межах девіантології дає найбільший позитивний ефект, оскільки негативним методом боротьби з корупцією може бути протиставлений позитивний метод.

Перспективою подальших досліджень може стати визначення специфіки вітчизняної корупції, вивчення питання про її приналежність до східного чи західного типу, а також те, наскільки вітчизняна ментальність схильна до корупційної поведінки.

Список використаних джерел

- Adler A. The psychology of power. *Journal of Individual Psychology*. 1966. № 22(2). P. 166–172.
- Akbar Y. H., Vujic V. Explaining corruption: The role of national culture and its implications for international management. *Cross Cult. Manage.* 2014. № 21. P. 191–218.
- Bandura A. *Moral Disengagement: How People Do Harm and Live With Themselves*. New York: Worth Publishers, 2016. 446 p.
- Bandura A. Selective moral disengagement in the exercise of moral agency *Journal of moral education*. 2002. Vol. 31, N 2. P. 101–119.
- Bandura A. *Social foundations of thought and action: A social cognitive theory*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall, Inc, 1985. 544 p.
- Bandura A., Barbaranelli C., Caprara G. V., Pastorelli C. Mechanisms of moral disengagement in the exercise of moral agency *Journal of Personality and Social Psychology*. 1996. Vol. 71, N 2. P. 364–374.
- Barkan R., Ayal S. and Ariely D. Ethical dissonance, justifications and moral behavior. *J. Pers. Soc. Psychol.* 2015. № 74. P. 63–79.
- Barr A., Serra D. Corruption and culture: An experimental analysis. *J. Public Econ.* 2010. № 94. P. 862–869.
- Caprara G. V., Fida R., Vecchione M., Tramontano C., Barbaranelli C. Assessing civic moral disengagement: dimensionality and construct validity. *Personality and Individual Differences*. 2009. Vol. 47, N 5. P. 504–509.
- Detert, J. R., Trevino L. K., Sweitzer V. L. Moral disengagement in ethical decision making: A study of antecedents and outcomes. *J. Applied Psychol.* 2008. № 93. P. 374–391.
- Fromm Erich. *Revolution of Hope: Toward a Humanized Technology*. Ed Paperback. 1968. 288 p.
- Garofalo C., Geuras D., Lynch T. D., Lynch C. E. Applying virtue ethics to the challenge of corruption. *Innovation J.* 2001. Vol. 6, No. 2. Article 2.
- Graham, J., Haidt J., Motyl M., Meindl P., Iskiwitch C., Mooijman M. Moral foundations theory: On the advantages of moral pluralism over moral monism. 2017. URL: <https://motyl.people.uic.edu/GHMMIM.MFT2017.pdf>.
- Juneman Abraham, Julia Suleeman, Bagus Takwin. Psychological mechanism of corruption: A comprehensive review. *Asian J. Sci. Res.* 2018. № 11. P. 587–604.
- Kohlberg L. *The Psychology of Moral Development: The Nature and Validity of Moral Stages Essays on Moral Development* / ed. by L. Kohlberg. Vol. 2: The Philosophy of Moral Development. San Francisco: Harper & Row Publishers, 1984. 768 p.
- Lasswell G. D., Rogow A. A. *Power, corruption and honesty*. New York; London, 1971. 169 p.
- Lipovetsky J. *The era of emptiness. Essays on Contemporary Individualism*. Paris, 1998. 332 p.
- Melgar N., Rossi M., Smith T.W. The perception of corruption. *Int. J. Public Opin. Res.* 2010. № 22. P. 121–131.
- Moore C., Detert J. R., Baker V. L., Mayer D. M. Why Employees Do Bad Things: Moral Disengagement And Unethical Organizational Behavior *Personnel Psychology*. 2012. Vol. 65, N 1. P. 1–48.
- Napal G. An assessment of the ethical dimensions that impact on corruption. *EJBO-Electron. J. Bus. Ethics Organ. Stud.* 2006. № 11. P. 5–9.
- Pascual L., Gallardo-Pujol D., Rodrigues P. How does morality work in the brain? A functional and structural perspective of moral behavior. *Front. Integr. Neurosci.* 2013. Vol. 7. <https://doi.org/10.3389/fnint.2013.00065>
- Sternberg R. J. When Good, Not So Good, and Downright Evil People Do Bad Things: A Review of Moral Disengagement. URL: <http://www.apa.org/international/pi/2016/03/moral-disengagement.aspx>
- Tangney J. P., Stuewig J., Mashek D. J. Moral emotions and moral behavior. *Annu. Rev. Psychol.* 2007. № 58. P. 345–372.
- Zhang N. Changing a 'culture' of corruption: Evidence from an economic experiment in Italy. *Rational. Soc.* 2015. 27. P. 387–413.

References

- Adler, A. (1966). The psychology of power. *Journal of Individual Psychology*, 22(2), 166–172.
- Akbar, Y.H. and V. Vujic, 2014. Explaining corruption: The role of national culture and its implications for international management. *Cross Cult. Manage.*, 21: 191-218.
- Bandura, A. *Moral Disengagement: How People Do Harm and Live With Themselves*. New York, NY: Worth Publishers, 2016. 446 p.
- Bandura, A. Selective moral disengagement in the exercise of moral agency *Journal of moral education*. 2002. Vol. 31, N 2. C. 101–119.
- Bandura A. *Social foundations of thought and action: A social cognitive theory*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall, Inc, 1985. 544 p.
- Bandura, A., Barbaranelli C., Caprara G. V., Pastorelli C. Mechanisms of moral disengagement in the exercise of moral agency // *Journal of Personality and Social Psychology*. 1996. Vol. 71, N 2. P. 364–374.
- Barkan, R., S. Ayal and D. Ariely, 2015. Ethical dissonance, justifications and moral behavior. *J. Pers. Soc. Psychol.*, 74: 63-79.
- Barr, A. and D. Serra, 2010. Corruption and culture: An experimental analysis. *J. Public Econ.*, 94: 862-869.
- Caprara, G. V., Fida, R., Vecchione, M., Tramontano, C., Barbaranelli, C. Assessing civic moral disengagement: dimensionality and construct validity // *Personality and Individual Differences*. 2009. Vol. 47, N 5. P. 504–509.
- Detert, J. R., Trevino, L. K. and Sweitzer, V. L., 2008. Moral disengagement in ethical decision making: A study of antecedents and outcomes. *J. Applied Psychol.*, 93: 374-391.
- Fromm Erich. *Revolution of Hope: Toward a Humanized Technology*. (1968) Ed Paperback. 288p.
- Garofalo, C., Geuras, D., Lynch, T. D. and Lynch, C.E. 2001. Applying virtue ethics to the challenge of corruption. *Innovation J.*, Vol. 6, No. 2. Article 2.
- Graham, J., J. Haidt, M. Motyl, P. Meindl, C. Iskiwitch and M. Mooijman, 2017. Moral foundations theory: On the advantages of moral pluralism over moral monism. <https://motyl.people.uic.edu/GHMMIM.MFT2017.pdf>
- Juneman Abraham, Julia Suleeman and Bagus Takwin, 2018. Psychological mechanism of corruption: A comprehensive review. *Asian J. Sci. Res.*, 11: 587-604.
- Kohlberg, L. *The Psychology of Moral Development: The Nature and Validity of Moral Stages Essays on Moral Development* / ed. by L. Kohlberg. Vol. 2: The Philosophy of Moral Development. San Francisco: Harper & Row Publishers, 1984. 768 p.
- Lasswell, G. D., Rogow, A. A. (1971). *Power, corruption and honesty*. N.Y.: L., 169.
- Lipovetsky, J. (1998) *The era of emptiness. Essays on Contemporary Individualism*. Paris, 332.
- Melgar, N., M. Rossi and T.W. Smith, 2010. The perception of corruption. *Int. J. Public Opin. Res.*, 22: 121-131.
- Moore, C., Detert, J. R., Baker, V. L., Mayer, D. M. (2012) Why Employees Do Bad Things: Moral Disengagement And Unethical Organizational Behavior *Personnel Psychology*. 2012. Vol. 65, N 1. P. 1–48.
- Napal, G., (2006). An assessment of the ethical dimensions that impact on corruption. *EJBO-Electron. J. Bus. Ethics Organ. Stud.*, 11: 5-9.
- Pascual, L., D. Gallardo-Pujol and P. Rodrigues, 2013. How does morality work in the brain? A functional and structural perspective of moral behavior. *Front. Integr. Neurosci.*, Vol. 7. <https://doi.org/10.3389/fnint.2013.00065>
- Sternberg, R. J. When Good, Not So Good, and Downright Evil People Do Bad Things: A Review of Moral Disengagement. URL: <http://www.apa.org/international/pi/2016/03/moral-disengagement.aspx>
- Tangney, J.P., Stuewig, J. and Mashek, D.J. 2007. Moral emotions and moral behavior. *Annu. Rev. Psychol.*, 58: 345-372.
- Zhang, N., 2015. Changing a 'culture' of corruption: Evidence from an economic experiment in Italy. *Rational. Soc.*, 27: 387-413.

Надійшла до редколегії 02.06.22
Рекомендована до друку 21.11.22

Oleh Zarichanskyi, PhD (Pedagogy), Associate Prof.
ORCID: 0000-0002-6934-9521
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

PSYCHOLOGICAL ORIGINS OF CORRUPTION

Considering the fact, that the vast majority of research on corruption is carried out in the field of law and economics, the purpose of this article is to single out the psychological origins of corruption, which are directly related to the problem of the effectiveness of overcoming it. A deep interrelationship of existential and psychological factors of corruption, which in the context of the spiritual situation of society act as synonyms, has been established. It is noted that in modern studies of corruption, there is a tendency to consider this phenomenon as a "problem of macropsychology", which not only reveals its social, political, and economic aspects, but also sees in it a general spiritual and civilizational problem. It is emphasized that corruption occurs at the intersection of economic, existential and psychological factors. The theoretical approaches of philosophers and psychologists (A. Bandura, E. Fromm, J. Lypovetsky, etc.) to the study of the nature of modern consumer society and the spiritual sense of well-being of a person in such a society are analyzed. Emphasized is the position that excessive consumption acts as a compensator for anxiety. The need for this type of consumption comes from a feeling of inner emptiness, hopelessness, mental confusion, and tension. The direct connection between consumption and spiritual instability of a person is emphasized. The relentless growth of needs while minimizing ethical regulators stimulates the finding of various (unethical and illegal) forms of meeting these needs, which opens a wide path for corruption. It is noted that consideration of the psychological mechanisms of the formation of corrupt behavior contributes to a deeper penetration into the essence of this phenomenon; and the psychological analysis of corruption reveals its important aspect, which is rooted in dependence on consumption. Such a spiritual illness of modern society contributes to the development of corrupt motives and, accordingly, corrupt acts. Three main psychological origins of corrupt behavior are singled out: deprivation; frustration and deviance. Moreover, it is stated that the study of corruption within the framework of deviantology gives the greatest positive effect, because in this case, the negative methods of fighting corruption can be opposed by a positive method.

Keywords: deprivation, compensation, corruption, corrupt behavior, psychological origins of corruption, psychological mechanisms, consumer society.

ПСИХОЛОГІЯ ДЕВІАНТНИХ ФОРМ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОВЕДІНКИ ОСОБИСТОСТІ В КІБЕРПРОСТОРИ

Розглянуто психологічні особливості девіантних форм економічної поведінки особистості в кіберпросторі. Під час написання статті використовували синтез, логіку і структуру викладу, аналіз й узагальнення проблематики наукових джерел. Підсумовано, що особливості девіантних форм економічної поведінки особистості в кіберпросторі все ще недостатньо вивчені, а увагу зосереджено більше на популярніших різновидах кібердевіантності.

Ключові слова: особистість злочинця, кіберзлочинність, трансформація соціально-економічної системи, протидія кіберзлочинності, безпека, кібердевіантність, онлайн-віктимізація.

Вступ. Стрімкий розвиток інформаційних технологій протягом останнього десятиліття супроводжується динамічним розвитком злочинів у цій сфері. Будь-який розвиток і прогрес, що давав людству цивілізаційні блага й нові можливості, завжди супроводжувався негативними явищами. Масова комп'ютеризація та стрімкий розвиток цифрових технологій, що суттєво спростили життя людини, не є винятком. Кіберзлочини є найдинамічнішою групою суспільно небезпечних діянь, оскільки з кожним роком кіберзлочини стають все більш поширеними та небезпечними. Кіберзлочинність – невід'ємна ознака глобалізації інформаційних процесів і, як наслідок, основна загроза соціально-гуманітарної складової. Дедалі більша кількість кіберзлочинів в установах й організаціях, безперервний розвиток інформаційних технологій і нові можливості для "вдосконалення" інструментарію їхнього вчинення створюють економічні загрози для глобальних інформаційних мереж [26].

В епоху інформаційних технологій неможливо відчувати себе захищеним у кіберпросторі. З розвитком технологій кількість злочинів у цій сфері стрімко зростає, а тому можна з упевненістю стверджувати, що саме кіберзлочинність у XXI ст. залишатиметься серед найчисленніших правопорушень. Більшість сучасних дослідників звертають увагу на своєрідність таких правопорушень і принципово економічну складову в мотивації цієї діяльності, стверджуючи, що кіберзлочинність – це не традиційна злочинність, а відносно нове явище, пов'язане з народженням і поширенням мережі інтернет як постмодерністського явища.

З огляду на свою антисоціальність і приховану ідеичність цей вид злочинів від самого початку виявився зручним і легким для зловмисників, шахраїв, правопорушників і просто мережевих хуліганів. Окрім інформаційного та психологічного дисбалансу, що зазвичай стають логічним наслідком кіберпорушень, є сенс актуалізувати й економічну вигоду від таких дій. Адже особливо часто такі злочини у просторі мережевої культури вчиняються із прагматичним мотивом незаконного збагачення [19].

Мета дослідження – розглянути психологічні особливості девіантних форм економічної поведінки особистості у кіберпросторі.

Під час написання статті використовували класичний перелік філософсько-світоглядних, загальнонаукових методів для реалізації проблемної повноти нашого дослідження й отримання науково обґрунтованих і достовірних результатів та загальнозначущих висновків:

синтез, логіка і структура викладу, аналіз й узагальнення проблематики наукових джерел.

Лінгвістичну методологію та метод пізнання використано для дослідження проблемних питань пропонуваної роботи в єдності їхнього наочного та фактичного сприйняття, соціального змісту, юридичної та термінологічної форми репрезентації. Системно-структурний підхід дав змогу концептуально сформулювати, реалізувати теоретичні засади та змодельовати складність дослідницького дискурсу.

Аналіз висновків про досліджувану проблему, надання огляду інших досліджень. Поширення комп'ютерів та інформаційних технологій у суспільстві змінило поведінку, пов'язану з інформацією; люди розв'язують інформаційні проблеми та діляться своїми знаннями й інформацією в інтернеті. Згідно з різними показниками, як-от використання інтернету, доступ до високосшвидкісного інтернету й оцінки електронної інформації, інформатизація є інтенсивною. Відповідно, зміни способу життя прискорилися завдяки розвитку бездротового інтернету, а також використанню смартфонів і планшетів.

Інтернет – це відкритий простір зі свободою вираження думок і правами, заснованими на принципах віддаленості та розширення. Хоча інтернет загалом пропонує суспільству підвищену ефективність, зручність, ефективність, продуктивність і розваги, він захоплює до девіантної поведінки в кіберпросторі, такої, як особиста безвідповідальність і вторгнення у приватне життя через анонімність, віддаленість, швидке поширення інформації тощо.

Інтернет має переваги й недоліки, оскільки втілює нові етичні проблеми порівняно з реальним простором, а девіантна поведінка в кіберпросторі виходить за межі психотравматичних впливів й охоплює економічні негативні наслідки. Девіантна поведінка в кіберпросторі виявляється як самовиявлення порнографії, фальсифікації особистої інформації та видавання себе за інших, незаконне завантаження музики і фільмів, плагіат.

З міждисциплінарної позиції девіантність є темою, що цікавить соціологів і психологів, оскільки стосується порушення затверджених правил і норм. Існує велика кількість опублікованих досліджень на визначену проблематику, що, однак, робить процес розуміння явища досить складним.

Результати дослідження. Особливою категорією девіантності, що стає дедалі більш поширеною в наш час, є кібердевіантність, яка стосується шкідливої діяльності, що відбувається в цифровій сфері [11, 16, 29].

© Коваль Ганна, 2022

Це характеризує випадки шкідливої поведінки, які так чи інакше пов'язані з комп'ютером, що викликає потужну реакцію з боку ЗМІ, політиків, науковців і громадськості. Таке трактування окреслює дві основні характеристики кіберзлочинності, а саме: електронне середовище та вплив, пов'язаний із підвищеною турботою про кібербезпеку.

Стверджуючи, що представлено визначення кіберзлочинності є надто широким, варто концептуалізувати кіберзлочинність як сукупність незаконних дій, пов'язаних з інформаційно-комунікаційними технологіями. Отже, кіберзлочинність стосується шкідливої діяльності в інтернеті, що санкціонована офіційними законами. Інші типи підривної діяльності в інтернеті об'єднані в загальне поняття кібердевіантності, що стосується неформальних порушень законів [11, 16, 29].

Зростання кіберзлочинності зумовлене трансформацією соціально-економічних систем, переходом до цифрової економіки та віртуального середовища проживання. Виділяють три основні групи кіберзлочинців [9]:

- Кіберзлочинці, які здійснюють злочинну діяльність лише в кіберпросторі. Злочинні угруповання сформовані в умовах криміналізації кіберпростору. Без факторів криміногенності такі особи становлять меншу суспільну небезпеку, ніж реальні злочинці.

- Кіберзлочинці, які здійснюють злочинну діяльність як у кіберпросторі, так і в реальному житті. Їхня психологія загалом є кримінальною. Однак вплив криміналізації кіберпростору незначний.

- Особи, які раніше вчиняли злочини, не пов'язані з кіберпростором, але згодом вчинили кіберзлочини. Цю групу утворюють організовані злочинні співтовариства, що використовують можливості, надані інтернетом. Хороші організаторські здібності допомагають таким кіберзлочинцям використовувати людей зі спеціальними знаннями для вчинення злочинів. Їхні основні зусилля спрямовані на максимізацію прибутку та збільшення свого впливу [9].

Залежно від мотивації злочинної поведінки виділяють такі типи кіберзлочинців (табл. 1).

Таблиця 1

Характеристика типів кіберзлочинців

Тип кіберзлочинця	Характеристика кіберзлочинів
Зацікавлений тип	Злочини, спрямовані на отримання конкретних предметів, цінних у кіберпросторі, наприклад, ігрових предметів для їхнього подальшого продажу
Залюквальний тип	Кібербулінг і кіберпереслідування. Злочини, що характеризуються погрозами вбивством, доведенням до самогубства, можливо, з елементами шантажування за неопублікування певного особистого контенту
Сексуальний тип	Характеризуються незаконним розповсюдженням порнографічних матеріалів з метою отримання прибутку
Соціально-дезорганізуючий тип	Злочини, що порушують соціальні норми, передбачені законодавством, і здійснюють деструктивний вплив на суспільство
Ідеологічно або політично вмотивований тип	Є формою протесту, політичного або ідеологічного протистояння
Дослідницький тип	Мотивацією цих злочинів є дослідження програмно-апаратних компонентів електронних пристроїв та їхніх мереж, пошук вразливостей, можливості їхнього використання й усунення

Неповнолітні громадяни стають жертвами кіберзлочинців частіше, ніж дорослі. Найрезонанснішими подіями останніх років, пов'язаними з кіберзлочинністю, є масова участь підлітків у суїцидальних групах. Учасники груп отримують різноманітні завдання, спрямовані на заподіяння собі шкоди.

Вплив на неповнолітніх здійснюється або через приватні повідомлення в соціальних мережах, або через пропозиції перегляду відео, обговорення серіалів. Водночас такий вид злочинів має економічну складову – модератори таких соціальних груп й інтернет-сайтів за додаткову плату пропонують перегляд онлайн-трансляції самого самогубства.

Традиційна форма злочинності зазвичай здійснюється маргінальними членами суспільства, особливо молодими чоловіками, які страждають від численних депривацій або зловживають наркотиками чи алкоголем. На противагу цьому, люди, які мають порівняльну перевагу в онлайн-злочинності, зазвичай освічені і здібні, але вони живуть у соціумі з поганими перспективами працевлаштування й неефективною поліцією.

Високий рівень матеріальних цінностей створює напруження між індивідуальною орієнтацією на матеріальні цінності та колективною орієнтацією на сімейні й релігійні цінності. Це одним психологічним поясненням тенденції до шахрайства в інтернеті є тиск з боку однолітків. Молодь часто вважає за краще ідентифікувати себе із групою однолітків. Це пов'язано з тим, наскільки молодь схильна до впливу з боку друзів або близьких людей.

Група однолітків зі спільним досвідом є неминучим джерелом особистих стосунків. Часта взаємодія з однолітками, особливо з девіантними однолітками, іноді призводить до прийняття антисоціальної поведінки заради групового конформізму. Молоді люди потребують формування нової ідентичності та встановлення автономії від своїх батьків.

Часте спілкування з однолітками, навіть частіше, ніж із батьками, може призвести до того, що однолітки стають первинною основою для соціального порівняння. Узагальнена теорія соціального порівняння стверджує, що індивіди порівнюють власні матеріальні блага з матеріальними благами інших людей, щоб визначити свій соціальний статус. Однак багато досліджень вказують на те, що девіантні однолітки мають менший вплив на підлітків, які мають близькі стосунки з батьками.

Вплив однолітків і низький самоконтроль – основні фактори, що сприяють учиненню неповнолітніми кіберзлочинів, таких як комп'ютерний злам і знущання в інтернеті. Наявність друзів, які займаються кіберзлочинністю, є одним з найважливіших факторів, що визначають, чи будуть неповнолітні вчиняти кіберзлочини.

В іншому схожому дослідженні було представлено результати наукового опитування 435 учнів у шкільному окрузі штату Кентуккі [14].

Результати дослідження показали: найбільшим предиктором того, що неповнолітні можуть учинити кіберзлочини, є вплив однолітків. Також було зауважено, що низький самоконтроль має як прямий, так й опосеред-

кований вплив на кіберзлочинність серед неповнолітніх – через інших однолітків-правопорушників.

У дослідженні зазначено, що низький рівень самоконтролю і девіантні асоціації однолітків були пов'язані не тільки з кіберзлочинністю, але й із учиненням інших злочинів. Правопорушення з боку однолітків мають сильніший вплив на інших правопорушників, ніж низький самоконтроль. У дослідженні йдеться, що кіберзлочини можуть бути більш привабливими для молоді, ніж правопорушення в реальному світі через відносну анонімність, яку інтернет надає своїм користувачам.

Чим менший вік молоді, тим необачнішу поведінку вони демонструють (18–30 років). Це спостереження має значення для практики інтернет-шахрайства. Вік позитивно корелює з кіберзлочинністю.

Освітній рівень також виявився значущим у вияві злочинної поведінки. Шкільні досягнення є предиктором просоціальної поведінки або поведінки, спрямованої на підтримання моральних цінностей суспільства. Це пов'язано з тим, що академічні досягнення взаємопов'язані в суспільстві з кількома іншими змінними, як-от фінансовий успіх, висока самооцінка та внутрішній локус контролю. Ця конкретна модель може пояснити причини того, що особи з високим коефіцієнтом інтелекту (IQ) зазвичай мають меншу схильність до злочинної поведінки, ніж із низьким IQ.

Дедалі більше занепокоєння щодо шахрайської діяльності в інтернеті потребує врегулювання на рівні розроблення відповідних заходів. На закінчення, інформация на основі даних про фактори, пов'язані з кіберзлочинністю серед молоді, має бути наданою для інформування політики та її реалізації.

Для розв'язання цих проблем розглядали питання, чи будуть психологічні фактори, такі як самоконтроль, вплив однолітків, матеріальні цінності, імпульсивність, значною мірою незалежно та спільно прогнозувати тенденції шахрайства в інтернеті серед молоді. Важливим також є з'ясування міри впливу таких психологічних факторів, як демографічні – вік, стать та освіта.

Психологічні фактори, такі як самоконтроль, вплив однолітків, матеріалістичні цінності, імпульсивність і демографічні – вік, стать та освіта, незалежно та спільно прогнозують тенденції інтернет-шахрайства серед молоді. Усі змінні спільно передбачають тенденцію до інтернет-шахрайства. Однак ті молоді люди, які більш схильні до впливу однолітків, надають перевагу матеріальним цінностям та є імпульсивними, мають більшу схильність до шахрайства в інтернеті.

Професійна злочинність і правопорушення пов'язані як із внутрішніми факторами, що опосередковують злочинні схильності, так й із зовнішніми – як, наприклад, взаємодія з іншими видами злочинності. За індивідуального прогнозування вік, стать, матеріальні цінності та вплив однолітків були значущими, тоді як вплив однолітків мав найбільшу передбачуваність. Високий рівень матеріалістичних цінностей, як було виявлено, є посередником між індивідуальною орієнтацією на матеріальні цінності та колективною орієнтацією на сімейні та релігійні цінності. Водночас у молодіжному середовищі прагнення молоді до матеріального збагачення є одним із факторів, що додатково схиляє її до інтернет-шахрайства.

Вплив однолітків на поведінку інтернет-шахраїв також відзначали інші науковці [3, 12]. Вони з'ясували, що спілкування з однолітками-правопорушниками є важливим предиктором злочинної поведінки серед молоді. Цей результат спостерігали під час впливу необачної

поведінки серед молоді [6]. Важливість висновків учених полягає в тому, що чим старша молодь, тим більше вона схильна до шахрайства в інтернеті.

Варто також зауважити, що незалежно від того, чи є батьки освіченими, чи ні, молодь все одно може брати участь в інтернет-шахрайстві. Стать молоді також відіграє певну роль у прийнятті відповідної поведінки. Чоловіки переважно більше залучені до скоєння злочинів, ніж жінки, як підтверджено в дослідженні [6].

У деяких випадках така молодь може бути або залучена до злочинної поведінки, або, ймовірно, утягнута в інші види шахрайських дій. Однак перераховані фактори не є вичерпними, оскільки існують ще й інші детермінанти, що можуть схилити молодь до інтернет-шахрайства.

Ідеологічно вмотивовані особи, які займаються економічними злочинами, отримують вигоду від взаємодії з корисливими правопорушниками та законними суб'єктами, що надають ресурси для злочинів у вигляді знань, навичок і співучасників [25]. Причиною цього є те, що профіль економічних правопорушників у кіберпросторі нині надзвичайно диверсифікований до такої міри, що стає дедалі важче відрізнити звичайного злочинця від типового економічного правопорушника, такого як міжнародний терорист або внутрішній політичний екстреміст.

З погляду психології, психологічне пояснення злочинності мало б простий вигляд, як-от "жадібність і нечесність". На думку вчених, таке пояснення є надто спрощеним [10]. Не всі нечесні люди вчиняють шахрайство. Отже, до цього часу жоден учений-біхевіорист не зміг надати психологічну характеристику, яка слугує валідним і надійним маркером, індикатором, символом або ознакою схильності індивіда до вчинення шахрайства. Як результат, існують численні приклади спроб відрізнити людей, які вчиняють шахрайство або схильні до вчинення шахрайства за наявності відповідної ситуації, від тих, хто цього не зроби́ть.

Наукова дискусія. Основні висновки щодо різних факторів ризику для економічної форми кібердевіантності були потрійними.

По-перше, онлайн-рутини й активність відіграють значну роль як у різноманітності різних типів девіантних форм поведінки в кіберпросторі, так і полівіктимізації. Теоретичні передумови теорії рутинної діяльності добре узгоджуються з відповідними твердженнями. Чим активніші особистість діє в кіберпросторі, чим більше наражається на потенційних правопорушників й інші небезпеки, тим більша ймовірність, що вони стануть жертвами. Ці твердження узгоджуються з більшістю наявних досліджень онлайн-віктимізації [17].

Незважаючи на можливий контроль використання інтернету в різних ситуаціях та різними групами користувачів, також можливо, що лише певні типи моделей поведінки в мережі призводять до того, що люди стають, наприклад, жертвами переслідування або шкідливим програмам, що можуть пояснити результати багатьох наукових досліджень [4, 6, 24].

Навички користувача не функціонують як захисний фактор, який би зробив тих чи інших осіб менш придатними для ролі жертви для економічних кіберзлочинців. Однак це має сенс, оскільки попередні дослідження показали, що користувачі, які найбільш вільно спілкуються, також повідомляють про більш різноманітне використання інтернету [12]. Це означає, що навички користувачів зазвичай відображають активніше використання різних форм нових технологій, таким чином від-

дзеркалюючи вікно експозиції. З огляду на це зрозуміло, що ці ж елементи також пов'язані з більшим ризиком стати жертвою економічних кіберзлочинців. Це також показує, що в онлайн-контексті активніша присутність урізноманітнішого діапазону ризиків віктимізації.

Результати аналізу різнопланових контекстів захисту користувачів від економічних кіберзлочинців є досить посередніми. Захисні заходи краще протидіють ризикам, пов'язаним зі зловмисним програмним забезпеченням і вірусами, ніж із соціальними діями та поведінкою. Для пересічного користувача різні захисні заходи, що застосовують виробники, розробники та постачальники платформ нових форм технологій, мають значення, коли цілком є техніка.

Головне питання полягає в тому, що робити, коли мішенню є конкретна людина. Майбутні дослідження також потребують проведення детальнішого аналізу віктимізації зловмисного програмного забезпечення, особливо коли йдеться про конкретні його форми. Саме цей формат економічної кіберзлочинності має досить пасивний характер – злочинцю достатньо розробити комп'ютерний алгоритм один раз, а потім отримувати багаторазові дивіденди. Це своєрідний пасивний злочинний дохід. Проте високий рівень захисту користувачів зменшив ризик полівіктимізації. Можливо, ті користувачі, які приділяють більше уваги аспектам захисту особистої інформації, дещо обережніші у своїй загальній онлайн-поведінці.

По-друге, офлайн-віктимізація має значення. Показово, що попередня кіберзлочинність є фактором ризику для широкого спектру онлайн-віктимізації, а також онлайн-полівіктимізації. Це ще більше підтверджує та доповнює результати попередніх досліджень, які відзначають, що онлайн- та офлайн-жертви не є повністю окремими групами жертв, а онлайн-середовище розширило середовище віктимізації серед тих, хто вже є жертвами в реальному житті [7, 15, 20, 21].

Отже, відбувається накопичення негативного досвіду як в офлайн-, так і в онлайн-контексті, де людина не є захищеною, навіть якщо правопорушник фізично відсутній. Нещодавні дослідження з'ясували, як примусовий контроль поширився на цифрові платформи та комунікаційні засоби [8, 13], що надалі надасть можливість для часткового пояснення збігу віктимізації від переслідувань в інтернеті, а також злому особистої електронної пошти чи облікового запису в соціальних мережах із віктимізацією насильства офлайн.

Однак здійснені висновки все ще викликають додаткові запитання, наприклад, чому минулий досвід віктимізації насильства підвищує ризик віктимізації щодо такої кількості різних типів онлайн-віктимізації та полівіктимізації? Чи це лише накопичення всіляких негативних переживань? Відповідно, існує потреба в подальших комплексних дослідженнях.

По-третє, різні типи кіберзлочинців мають різні фактори ризику. Незважаючи на те, що офлайн-віктимізація підвищувала ризик онлайн-віктимізації, роль різних соціально-економічних факторів у деяких випадках була іншою порівняно із факторами ризику щодо багатьох форм офлайн-віктимізації. Було виявлено, наприклад, що слабша фінансова ситуація є фактором ризику для багатьох типів офлайн-віктимізації [28]; однак хороша фінансова ситуація, фактично, збільшує ризик віктимізації зловмисного програмного забезпечення та різних форм переслідувань в інтернеті, а також полівіктимізації. Крім того, освіта не відіграє чіткої ролі, коли йдеться про онлайн-віктимізацію [4].

Цілком можливо, що ті, хто має кращий фінансовий стан, піддаються більшому ризику частково через те, що вони зазвичай є активнішими користувачами інтернету [27], й, отже, потенційно доступніші для широкого кола економічних кіберзлочинців. Водночас проблема також може полягати в тому, що вони мають більшу "поверхню атаки" або, іншими словами, мають більше пристроїв у своєму розпорядженні.

Крім того, в онлайн-контексті (потенційно захисний) ефект сусідства також зникає. Людина не має захисного фізичного оточення, наприклад, проживання в огороженому населеному пункті або проживання в іншому безпечному районі міста, отже, потенційно вирівнюючи умови для скоєння економічних злочинів. Це, безумовно, елементи, які вимагають подальших досліджень.

Визнано, що людина як кінцевий користувач може бути критичним компонентом у мережі [2]. Ученими в дослідженні був використаний поведінковий науковий підхід для визначення факторів, що формують поведінкові рішення користувачів щодо економічної кібербезпеки [1].

Результати свідчать про те, що сприйняття безпеки та загальні зовнішні фактори впливають на індивідуальну поведінку щодо економічної кібербезпеки, і ці фактори регулюються характеристиками користувачів (стать, вік) і робочим середовищем. Проведений огляд психологічних напрацювань дав змогу наголосити, що кілька кримінологічних теорій забезпечують важливі рамки, які скеровують емпіричні дослідження різних ситуацій в екосистемі кіберзалежної злочинності [18].

Варто зауважити, що необхідні додаткові дослідження в окресленій проблематиці, оскільки існує ймовірність, що незабаром кіберзлочинність вийде на передній план у кримінологічній та психологічній наукових сферах. Найпопулярніші кримінологічно-психологічні пояснення кіберзлочинності охоплюють теорію навчання, самоконтролю, нейтралізації та теорію рутинної діяльності [22].

Загалом їхні висновки підтверджують той факт, що інтеграція економічної кібербезпеки у психологічну просвіту відбувається не швидко, імовірно, через те, що кілька психологів вивчають психологічні особливості девіантних форм економічної поведінки особистості в кіберпросторі.

Звертаючись до важливості залучення людської поведінки до проектування та створення кібертехнологій [23], учені представили дві теми поведінкових аспектів:

- когнітивне навантаження, що може сприяти неуважній сліпоті, яка заважає користувачу кіберпростором помічати несподівані події, коли зосереджується на основній цілі перебування в онлайн-середовищі;
- упередження, які можуть допомогти психологам і розробникам безпеки передбачити сприйняття і врахувати їх у різноманітних просвітницьких заходах.

Обрана проблематика є настільки широкою, що потребує окреслення ключових питань для з'ясування першопричин, особливостей, розвитку особистості, схильної до девіантних форм економічної поведінки в кіберпросторі. Доцільним є визначення того, наскільки ці параметри залежать від країни проживання, рівня освіченості, виду зайнятості, наявності віктимного досвіду в реальному житті.

Висновки. Підводячи підсумок, варто зазначити, що особливості девіантних форм економічної поведінки особистості в кіберпросторі все ще недостатньо вивчені, а увага зосереджена більше на популярніших різновидах кібердевіантності. Однією із проблем є

складність проведення досліджень у разі звернення до різних теорій та з урахування ключової особливості кіберпростору – анонімності. Водночас головна мета психологічної науки полягає в тому, щоб надати інформацію про поточні проблеми, наприклад, особливості формування економічної кібердевіантності; виявлення схильності до такого виду поведінки; планування корекційної та просвітницької психологічної роботи з девіантами та жертвами економічної кіберзлочинності.

Слід зауважити, що відповідно до проаналізованих наукових досліджень існує значна кількість односторонніх вивчень обраної проблематики, комплексних і систематизованих робіт виявлено не було. Частина з обраних досліджень презентує напрацювання на американській, азійській та африканській аудиторіях, що характеризуються суттєвими відмінностями у соціальній, культурній та економічній площині формування особистості як майбутнього кіберпорушника, так і потенційної жертви. Це дає змогу констатувати низьку валідність і надійність отриманих результатів.

Оскільки питання девіантної та делінквентної поведінки перебувають на перетині наукових інтересів психології та кримінології, кібербезпеки, ІТ, це варто враховувати під час здійсненні планування дослідження, щоб задовольнити потреби всіх сфер.

Список використаних джерел

1. Addae J. H., Sun X., Towey D., Radenkovic M. Exploring user behavioral data for adaptive cybersecurity. *User Model User-Adap Inter.* 2019. № 29 (3). P. 701–750.
2. Ahram T., Karwowski W. Advances in Human Factors in Cybersecurity. *AHFE: international conference on applied human factors and ergonomics.* Springer. Washington D. C. 2019. P. 66–96.
3. Atwai A. Youth cybercrime influenced by peers youth today. University of Liverpool. 2011. URL: <http://www.youthtoday.org/viewarticle.cfm?articleid=4859>.
4. Bergmann M. C., Dreißigacker A., von Skarczinski B., Wollinger G. R. Cyber-dependent crime victimization: The same risk for everyone? *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, 2018. № 21 (2). P. 84–90.
5. Branley D. B., Covey J. Is exposure to online content depicting risky behavior related to viewers own risky behavior offline? *Computers in Human Behavior*. 2017. № 75. P. 283–287.
6. Burton V. S. Jr., Evans T. D., Cullen G. T., Olivares K. M. Age, self-control, operationalization theories and adult criminality. *Journal of qualitative criminology*. 1999. № 10. P. 213–239.
7. Choi K., Cho S., Lee J. R. Impacts of online risky behaviors and cybersecurity management on cyberbullying and traditional bullying victimization among Korean youth: Application of cyber-routine activities theory with latent class analysis. *Computers in Human Behavior*. 2019. № 100. P. 1–10.
8. Dragiewicz M., Burgess J., Matamoros-Fernández A., Salter M., Suzor N. P., Woodlock D., Harris B. Technology facilitated coercive control: Domestic violence and the competing roles of digital media platforms. *Feminist Media Studies*. 2018. № 18 (4). P. 609–625.
9. Duff A. The Normative Crisis of the Information Society. *Cyberpsychology: Journal of psychosocial research on cyberspace*. 2008. № 2 (1). 3 p.
10. Duffield G., Grabosky P. The psychology of fraud, trends and issues in crime and criminal justice. *Australian Institute of Criminology*. 2001. № 199. P. 1–6.
11. Graham R. S., Smith S. K. Cybercrime and digital deviance. New York, NY: Taylor and Francis; Routledge. 2019. URL: <https://www.taylorfrancis.com/books/mono/10.4324/9781351238090/cybercrime-digital-deviance-roderick-graham-shawn-smith>.
12. Hargittai E. Digital na (t) ives? variation in internet skills and uses among members of the "Net Generation". *Sociological Inquiry*. 2010. № 80 (1). P. 92–113.
13. Harris B. A., Woodlock D. Digital coercive control: Insights from two landmark domestic violence studies. *The British Journal of Criminology*. 2019. № 59 (3). P. 530–550.
14. Holt T. J. Low self-control, deviant peer associations, and juvenile cybercrime. *American journal of criminal justice*. 2011. URL: <https://news.msu.edu/medial.../06/963e40c7-08ff-411d-af1-fe7563496f89.pdf>
15. Ioannou M., Synnott J., Reynolds A., Pearson J. A comparison of online and offline grooming characteristics: An application of the victim roles model. *Computers in Human Behavior*. 2018. № 85. P. 291–297.
16. Jewkes Y., Yar M. Handbook of internet crime. London ; New York, NY: Taylor and Francis; Routledge. 2013. URL: <https://books.google.ro/books?>
17. Leukfeldt E. R., Yar, M. Applying routine activity theory to cybercrime: A theoretical and empirical analysis. *Deviant Behavior*. 2016. № 37 (3). P. 263–280.

18. Maimon D., Louderback E. R. Cyber-Dependent Crimes: An interdisciplinary review. *Ann Rev Criminol*. 2019. № 2 (1). P. 191–216.
19. Matveev V., Nykytchenko N., Stefanova N., Khrypko S., Ishchuk A., Pasko K. Cybercrime in the economic space: psychological motivation and semantic-terminological specifics. *International journal of computer science and network security*. 2021. № 21 (8). P. 203–211.
20. Mitchell K. J., Finkelhor D., Wolak J., Ybarra M. L., Turner H. Youth internet victimization in a broader victimization context. *Journal of Adolescent Health*. 2011. № 48 (2). P. 128–134.
21. Oksanen A., Keipi T. Young people as victims of crime on the internet: A population-based study in Finland. *Vulnerable Children and Youth Studies*. 2013. № 8 (4). P. 298–309.
22. Payne B. K., Hadzhidimova L. Cyber security and criminal justice programs in the United States: Exploring the intersections. *Int J Crim Justice Sci*. 2018. № 13 (2). P. 385–404.
23. Pfleeger S. L., Caputo D. D. Leveraging behavioral science to mitigate cyber security risk. *Comput Secur*. 2012. № 31 (4). P. 597–611.
24. Reyns B. W., Fisher B. S., Bossler A. M., Holt, T. J. Opportunity and self-control: Do they predict multiple forms of online victimization? *American Journal of Criminal Justice*. 2019. № 44 (1). P. 63–82.
25. Roberta B. Where political extremists and greedy criminals meet: A comparative study of financial crimes and criminal networks in the United States. *A dissertation submitted to the Graduate Faculty in Criminal Justice in partial fulfillment of the requirements for the degree of Doctor of Philosophy*. The City University of New York. 2011. URL: <https://www.ojp.gov/pdffiles1/nij/grants/234524.pdf>.
26. Singh S., Silakari S. A survey of cyber-attack detection systems. *International. Journal of computer science and network security*. 2022. № 5. P. 1–10.
27. Statistics Finland. Use of information and communications technology by individuals. 2018. URL: http://www.stat.fi/til/sutivi/2018/sutivi_2018_2018-12-04_tie_001_en.html. Accessed 10th of March 2020.
28. Tilley N., Tseloni A., Farrell G. Income disparities of burglary risk: Security availability during the crime drop. *The British Journal of Criminology*. 2011. № 51 (2). P. 296–313.
29. Yar M., Steinmetz K. F. Cybercrime and Society. Thousand Oaks, CA: SAGE Publications, 2019. 368 p.

References

1. Addae J. H., Sun X., Towey D., Radenkovic M. Exploring user behavioral data for adaptive cybersecurity. *User Model User-Adap Inter.* 2019. № 29 (3). P. 701–750.
2. Ahram T., Karwowski W. Advances in Human Factors in Cybersecurity. *AHFE: international conference on applied human factors and ergonomics.* Springer. Washington D. C. 2019. P. 66–96.
3. Atwai A. Youth cybercrime influenced by peers youth today. University of Liverpool. 2011. URL: <http://www.youthtoday.org/viewarticle.cfm?articleid=4859>.
4. Bergmann M. C., Dreißigacker A., von Skarczinski B., Wollinger G. R. Cyber-dependent crime victimization: The same risk for everyone? *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, 2018. № 21 (2). P. 84–90.
5. Branley D. B., Covey J. Is exposure to online content depicting risky behavior related to viewers own risky behavior offline? *Computers in Human Behavior*. 2017. № 75. P. 283–287.
6. Burton V. S. Jr., Evans T. D., Cullen G. T., Olivares K. M. Age, self-control, operationalization theories and adult criminality. *Journal of qualitative criminology*. 1999. № 10. P. 213–239.
7. Choi K., Cho S., Lee J. R. Impacts of online risky behaviors and cybersecurity management on cyberbullying and traditional bullying victimization among Korean youth: Application of cyber-routine activities theory with latent class analysis. *Computers in Human Behavior*. 2019. № 100. P. 1–10.
8. Dragiewicz M., Burgess J., Matamoros-Fernández A., Salter M., Suzor N. P., Woodlock D., Harris B. Technology facilitated coercive control: Domestic violence and the competing roles of digital media platforms. *Feminist Media Studies*. 2018. № 18 (4). P. 609–625.
9. Duff A. The Normative Crisis of the Information Society. *Cyberpsychology: Journal of psychosocial research on cyberspace*. 2008. № 2 (1). 3 p.
10. Duffield G., Grabosky P. The psychology of fraud, trends and issues in crime and criminal justice. *Australian Institute of Criminology*. 2001. № 199. P. 1–6.
11. Graham R. S., Smith S. K. Cybercrime and digital deviance. New York, NY: Taylor and Francis; Routledge. 2019. URL: <https://www.taylorfrancis.com/books/mono/10.4324/9781351238090/cybercrime-digital-deviance-roderick-graham-shawn-smith>.
12. Hargittai E. Digital na (t) ives? variation in internet skills and uses among members of the "Net Generation". *Sociological Inquiry*. 2010. № 80 (1). P. 92–113.
13. Harris B. A., Woodlock D. Digital coercive control: Insights from two landmark domestic violence studies. *The British Journal of Criminology*. 2019. № 59 (3). P. 530–550.
14. Holt T. J. Low self-control, deviant peer associations, and juvenile cybercrime. *American journal of criminal justice*. 2011. URL: <https://news.msu.edu/medial.../06/963e40c7-08ff-411d-af1-fe7563496f89.pdf>
15. Ioannou M., Synnott J., Reynolds A., Pearson J. A comparison of online and offline grooming characteristics: An application of the victim roles model. *Computers in Human Behavior*. 2018. № 85. P. 291–297.

16. Jewkes Y., Yar M. Handbook of internet crime. London ; New York, NY: Taylor and Francis; Routledge. 2013. URL: <https://books.google.ro/books?>
17. Leukfeldt E. R., Yar, M. Applying routine activity theory to cybercrime: A theoretical and empirical analysis. *Deviant Behavior*. 2016. № 37 (3). P. 263–280.
18. Maimon D., Louderback E. R. Cyber-Dependent Crimes: An interdisciplinary review. *Ann Rev Criminol*. 2019. № 2 (1). P. 191–216.
19. Matveev V., Nykytchenko N., Stefanova N., Khrypko S., Ishchuk A., Pasko K. Cybercrime in the economic space: psychological motivation and semantic-terminological specifics. *International journal of computer science and network security*. 2021. № 21 (8). P. 203–211.
20. Mitchell K. J., Finkelhor D., Wolak J., Ybarra M. L., Turner H. Youth internet victimization in a broader victimization context. *Journal of Adolescent Health*. 2011. № 48 (2). P. 128–134.
21. Oksanen A., Keipi T. Young people as victims of crime on the internet: A population-based study in Finland. *Vulnerable Children and Youth Studies*. 2013. № 8 (4). P. 298–309.
22. Payne B. K., Hadzhidimova L. Cyber security and criminal justice programs in the United States: Exploring the intersections. *Int J Crim Justice Sci*. 2018. № 13 (2). P. 385–404.
23. Pfleeger S. L., Caputo D. D. Leveraging behavioral science to mitigate cyber security risk. *Comput Secur*. 2012. № 31 (4). P. 597–611.
24. Reyns B. W., Fisher B. S., Bossler A. M., Holt, T. J. Opportunity and self-control: Do they predict multiple forms of online victimization? *American Journal of Criminal Justice*. 2019. № 44 (1). P. 63–82.
25. Roberta B. Where political extremists and greedy criminals meet: A comparative study of financial crimes and criminal networks in the United States. *A dissertation submitted to the Graduate Faculty in Criminal Justice in partial fulfillment of the requirements for the degree of Doctor of Philosophy*. The City University of New York. 2011. URL: <https://www.ojp.gov/pdffiles1/nij/grants/234524.pdf>.
26. Singh S., Silakari S. A survey of cyber-attack detection systems. *International. Journal of computer science and network security*. 2022. № 5. P. 1–10.
27. Statistics Finland. Use of information and communications technology by individuals. 2018. URL: http://www.stat.fi/til/sutivi/2018/sutivi_2018_2018-12-04_tie_001_en.html. Accessed 10th of March 2020.
28. Tilley N., Tseloni A., Farrell G. Income disparities of burglary risk: Security availability during the crime drop. *The British Journal of Criminology*. 2011. № 51 (2). P. 296–313.
29. Yar M., Steinmetz K. F. *Cybercrime and Society*. Thousand Oaks, CA: SAGE Publications, 2019. 368 p.

Надійшла до редколегії 25.08.22
Рекомендована до друку 30.11.22

Hanna Koval, PhD (Psychology), Associate Prof.
ORCID: 0000-0003-0291-7501
Odessa I. I. Mechnikov National University, Odessa, Ukraine

PSYCHOLOGY OF THE DEVIANT FORMS OF ECONOMIC PERSONAL BEHAVIOR IN THE CYBERSPACE

The author achieved the defined goal of the research - the psychological features of the deviant forms of economic behavior of an individual in cyberspace were considered. When writing the article, we used a classic set of philosophical and worldview, general scientific methods to implement the problematic completeness of our research and obtain scientifically based and reliable results and general conclusions: synthesis, logic and structure of the presentation, analysis and generalization of the problems of scientific sources. Linguistic methodology and the method of cognition were used to study the problematic issues of this work in the unity of their visual and factual perception, social content, legal and terminological form of representation. The systemic-structural approach made it possible to conceptually form, implement the theoretical foundations and model the complexity of the research discourse. It was noted that crime and delinquency are related to both internal factors that mediate criminal tendencies and external factors such as interaction with other types of crime, age, gender, material values, and the influence of peers. It is concluded that the specifics of deviant forms of individual economic behavior in cyberspace are still not sufficiently studied, and attention is focused more on more popular types of cyber deviance. It was noted that one of the problems is the difficulty of conducting research when referring to various theories and taking into account the key feature of cyberspace – anonymity. At the same time, it is emphasized that the main goal of psychological science is to provide information about current problems, for example, the peculiarities of the formation of economic cyber deviance; detection of a tendency to this type of behavior; planning correctional and educational psychological work with deviants and victims of economic cybercrime.

Keywords: personality of the criminal; cybercrime; transformation of the socio-economic system; combating cybercrime, security; cyber deviance; online victimization.

Людмила Крупельницька, д-р психол. наук, проф.
ORCID: 0000-0002-0594-2369

Артем Баратюк, студ.
ORCID: 0000-0003-3473-0434

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ОСОБИСТІСНІ ЧИННИКИ СХИЛЬНОСТІ ДО ТРИВОЖНО-ФОБІЙНИХ РОЗЛАДІВ У СТУДЕНТІВ-ПСИХОЛОГІВ

Проаналізовано особистісні чинники схильності до тривожно-фобійних розладів у студентів-психологів. Предмет дослідження є недостатньо висвітленим у наукових публікаціях, тому потребує подальшого вивчення.

Виявлено особистісні чинники схильності до тривожно-фобійних розладів у студентів-психологів. Використано Фрайбурзький особистісний опитувальник, Опитувальник ієрархічної структури актуальних страхів особистості; Інтегративний тест тривожності, а також Анкету здоров'я пацієнта (PHQ) – Скринінгові питання щодо паніки.

Встановлено гендерні відмінності у вияві невротичності та реактивної агресивності студентів-психологів, взаємозв'язок актуальних страхів, тривожності, схильності до панічних атак з особливостями особистості, побудовано прогностичні моделі впливу особистісних властивостей на схильність до вияву актуальних страхів, ситуаційної та особистісної тривожності, панічних атак.

Ключові слова: схильність до тривожно-фобійних розладів, панічні атаки, фобія, тривожність, особистісні чинники, студенти-психологи.

Вступ. Тривожні розлади належать до психічних розладів з найбільшою поширеністю у популяції, причому у групі осіб молодого віку спостерігаються найвищі показники розповсюдженості, які з віком зменшуються [12, 22]. Схильність до тривожно-фобійних розладів посилюється в часи невизначеності теперішнього та майбутнього, соціально-економічних потрясінь, змін звичного способу життя. Усі зазначені проблеми останнім часом, на жаль, значною мірою характеризують суспільне життя України і відображаються на рівні вияву психічних проблем населення.

Тривога є однією з найпоширеніших психологічних проблем студентів, водночас значна кількість студентів із тривожними розладами залишається поза полем уваги як дослідників, так і фахівців-практиків. Однак вчасно не розпізнані тривога та фобійні вияви можуть значно перешкоджати особистому, соціальному, академічному та кар'єрному розвитку студентів.

На сьогоднішній день у психології склався своєрідний дослідницький парадокс: незважаючи на те, що значна кількість результатів психологічних досліджень отримана на студентських вибірках, усе ж досить рідко можна зустріти публікації з акцентуванням уваги на тому, що результати отримані саме на студентській вибірці [18, 20].

Водночас студенти, що обирають ту чи іншу спеціальність, можуть значно відрізнятись від студентів, що обрали інші спеціальності. Студенти-психологи, зокрема, утворюють досить специфічну дослідницьку групу: по-перше, інтерес до психології асоційований з певним набором особистісних диспозицій, по-друге, процес навчання на факультеті психології загалом та освоєння практичних стратегій роботи психолога зокрема передбачають навантаження на відповідні механізми особистісного функціонування. Достатньою мірою представлені результати досліджень, що доводять підвищений рівень стресу й емоційної виснаженості у студентів-психологів і студентів-медиків [17, 19]. Проте сучасних досліджень структури психологічної проблематики та місця у ній тривожно-фобійних розладів й особистісних чинників схильності до таких розладів у студентів-психологів недостатньо. Встановлення ж зазначених особливостей може становити не

лише теоретичний, але й практичний інтерес, оскільки результати подібних досліджень можуть бути використані для профілактики та редукції тривожно-фобійних симптомів у цієї категорії осіб.

Мета дослідження полягає у виявленні особистісних чинників схильності до тривожно-фобійних розладів у студентів-психологів.

Методи. У дослідженні застосовано: "Фрайбурзький особистісний опитувальник" [5]; "Опитувальник ієрархічної структури актуальних страхів особистості" [10]; "Інтегративний тест тривожності" [1] та скринінгові питання, запропоновані В. Дж. Катонем для виявлення панічних атак [21]. Використано методи математично-статистичної обробки даних: аналіз описових статистик, перевірка нормальності розподілу, частотний аналіз, кореляційний аналіз, оцінка відмінностей між двома незалежними вибірками та регресійний аналіз. Статистичну перевірку й обробку даних здійснювали за допомогою пакета статистичних програм SPSS (версія 23.0).

Огляд літератури. Переживання певного рівня тривоги та страху є складовою нормального розвитку та життя людини [12]. Однак за дії певних факторів відбувається зміщення у бік аномального функціонування механізмів тривоги. У більшості досліджень чинників розвитку тривожно-фобійних розладів акцентується увага на поєднанні генетичних факторів та факторів середовища. Дослідники наголошують на ролі когнітивних дисфункцій у розвитку тривожних розладів молодих дорослих людей. Водночас профіль когнітивних дисфункцій може залежати від підтипу тривожного розладу, наприклад, obsesивно-компульсивний розлад пов'язують із дефіцитом виконавчих функцій і зорової пам'яті [15, 26].

Натепер у психології сформувався певний консенсус щодо розуміння факторів ризику тривожно-фобійних розладів. Біологічним підґрунтям тривоги є нейротизм. Він виявляє себе ще в дитячому віці у поведінковому гальмуванні, що визначається як постійна тенденція виявляти страх, стриманість або відстороненість від нових стимулів [25]. Подібна тенденція у майбутньому сприяє формуванню механізмів уникання незнайомих людей, місць, ситуацій тощо. Внутрішньо-особистісні фактори ризику тривожних розладів у сту-

дентів передбачають поведінкові викривлення, підвищену фізіологічну реактивність, негативну емоційність, емоційну дисрегуляцію, недостатність контролю уваги та емоційної самоефективності; зі свого боку, фактори ризику, пов'язані із соціальним середовищем, передбачають батьківство з рисами тривожності і надмірної опіки, материнську депресію та домашнє насильство [26].

Аналіз зв'язку особистісних рис із тривожними розладами широко представлений у літературі. Характер цих зв'язків може бути різним. Особистісні риси щодо тривожних розладів можуть бути: факторами схильності, наслідками, результатами загальної етіології та патопластичними факторами [13]. М. Брандес та О. Дж. Бенвену, ґрунтуючись на наявній інформації, роблять такі висновки. Тривожні розлади в ранньому віці можуть впливати на розвиток особистості; виражені показники рис особистості вказують на більшу дисфункцію у пацієнтів із тривожними розладами; тривожні розлади та риси особистості корисно розглядати як спектр загальної генетичної етіології; певні особистісні риси є маркерами ризику певних тривожних розладів. До таких рис належать: високий нейротизм, низька екстраверсія та риси розладу особистості, зокрема ті, які належать до кластера С (DSM-5), до якого входять розлади, пов'язані з униканням міжособистісного контакту через чутливість до відторгнення; залежність, покірність і потреба у піклуванні про інших; обсессивно-компульсивні риси: надмірна старанність, строгість й упертість. Ремісія панічного розладу зазвичай пов'язана із частковою "нормалізацією" особистісних рис.

К. П. МакЛін та Е. Р. Андерсон на підставі результатів багатьох досліджень доходять висновку про наявність виражених гендерних відмінностей у схильності до переживання страху та розвитку тривожних розладів: ця схильність є значно більшою у жінок [23]. Автори зауважують, що більша вразливість жінок до тривожних розладів постає як закономірна, якщо врахувати гендерні відмінності в етіологічних факторах, які сприяють тривожності, зокрема й біологічні впливи, фактори темпераменту, стресу і травми, когнітивні фактори та фактори оточення. Особливості соціалізації можуть як пом'якшувати ці відмінності, так і робити їх жорсткішими. К. П. МакЛін та Е. Р. Андерсон серед інших відмінностей між чоловіками та жінками зазначають те, що жінки сприйнятливіші до негативних даних [24]. Як відомо, ця особливість також може бути пов'язана із тривожно-фобійними виявами.

Слід підкреслити, що до переліку психологічних особливостей значної кількості студентів, які вирішили пов'язати своє професійне життя із психологією, входять риси тривожності, сенситивності, підвищеної уваги до негативних і небезпечних стимулів тощо, що є цілком закономірним. З одного боку, такі риси сприяють розумінню психологічних проблем іншої людини, на чому, зокрема, наполягають прибічники концепції "пораненого цілителя" [16, 27], з іншого – як наслідки впливу певної конфігурації внутрішньоособистісних факторів і факторів, пов'язаних із соціальним середовищем, вони створюють підстави для розвитку психопатологічних симптомів, зокрема й тривожно-фобійних розладів.

Проте емпіричних досліджень, присвячених вивченню схильності до тривожно-фобійних розладів, у студентів-психологів відносно небагато. Серед нечисленних міжнародних досліджень, що стосуються контексту пропонуваної статті, слід згадати роботу [14], присвячену суїцидальній поведінці українських студентів. У вітчизняному сегменті публікацій акцент зроблено на особистісній зрілості та професійній спрямованості сту-

дентів психологічного фаху [6, 9], формуванні професійно значущих якостей майбутнього психолога [7, 8] тощо, тобто зазначається вектор бажаного професійного розвитку майбутнього психолога. Також є роботи, присвячені вивченню психолінгвістичних та психологічних уявлень про себе студентів-психологів [3, 4]. Однак практично відсутнє обговорення можливих "слабких місць" осіб, що присвячують себе професії психолога. Певні аспекти виявлення таких "слабких місць" містяться у працях вітчизняних психологів, які наголошують на необхідності психокорекційної складової у підготовці майбутніх психологів [2]. Іншими словами, ідея розв'язання особистісних проблем наявна у таких працях; стосовно ж досліджень саме цих проблем, зокрема й особистісних передумов розвитку тривожно-фобійних розладів у студентів-психологів, спостерігаємо певну прогалину. Пропоноване дослідження спрямоване на часткове заповнення цієї прогалини.

Методологія дослідження. У дослідженні взяли участь 70 студентів: 21 особа чоловічої статі та 49 – жіночої. Усі вони навчались на факультеті психології Київського національного університету імені Тараса Шевченка за спеціальністю "психологія". Вік респондентів – від 18 до 22 років, середній вік – 20,00, стандартне відхилення – 1,47.

Процедура дослідження. Під час проведення дослідження учасники отримували бланки, що містили питання з блоку демографічних даних (стать, вік тощо) для встановлення особливостей досліджуваної вибірки, та питання психодіагностичних методик.

З огляду на мету дослідження особистісних чинників схильності до тривожно-фобійних розладів у студентів-психологів, було висунуто такі **гіпотези**:

- у вияві особистісних властивостей студентів-психологів існують відмінності між чоловічою та жіночою частинами вибірки;
- особистісні властивості пов'язані з особистісною та ситуативною тривожністю, актуальними страхами та панічною симптоматикою;
- існують особистісні чинники (предиктори) схильності до тривожних, фобійних і панічних симптомів.

Особистісні властивості вимірювались за допомогою шкал методики "Фрайбурзький особистісний опитувальник" (FPI); фобійні симптоми визначали за допомогою методики "Опитувальник ієрархічної структури актуальних страхів особистості" (ICAC); ситуативну та особистісну тривожність вимірювали за допомогою "Інтегративного тесту тривожності" (ІТТ); панічні симптоми діагностували за допомогою скринінгових питань, запропонованих В. Катонем для виявлення панічних атак (Patient Health Questionnaire (PHQ) Panic Screening Questions). Для частини обробки сирих балів використовували стандартизовані ключі для переведення сирих балів згідно з теоретичним обґрунтуванням методик.

Психодіагностичний інструментарій і перелік вимірюваних ним змінних подано в табл. 1.

Результати дослідження. На початковому етапі математично-статистичної обробки даних ми вираховували середні значення за кожною досліджуваною змінною як для вибірки загалом, так і для чоловічої та жіночої її частин. У табл. 2 наведено показники особистісних властивостей: саме їх ми вивчаємо як чинників тривожно-фобійної симптоматики.

Зрозумілішими особливості особистісного профілю студентів-психологів стають за їхнього графічного відображення. На рис. 1 можемо бачити співвідношення різних особистісних властивостей, верхні та нижні "піки" профілю.

Таблиця 1

Психодіагностичні інструменти та вимірювані змінні			
Явище, яке досліджують	Методика дослідження	Кодування	Змінні
Індивідуальні особливості особистості	"Фрайбурзький особистісний опитувальник" Дж. Фаренберг, Р. Хемпель, Х. Зельг	FPI	"Невротичність", "Спонтанна агресивність", "Депресивність", "Дратівливість", "Товариськість", "Урівноваженість", "Реактивна агресивність", "Сором'язливість", "Відкритість", "Екстраверсія – інтроверсія", "Емоційна лабільність", "Маскулінність – фемінність"
Фобії	"Опитувальник ієрархічної структури актуальних страхів особистості" Ю. Щербатих й Е. Івлева	ICAC	"Страх павуків і змій", "Страх темряви", "Страх божевілля", "Страх хвороби близьких", "Страх злочинності", "Страх керівництва", "Страх змін в особистому житті", "Страх відповідальності", "Страх старості", "Страх за серце", "Страх бідності", "Страх перед майбутнім", "Страх перед «іспитами»", "Страх війни", "Страх смерті", "Страх замкнутих просторів", "Страх висоти", "Страх глибини", "Страх перед негативними наслідками хвороби близьких", "Страх захворіти", "Страхи, пов'язані зі статевою функцією", "Страх самогубства", "Страх перед публічними виступами", "Страх агресії щодо близьких", "Інтегральний показник актуальних страхів особистості"
Тривожність	"Інтегративний тест тривожності" О. Бізюка, Л. Васерман, Б. Іовлева	ITT	"Емоційний дискомфорт", "Астенічний компонент", "Фобійний компонент", "Тривожна оцінка перспектив", "Соціальний захист", "Особистісна тривожність", "Ситуаційна тривожність"
Панічні атаки	Анкета здоров'я пацієнта (PHQ) – Скринінгові запитання щодо паніки В. Дж. Катон	PHQ	"Наявність нападів паніки", "Симптоми останнього нападу", "Загальний показник паніки"

Таблиця 2

Аналіз середніх значень шкал FPI			
Змінна	Чоловіки	Жінки	Вибірка загалом
I "Невротичність"	6,142±4,396	8,775±3,531	7,985±3,969
II "Спонтанна агресивність"	6,142±2,971	5,857±2,653	5,942±2,734
III "Депресивність"	5,904±3,618	6,673±2,494	6,442±2,872
IV "Дратівливість"	5,285±2,985	5,265±2,049	5,271±2,346
V "Товариськість"	8,238±3,793	8,061±3,037	8,114±2,255
VI "Урівноваженість"	5,904±2,343	5,265±2,008	5,457±1,117
VII "Реактивна агресивність"	5,190±2,315	3,591±1,935	4,071±2,169
VIII "Сором'язливість"	3,095±2,406	3,877±2,297	3,642±2,340
IX "Відкритість"	10,095±2,427	10,000±1,989	10,028±2,112
X "Екстраверсія – інтроверсія"	7,523±2,839	7,183±2,048	7,285±2,297
XI "Емоційна лабільність"	6,571±2,803	7,693±2,468	7,357±2,604
XII "Маскулінність – фемінність"	8,000±2,449	6,877±2,306	7,214±2,388

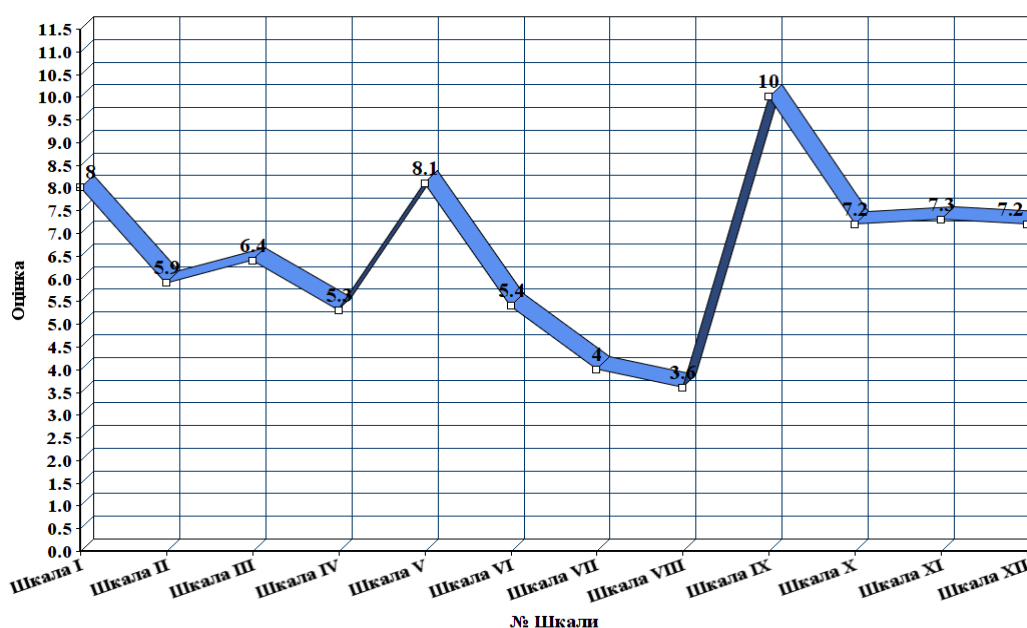

Рис. 1. Особистісний профіль студентів-психологів (на основі шкал FPI)

Як бачимо на рис. 1, крайні показники належать шкалі "Відкритість" (найвищий у профілі показник – 10,028 ± 2,112) та шкалі "Сором'язливість" (найнижчий у профілі показник – 3,642 ± 2,340). Другий за рівнем показник відмічається за шкалою "Товариськість" (8,114 ± 2,255); третій – за шкалою "Невротичність" (7,985 ± 3,969). Поряд з нижнім "піком" знаходиться також показник шкали "Реактивна агресивність" (4,071 ± 2,169). Очевидно, саме така конфігурація якостей допомагає учасникам дослідження встановлювати досить продуктивні стосунки з людьми, що є необхідною складовою професії психолога. Ураховуючи зазначені характеристики, людина, що володіє ними, привносить у стосунки риси довірливості, відвертості, і водночас є достатньо самокритичною; демонструє високий поріг стресового реагування на повсякденні життєві ситуації в поєднанні з достатньою чутливістю до стимулів, уважним ставленням до людей, лагідністю, багатством емоційних виявів, досить високою ідентифікацією із соціальними нормами, поступливістю.

Після аналізу основних дослідницьких параметрів вибірки перейдемо до перевірки висунутих гіпотез.

Відповідно до першої гіпотези, було проведено перевірку на наявність відмінностей за особистісними властивостями, вимірюваними шкалами FPI, між чоловічою та жіночою частинами вибірки. Для визначення адекватного критерію для порівняння двох незалежних вибірок попередньо було здійснено перевірку на нормальність розподілу за допомогою критеріїв Колмогорова – Смірнова та Шапіро – Вілка.

Унаслідок перевірки встановлено, що не всі шкали відповідають вимозі нормальності розподілу: нормальний розподіл (за критерієм Колмогорова – Смірнова $p > 0,2$, за критерієм Шапіро – Вілка $p > 0,05$) спостерігаємо за шкалами I, II, VI, VII, VIII, IX, XI, XII, що дає підстави визначення доцільності використання параметричного t -критерію Стьюдента. Також було проведено аналіз на рівність дисперсії критерієм Левіна. Результат цієї перевірки, а також результати порівняння чоловічої та жіночої частин вибірки за шкалами, що відповідають вимозі нормального розподілу, представлено у табл. 3.

Таблиця 3

Обґрунтування та застосування t -критерію Стьюдента

№ та назва шкали FPI	Значимість (p) критерію рівності дисперсії Левіна	Значущість (p) t -критерію Стьюдента
I "Невротичність"	0,344	0,010*
II "Спонтанна агресивність"	0,581	0,692
VI "Урівноваженість"	0,132	0,250
VII "Реактивна агресивність"	0,154	0,004**
VIII "Сором'язливість"	0,859	0,202
IX "Відкритість"	0,464	0,864
XI "Емоційна лабільність"	0,383	0,099
XII "Маскулінність – фемінність"	0,992	0,071

Примітка. * – відмінності на рівні статистичної значущості $p < 0,05$; ** – на рівні статистичної значущості $p < 0,01$.

За результатами перевірки можемо зробити висновок, що до наведених у табл. 2 змінних доцільне використання параметричного t -критерію: на це вказує показник значущості $p > 0,05$ рівності дисперсії Левіна. Статистично значущі відмінності (значущість t -критерію $p < 0,05$) спостерігаємо тільки за шкалами "Невротичність" ($p = 0,010^*$) та "Реактивна агресивність" ($p = 0,004^{**}$): чоловікам характерний середній рівень

показників реактивної агресивності (4,9 ± 2,3, у жінок 3,5 ± 1,9), а жінкам – середній і високий рівень невротичності (8,8 ± 3,5, у чоловіків 6,6 ± 2,7).

Шкали III, IV, V, X не відповідають нормальному розподілу (значущість критерію Колмогорова – Смірнова $p > 0,2$, Шапіро – Вілка $p > 0,05$), тому перевірку відмінностей здійснювали за допомогою непараметричного U -критерію Манна – Вітні (табл. 4).

Таблиця 4

Порівняння чоловічої та жіночої груп вибірки за критерієм U Манна – Вітні

№ та назва шкали FPI	Значущість p	Рішення
III "Депресивність"	0,324	Нульову гіпотезу приймають
IV "Дратівливість"	0,902	Нульову гіпотезу приймають
V "Товариськість"	0,898	Нульову гіпотезу приймають
X "Екстраверсія – інтроверсія"	0,472	Нульову гіпотезу приймають

Як бачимо з табл. 4, за результатами перевірки за допомогою непараметричного критерію U Манна – Вітні, відмінності між чоловіками та жінками в рівні вияву депресивності, дратівливості, товариськості й екстраверсії – інтроверсії не виявлені. Підсумовуючи результати, наведені в табл. 2 та табл. 3, зауважимо, що відрізняються в чоловіків і жінок лише змінні "Невротичність" і "Реактивна агресивність".

Далі представлено результати, встановлені в ході кореляційного аналізу за допомогою коефіцієнта Пірсона змінних особистісних властивостей та тривожно-фобійної симптоматики. Зауважимо, що кореляційні матриці є варіантом перевірки наявності мультиколінеарних зв'язків задля уникнення помилок під час прове-

дення регресійного аналізу. У табл. 4, 5 та 6 наведено лише статистично значущі кореляції.

У табл. 5 представлено результати кореляційного аналізу особистісних властивостей і загального показника актуальних страхів.

Загальний показник актуальних страхів відображає цілісну картину щодо рівня фобійної симптоматики. Тобто, аналізуючи його зв'язки зі шкалами методики FPI, можемо визначити, які зі шкал цієї методики пов'язані із фобійною симптоматикою загалом. Зокрема, у табл. 4 бачимо наявність прямих, середніх за силою зв'язків загального показника актуальних страхів зі шкалами "Невротичність" (0,501**), "Депресивність" (0,537**) та "Емоційна лабільність" (0,600**).

На основі отриманих результатів можемо стверджувати лише наявність зв'язку між особистісними властивостями та рівнем актуальних страхів, однак можемо також припустити, що особистісні властивості впливають на рівень фобій. Однак це припущення потребує

підтвердження або спростування за допомогою регресійного аналізу.

У табл. 6 подано результати кореляційного аналізу особистісних чинників та тривожності.

Таблиця 5

Аналіз зв'язків особистісних властивостей та актуальних страхів	
№ та назва шкали FPI	Показник і значущість коефіцієнта Пірсона
I "Невротичність"	,501**
III "Депресивність"	,537**
IV "Дратівливість"	,449**
VI "Урівноваженість"	-,245*
VIII "Сором'язливість"	,404**
XI "Емоційна лабільність"	,600**
XII "Маскулінність – фемінність"	-,293*

Примітка. Тут і надалі відмітку "*" позначено кореляцію на рівні статистичної значущості $p < 0,05$; "**" – на рівні статистичної значущості $p < 0,01$

Таблиця 6

Аналіз зв'язків особистісних властивостей та тривожності	
№ та назва шкали FPI	Показник і значущість коефіцієнта Пірсона
I "Невротичність"	,615**
II "Спонтанна агресивність"	,390**
III "Депресивність"	,670**
IV "Дратівливість"	,360**
V "Товариськість"	-,529**
VI "Урівноваженість"	-,390**
VIII "Сором'язливість"	,464**
IX "Відкритість"	,301*
X "Екстраверсія – інтроверсія"	-,513**
XI "Емоційна лабільність"	,626**
XII "Маскулінність – фемінність"	-,444**

Загальний показник тривожності за результатами кореляційного аналізу має ряд помірних зв'язків із різною спрямованістю, а також середні зв'язки зі шкалами: "Невротичність" (0,615**), "Депресивність" (0,670**), "Товариськість" (-0,529**), "Екстраверсія – інтроверсія"

(-0,513**), "Емоційна лабільність" (0,626**). Подані значення свідчать про наявність взаємозв'язку особистісних властивостей і загального показника тривожності. У табл. 7 подано результат кореляції особистісних чинників і схильності до панічних атак.

Таблиця 7

Аналіз зв'язків особистісних властивостей і загального показника схильності до панічних атак	
№ та назва шкали FPI	Показник і значущість коефіцієнта Пірсона
I "Невротичність"	,601**
III "Депресивність"	,368**
IV "Дратівливість"	,260*
XI "Емоційна лабільність"	,460**
XII "Маскулінність – фемінність"	-,383**

Загальний показник схильності до панічних атак має прямі помірні зв'язки зі шкалами "Депресивність" (0,368**) та "Емоційна лабільність" (0,460**), а також обернений прямий зв'язок зі шкалою "Маскулінність – фемінність" (-0,383**), що, рідше, свідчить про виявлені тенденції та не дозволяє встановити закономірності. Виявлений прямий зв'язок середньої сили зі шкалою "Невротичність" (0,601**) у поєднанні з описаними зв'язками підтверджує наявність достовірного зв'язку цієї змінної із тривожно-фобійною симптоматикою. Наразі ці результати є доволі очевидними, оскільки нейротизм – біологічне підґрунтя тривоги та властивостей, що відображають особистісну схильність до вияву тривожно-фобійних симптомів [25].

Усі виявлені зв'язки особистісних властивостей і тривожно-фобійних симптомів засвідчують дуже загальне взаємовідношення між ними, але не дають відповіді на питання про характер цих взаємовідношень. Оскільки предметом нашого дослідження є особистісні чинники схильності до тривожно-фобійних розладів у студентів-психологів, ми не можемо обмежитися констатацією зв'язків між параметрами, що вивчаємо – не-

обхідно також підтвердити або спростувати вплив особистісних властивостей на рівень тривожно-фобійних симптомів у дослідницькій вибірці.

Для перевірки наявності/відсутності такого впливу, регресорів і константи показників тривожно-фобійної симптоматики було проведено множинний регресійний аналіз. Подання якісних регресійних прогностичних моделей дозволить встановити особливості, які можна розглядати як предиктори, особистісні передумови схильності до розвитку як окремих тривожно-фобійних симптомів, так і тривожно-фобійних розладів загалом.

Після проведення всіх математично-статистичних розрахунків було визначено найкращі, найякісніші та найточніші прогностичні моделі, що пояснюють зміну загальної симптоматики на понад 70 %, що є доволі значущим показником. Усі регресійні моделі, розроблені під час дослідження, представлено у табл. 8, 9, 10 та 11.

У табл. 8 подано результати регресійного аналізу актуальних страхів як константи та особистісних чинників як предикторів.

Таблиця 8

Регресійна модель актуальних страхів

Модель	Шкала	R	R ²	Коефіцієнт β	Значущість
Константа	Загальний показник актуальних страхів	,708	,501	54,448	,000
Предиктор 1	XI "Емоційна лабільність"			3,930	,020
Предиктор 2	Тривожна оцінка перспектив			5,159	,006
Предиктор 3	VIII "Сором'язливість"			3,948	,017

За наведеними результатами регресійного аналізу можемо зробити висновок про високу якість сформованої прогностичної моделі. На це вказує високе значення R та R², а показник значущості вказує на доцільність використання всіх обраних особистісних чинників у формуванні впливу на актуальні страхи. Також, за попереднім аналізом, усі регресійні моделі не мають мультиколінеарних зв'язків, що є важливою інформацією щодо застосування цього виду аналізу.

Найважливішим показником для виведення формули прогнозу є значення нестандартизованого коефіцієнта β, що визначає константу для залежної змінної та вклад кожної фактичної шкали у прогноз першої, що саме і є регресією. Отже, можна вивести формулу:

$$\begin{aligned} \text{"Загальний показник актуальних страхів"} (ICAC) = \\ = 54,448 + 3,930 \cdot \text{Емоційна лабільність} (FPI) + \\ + 5,159 \cdot \text{Тривожна оцінка перспектив} (PHQ) + 3,948 \cdot \text{Сором'язливість} (FPI) \end{aligned}$$

Із цієї формули випливає, що мають позитивний вплив на значення інтегрального показника актуальних страхів змінні "Емоційна лабільність" (методика FPI), "Тривожна оцінка перспектив" (методика ІТТ) та "Сором'язливість" (методика FPI). Водночас найбільший вплив на константу (54,448**) спричиняє змінна "Тривожна оцінка перспектив" (5,159**), наступна за вкладом – "Сором'язливість" (3,948*) й остання – "Емоційна лабільність" (3,930*). Саме ці предиктори є особистісними чинниками розвитку фобійної симптоматики у студентів-психологів: чим вищі показники цих параметрів в особистісному профілі студента, тим більша вірогідність наявності фобійних розладів.

У табл. 9 подано результати регресійного аналізу особистісної тривожності: предикторами є депресивність, невротичність і спонтанна агресивність.

Таблиця 9

Регресійна модель особистісної тривожності

Модель	Шкала	R	R ²	Коефіцієнт β	Значущість
Константа	Особистісна тривожність	,731	,535	1,684	,000
Предиктор 1	III "Депресивність"			,300	,002
Предиктор 2	I "Невротичність"			,177	,007
Предиктор 3	II "Спонтанна агресивність"			,164	,027

Як бачимо з табл. 9, предикторами особистісної тривожності є змінні "Депресивність", шкали "Невротичність" і "Спонтанна агресивність" методики FPI.

Подані показники свідчать, що зазначена модель також перебуває на доволі високому рівні якості та дозволяє достатньо впевнено передбачати шкали особистісної тривожності. Спираючись на показники нестандартизованого показника β, можемо вивести таку прогностичну формулу:

$$\begin{aligned} \text{"Особистісна тривожність"} (ITT) = \\ = 1,684 + 0,300 \cdot \text{Депресивність} (FPI) + 0,177 \cdot \\ \cdot \text{Невротичність} (FPI) + 0,164 \cdot \text{Спонтанна агресивність} (FPI) \end{aligned}$$

Отже, константа, або фактично-статичне значення змінної "Особистісна тривожність" (1,684**), залежить від багатьох шкал методики FPI, а саме відповідно до зменшення сили впливу предиктори розташовуються так: "Депресивність" (0,300**), "Невротичність" (0,177**) та "Спонтанна агресивність" (0,164*).

У табл. 10 подано результати регресійного аналізу ситуаційної тривожності: предикторами у цій моделі є депресивність, загальний показник актуальних страхів й екстраверсія – інтроверсія.

Таблиця 10

Регресійна модель ситуаційної тривожності

Модель	Шкала	R	R ²	Коефіцієнт β	Значущість
Константа	Ситуаційна тривожність	,695	,483	2,831	,000
Предиктор 1	III "Депресивність"			,309	,003
Предиктор 2	Загальний показник актуальних страхів			,020	,017
Предиктор 3	X "Екстраверсія – інтроверсія"			-,250	,025

Регресійна модель ситуаційної тривожності свідчить, що на залежну змінну впливають такі незалежні змінні: "Депресивність", "Загальний показник актуальних страхів" й "Екстраверсія – інтроверсія".

З огляду на показник нестандартизованого коефіцієнта β можемо вивести таку прогностичну формулу:

$$\begin{aligned} \text{"Ситуаційна тривожність"} (ITT) = \\ = 2,831 + 0,309 \cdot \text{Депресивність} (FPI) + 0,020 \cdot \\ \cdot \text{Загальний показник актуальних страхів} (ICAC) - \\ - 0,250 \cdot \text{Екстраверсія – інтроверсія} (FPI) \end{aligned}$$

Можна побачити, що на константу "Ситуаційна тривожність" (2,831**) позитивно впливають відповідно до спадання сили змінні "Депресивність" (0,309**), "Загальний показник актуальних страхів" (0,020*) і негативно – змінна "Екстраверсія – інтроверсія" (-0,250*), що відображає вплив інтроверсії.

У табл. 11 подано останню регресійну модель загального показника схильності до панічних атак та його особистісних чинників.

Таблиця 11

Регресійна модель схильності до панічних атак

Модель	Шкала	R	R ²	Коефіцієнт β	Значущість
Константа	Показник схильності до панічних атак	,617	,380	,234	,000
Предиктор 1	I "Невротичність"			,501	,000

У моделі схильності до панічних атак бачимо, що до неї входить лише одна змінна: "Невротичність". Тобто спектр предикторів, які вдалось встановити, досить вузький. Для його розширення необхідне залучення до моделі додаткових змінних.

Однак із використанням показників коефіцієнта β можемо побудувати таку прогностичну формулу:

$$\begin{aligned} \text{"Схильність до панічних атак"} (PHQ) &= \\ &= 0,234 + 0,501 \cdot \text{Невротичність} (FPI) \end{aligned}$$

Із цієї формули випливає, що константа залежної змінної "Схильність до панічних атак" (0,234**) зазнає позитивного впливу предиктора "Невротичність" (0,501**). Тобто невротичність є ще одним особистісним чинником схильності до тривожно-фобійної симптоматики, зокрема й до панічних атак.

Дискусія та висновки. Отже, проведене дослідження дозволило перевірити сформульовані гіпотези й отримати результати, що поліпшують розуміння проблеми особистісних чинників тривожно-фобійних розладів у студентів-психологів. У ході дослідження вдалось встановити відмінності між студентами-психологами чоловічої та жіночої статі за рівнем вияву особистісних чинників. Ці відмінності стосуються рівня невротичності та реактивної агресивності. У чоловіків виявлено нижчі показники невротичності та вищі – реактивної агресивності. Такі дані узгоджуються з результатами досліджень інших авторів. Зокрема, К. П. МакЛін та Е. Р. Андерсон наводять аргументи щодо більшої вразливості жінок до тривожних розладів [23]. Зі свого боку, відмінності у рівні реактивної агресії також є закономірними [11].

За результатами кореляційного аналізу нами встановлено взаємозв'язки між особистісними факторами та тривожно-фобійними розладами, а саме:

- актуальні страхи мають сильний прямий зв'язок з невротичністю, депресивністю, емоційною лабільністю, середній прямий зв'язок – із дратівливістю, сором'язливістю, відкритістю та слабкий обернений зв'язок – з урівноваженістю та маскулінністю;

- тривожність має сильний прямий зв'язок з невротичністю, депресивністю, емоційною лабільністю, а також середній прямий зв'язок зі спонтанною агресивністю, дратівливістю, сором'язливістю, відкритістю та середній обернений зв'язок – з товариськістю, урівноваженістю, екстраверсією, маскулінністю;

- схильність до панічних атак має сильний прямий зв'язок із невротичністю, середній прямий зв'язок із депресивністю та емоційною лабільністю, слабкий прямий зв'язок із дратівливістю та середній обернений взаємозв'язок із маскулінністю.

Отримані дані дещо розширюють уже наявні знання про зв'язки особистісних властивостей зі схильністю до тривожно-фобійних розладів, зокрема і про зв'язок тривожності з нейротизмом та інтроверсією [13], та уточнюють їх на вибірці українських студентів-психологів.

Припущення щодо зв'язку особистісних властивостей і тривожно-фобійними симптомами було нами підтвержено, але для встановлення характеру цього зв'язку нами було проведено регресійний аналіз, за результатами якого запропоновано чотири моделі на визначення предикторів розвитку тривожно-фобійних розладів.

Завдяки отриманим прогностичним формулам, з'ясовано, що відповідно до спадання сили впливу:

- на фобійну симптоматику впливають: тривожна оцінка перспектив, сором'язливість, емоційна лабільність;

- на особистісну тривожність мають вплив: депресивність, невротичність, спонтанна агресивність;

- на ситуаційну тривожність впливають: депресивність, актуальні страхи та інтроверсія;

- схильність до панічних атак зумовлює невротичність.

До перспектив подальших розвідок можемо віднести проведення дослідження зі встановлення більшої кількості особистісних предикторів тривожно-фобійних розладів, уточнення меж особистісних факторів, що впливають на схильність до тривожно-фобійних розладів, встановлення можливих модераторів і медіаторів впливу особистісних чинників на схильність до тривожно-фобійних розладів.

Список використаних джерел

1. Бизюк А. П., Вассерман Л. И., Иовлев Б. В. Применение интегративного теста тривожности (ИТТ). Санкт-Петербург : Санкт-Петербургский науч.-исслед. психоневролог. ин-т им. В. М. Бехтерева, 2005. 23 с.
2. Концептуальні засади і методики глибокої психокорекції: Підготовка психолога-практика : навч. посіб. / Т. С. Яценко та ін.; за ред. Т. С. Яценко. Київ : Вища школа, 2008. 342 с.
3. Крупельницька Л., Кудріна Т., Лила М. Особливості нерелективних я-текстів студентів-психологів. *PSYCHOLINGUISTICS*. 2021. № 30(1). С. 83–113. <https://doi.org/10.31470/2309-1797-2021-30-1-83-113>.
4. Крупельницька Л., Кудріна Т. Міфосемантична та міфопоетична складові уявлення про себе студентів-психологів. *Психологічний часопис*. 2021. № 7 (9). С. 7-22. <https://doi.org/10.31108/1.2021.7.9.1>.
5. Луценко О. П. Фрайбурзький опитувальник FPI – перевірка валідності та локальна стандартизація. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Сер.: Психологія. 2016. № 61. С. 49-54.
6. Особистісна зрілість як проблема сучасної психології. Т. 1 : колективна монограф. Кривий Ріг : Вид. Р. А. Козлов, 2019. 220 с.
7. Пов'язель Н. І. Саморегуляція професійного мислення в системі фахової підготовки практичних психологів : автореф. дис. ... д-ра психол. наук : спец. 19.00.07 "Педагогічна та вихова психологія". Київ, 2004. 40 с.
8. Сколота Е. В. Асертивність як складник професійного профілю майбутнього психолога. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського*. Сер.: Психологія. Т. 31 (70), № 4. 2020. С. 79-83. <https://doi.org/10.32838/2709-3093/2020.4/11>.
9. Шевченко Н. Ф. Особливості професійної спрямованості студентів психологічного фаху: ціннісно-сміслові і мотиваційні компоненти *Вісник Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди*. Сер.: Психологія. 2008. Вип. 26. С. 185-197.
10. Щербатих Ю. В., Івлева Е. И. Психофизиологические и клинические аспекты страха, тревоги и фобий. Воронеж : Истоки. 1998. 282 с.
11. Anderson C. A., Bushman B. J. Human aggression. *Annual Review of Psychology*, 2002. № 53(1). P. 27-51. <https://doi.org/10.1146/annurev.psych.53.100901.135231>.
12. Bandelow B., Michaelis S. Epidemiology of anxiety disorders in the 21st century. *Dialogues in Clinical Neuroscience*, 2015. № 17(3). P. 327-335.
13. Brandes M., Bienvu O. J. Personality and anxiety disorders. *Current Psychiatry Reports*, 2006. № 8(4). P. 263–269. <https://doi.org/10.1007/s11920-006-0061-8>.
14. Burlaka V., Hong J. S., Serdiuk O., Krupelnitska L., Paschenko S., Darvishov N., Churakova Iu. (2021). Suicidal Behaviors Among Ukrainian College Students: The Role of Substance Use, Religion, and Depression. *International Journal of Mental Health and Addiction*. № 19(6), P. 2392–2406. <https://doi.org/10.1007/s11469-020-00333-w>.
15. Castaneda A. E., Tuulio-Henriksson, A., Marttunen M., Suvisaari J., Lönnqvist J. A review on cognitive impairments in depressive and anxiety disorders with a focus on young adults. *Journal of Affective Disorders*. 2008. № 106(1-2), P. 1-27. <https://doi.org/10.1016/j.jad.2007.06.006>.
16. Cvetovac M. E., Adame A. L. The wounded therapist: Understanding the relationship between personal suffering and clinical practice. *The Humanistic Psychologist*. 2017. № 45(4), 348–366. <https://doi.org/10.1037/hum0000071>.
17. de Vibe M., Solhaug I., Tyssen R., Fliborg O., Rosenvinge J. H., Sorlie T., Bionrdal A. Mindfulness training for stress management: a randomised controlled study of medical and psychology students. *BMC Medical Education*. 2013. № 13(107). <https://doi.org/10.1186/1472-6920-13-107>.
18. Druckman J. N., Kam C. D. Students as Experimental Participants: A Defense of the "Narrow Data Base" / Druckman, J. N., Greene D. P., Kuklinski J. H., Lupia A. (Eds.). *Cambridge Handbook of Experimental Political Science*. Cambridge University Press, 2011. P. 41-57.
19. Dyrbye L. N., Thomas M. R., Shanafelt T. D. Systematic review of depression, anxiety, and other indicators of psychological distress among U.S. and Canadian medical students. *Academic Medicine*. 2006. № 81(4). P. 354-73. <https://doi.org/10.1097/00001888-200604000-00009>.
20. Gallander Wintre M., North C., Sugar L. A. Psychologists' response to criticisms about research based on undergraduate participants: A developmental perspective. *Canadian Psychology / Psychologie canadienne*, 2001. № 42(3). P. 216–225. <https://doi.org/10.1037/h0086893>.
21. Katon W. J. Panic disorder. *New England Journal of Medicine*. 2006. № 354 (22). P. 2360-2367.
22. Kendall P. C. Anxiety disorders in youth / P. C. Kendall (Ed.). *Child and adolescent therapy: Cognitive-behavioral procedures*. Guilford Press, 2012. P. 143–189.

23. McLean C. P., Anderson E. R. Brave men and timid women? A review of the gender differences in fear and anxiety. *Clinical Psychology Review*. 2009. № 29(6). P. 496–505. <https://doi.org/10.1016/j.cpr.2009.05.003>.

24. Meyers-Levy J., Loken B. Revisiting gender differences: What we know and what lies ahead. *Journal of Consumer Psychology*. 2015. № 25(1). P. 129–149. <https://doi.org/10.1016/j.jcps.2014.06.003>.

25. Mian N.D., Wainwright L., Briggs-Gowan M.J., Carter A.S. An ecological risk model for early childhood anxiety: The importance of early child symptoms and temperament. *Journal of Abnormal Child Psychology*. 2011. № 39(4). P. 501–512. <https://doi.org/10.1007/s10802-010-9476-0>.

26. Thompson E. H., Robertson P., Curtis R., Frick M. H. Students with Anxiety: Implications for Professional School Counselors. *Professional School Counseling*. 2013. № 16 (4). <https://doi.org/10.1177/2156759x150160402>.

27. Zerubavel N., Wright M.O. The dilemma of the wounded healer. *Psychotherapy*. 2012. № 49(4). P. 482–491. <https://doi.org/10.1037/a0027824>.

References

1. Bizyuk, A. P., Vasserman L. I., Iovlev, B. V. *Primenenie integrativnogo testa trevozhnosti (ITT)*. Sankt-Peterburg: Sankt-Peterburgskii nauchno-issledovatel'skii psikhonevrologicheskii institut im. V. M. Bekhtereva, 2005. 23 s. [in Russian].

2. Kontseptualni zasady i metodyka hlybnyoi psikhokorektsii: Pidhotovka psykholoha-praktyka: navch. posib. / T. S. Yatsenko ta in.; za red. T. S. Yatsenko. Kyiv: Vyshcha shkola, 2008. 342 s. [in Ukrainian].

3. Krupelnyska, L., Kudrina, T., & Lyla, M. Osoblyvosti nerefleksyvnnykh ya-tekstiv studentiv-psykholohiv. *PSYCHOLINGUISTICS*. 2021. № 30(1). P. 83–113. <https://doi.org/10.31470/2309-1797-2021-30-1-83-113> [in Ukrainian].

4. Krupelnyska, L., Kudrina, T. Mifosemantychna ta mifopoetychna skladovi uiavlennia pro sebe studentiv-psykholohiv. *Psykholohichnyi chasopys*, 2021. № 7 (9). C. 7-22. <https://doi.org/10.31108/1.2021.7.9.1> [in Ukrainian].

5. Lutsenko, O. L. Fraiburzkyi opytuvalnyk FPI – perevirka validnosti ta lokalna standartyzatsiia. Vichnyk Kharkivskoho natsionalnogo universytetu imeni V.N. Karazina. Seria Psykholohiia. 2016. № 61. S. 49-54 [in Ukrainian].

6. Osobystisna zrilist yak problema suchasnoi psykholohii. Tom 1: kolektyvna monohrafiia / Kryvyi Rih : Vyd. R. A. Kozlov, 2019. 220 s. [in Ukrainian].

7. Poviakel, N. I. Samorehuliat'sia profesiinoho myslennia v systemi fakhovoii pidhotovky praktychnykh psykholohiv: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia doktora psykholoh. nauk : spets. 19.00.07 "Pedagogichna ta vikova psykholohiia" / Nadiia Ivanivna Poviakel. Kyiv, 2004. 40 s. [in Ukrainian].

8. Skolota, E. V. Asertyvnist yak skladnyk profesiinoho profilu maibutnogo psykholoha. Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernadskoho. Seria : Psykholohiia. T. 31 (70), № 4. 2020. S. 79-83. <https://doi.org/10.32838/2709-3093/2020.4/11> [in Ukrainian].

9. Shevchenko, N. F. Osoblyvosti profesiinoi spriamovanosti studentiv psykholohichnogo fakhu: tsinnisno-smyslovi i motyvatsiini komponenty Visnyk Kharkivskoho natsionalnogo pedagogichnogo universytetu im. H. S. Skovorody. Seria: Psykholohiia. 2008. Vyp. 26. S. 185-197. [in Ukrainian].

10. Shcherbatikh Yu. V., Ivleva Ye. I. Psikhofiziologicheskie i klinicheskie aspekty strakha, trevogi i fobii. Voronezh: Istoki. 1998. 282 s. [in Russian].

11. Anderson, C. A., & Bushman, B. J. (2002). Human aggression. *Annual Review of Psychology*, 53 (1), 27-51. <https://doi.org/10.1146/annurev.psych.53.100901.135231>.

12. Bandelow, B., & Michaelis, S. (2015). Epidemiology of anxiety disorders in the 21st century. *Dialogues in Clinical Neuroscience*, 17(3), 327–335.

13. Brandes, M., & Bienvenu, O. J. (2006). Personality and anxiety disorders. *Current Psychiatry Reports*, 8(4), 263–269. <https://doi.org/10.1007/s11920-006-0061-8>.

14. Burlaka, V., Hong, J. S., Serdiuk, O., Krupelnyska, L., Paschenko, S., Darvishov, N., Churakova, Iu. (2021). Suicidal Behaviors Among Ukrainian College Students: The Role of Substance Use, Religion, and Depression. *International Journal of Mental Health and Addiction*, 19(6), 2392–2406. <https://doi.org/10.1007/s11469-020-00333-w>.

15. Castaneda, A. E., Tuulio-Henriksson, A., Marttunen, M., Suvisaari, J., & Lönqvist, J. (2008). A review on cognitive impairments in depressive and anxiety disorders with a focus on young adults. *Journal of Affective Disorders*, 106(1-2), 1-27. <https://doi.org/10.1016/j.jad.2007.06.006>.

16. Cvetovac, M. E., & Adame, A. L. (2017). The wounded therapist: Understanding the relationship between personal suffering and clinical practice. *The Humanistic Psychologist*, 45(4), 348–366. <https://doi.org/10.1037/hum0000071>.

17. de Vibe, M., Solhaug, I., Tyssen, R. et al. (2013). Mindfulness training for stress management: a randomised controlled study of medical and psychology students. *BMC Med Educ* 13 (107). <https://doi.org/10.1186/1472-6920-13-107>.

18. Druckman, J. N., & Kam, C. D. (2011). Students as Experimental Participants: A Defense of the "Narrow Data Base". In Druckman, J. N., Greene, D. P., Kuklinski, J. H., & Lupia, A. (Eds.), *Cambridge Handbook of Experimental Political Science* (pp. 41-57). Cambridge University Press.

19. Dyrbye, L. N., Thomas, M. R., & Shanafelt, T. D. (2006). Systematic review of depression, anxiety, and other indicators of psychological distress among U.S. and Canadian medical students. *Academic Medicine*, 81(4), 354-73. <https://doi.org/10.1097/00001888-200604000-00009>.

20. Gallander Wintre, M., North, C., & Sugar, L. A. (2001). Psychologists' response to criticisms about research based on undergraduate participants: A developmental perspective. *Canadian Psychology / Psychologie canadienne*, 42(3), 216–225. <https://doi.org/10.1037/h0086893>.

21. Katon, W. J. (2006). Panic disorder. *New England Journal of Medicine*, 354(22), 2360-2367.

22. Kendall, P. C. (2012). Anxiety disorders in youth. In P. C. Kendall (Ed.), *Child and adolescent therapy: Cognitive-behavioral procedures* (pp. 143–189). Guilford Press.

23. McLean, C. P., & Anderson, E. R. (2009). Brave men and timid women? A review of the gender differences in fear and anxiety. *Clinical Psychology Review*, 29(6), 496–505. <https://doi.org/10.1016/j.cpr.2009.05.003>.

24. Meyers-Levy, J., & Loken, B. (2015). Revisiting gender differences: What we know and what lies ahead. *Journal of Consumer Psychology*, 25(1), 129–149. <https://doi.org/10.1016/j.jcps.2014.06.003>.

25. Mian, N. D., Wainwright, L., Briggs-Gowan, M. J., & Carter, A. S. (2011). An ecological risk model for early childhood anxiety: The importance of early child symptoms and temperament. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 39(4), 501-512. <https://doi.org/10.1007/s10802-010-9476-0>.

26. Thompson, E. H., Robertson, P., Curtis, R., & Frick, M. H. (2013). Students with Anxiety: Implications for Professional School Counselors. *Professional School Counseling*, 16(4), 2156759X150160402. <https://doi.org/10.1177/2156759x150160402>.

27. Zerubavel, N., & Wright, M. O. (2012). The dilemma of the wounded healer. *Psychotherapy (Chic)*. № 49(4):482-91. <https://doi.org/10.1037/a0027824>.

Надійшла до редколегії 25.03.22
Рекомендована до друку 10.10.22

Liudmyla Krupelnyska, Dr of Sci. (Psychology), Prof.
ORCID: 0000-0002-0594-2369

Artem Baratiuk, Student
ORCID: 0000-0003-3473-0434
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

PERSONALITY TRAITS CONTRIBUTING TO ANXIETY AND PHOBIC DISORDERS IN PSYCHOLOGY STUDENTS

The research analyses factors of personal predisposition to anxiety and phobic disorders among psychology students. The research subject is insufficiently covered in scientific publications; therefore, it needs further study.

The purpose of the research is to identify personal factors of predisposition to anxiety-phobic disorders in psychology students. The research uses Freiburg Personality Inventory, Questionnaire of the Hierarchical Structure of Actual Personal Fears; Integrative Anxiety Test; Patient Health Questionnaire (PHQ) – Panic Screening Questions. 70 students took part in the study (male/female ratio is 21/49). All of them studied at the Faculty of Psychology of Taras Shevchenko National University of Kyiv. The age of the respondents is from 18 to 22 years old, the average age is 20.00, the standard deviation is 1.47.

The personal profile of psychology students is distinguished by the following characteristics. The extremes are openness (upper peak) and shyness (lower peak). The second-highest indicator is for sociability; and the third is for neuroticism. Next to the lower peak there is also an indicator of reactive aggressiveness. The research establishes gender differences in the manifestation of neuroticism and reactive aggressiveness of psychology students, the correlation of current fears, anxiety, and the tendency to panic attacks with personality characteristics. It builds prognostic models of the influence of personal traits on the tendency to manifest current fears, situational and personal anxiety, and panic attacks.

In descending order of influence: phobic symptoms are influenced by anxious assessment of prospects, shyness, emotional lability; personal anxiety is influenced by depression, neuroticism, spontaneous aggressiveness; situational anxiety is influenced by depression, current fears and introversion; tendency to panic attacks is influenced by neuroticism.

Keywords: susceptibility to anxiety and phobic disorders, panic attacks, phobia, anxiety, personal traits, psychology students.

Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv.
Series "Psychology". № 2(16), pp. 33-38 (2022)
УДК 159.923.33
DOI: [https://doi.org/10.17721/BSP.2022.2\(16\).6](https://doi.org/10.17721/BSP.2022.2(16).6)

ISSN 1728-3817
© Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Publishing and Polygraphic Center "Kyiv University", 2022

Anton Kurapov, PhD (Psychology), Assist.
ORCID: 0000-0002-1286-9788

Oleksandra Loshenko, PhD (Psychology), Associate Prof.
ORCID: 0000-0002-3303-3162

Alina Bakhvalova, PhD Student
ORCID: 0000-0002-2828-2981

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

COVID-19 FEAR: FACTORS IMPACTING ITS REDUCTION AND NEGATIVE COPING STRATEGIES

The article is dedicated to the topics of COVID-19 fear factors on the one side and the influence of this fear on using negative coping strategies on the other. The factors that we supposed that influence on COVID-19 fear is passing the COVID-19 test and experiencing COVID-19 symptoms personally or someone's close symptoms.

There was not found any statistical difference in fear of COVID-19 in groups, where closest (friends or relatives) had COVID-19 symptoms or participants tested for the COVID-19. Only in groups of participants that had or had not COVID-19 symptoms we found a statistically significant difference. Half of the group who had the COVID-19 symptoms noted a decrease in COVID-19 fear while participants from another group mostly did not change their degree of COVID-19 fear. Thus, the experience of COVID-19 disease tends to decrease the level of fear. At the same time, there is no significant difference between these groups in general level of COVID-19 fear because this variable does not show changings during time, but only current level of fear.

The other side of the article is researching of connection between negative coping strategies and the low resilience level. According to other researches, we chose smoking and cannabis use as negative coping strategies. Participants who used to smoke more than usual because of anxiety about COVID-19 had higher fear of COVID-19 and lower resilience than participants who did not do that. We got the same results for cannabis using, but we need to pay attention to small group volume: only 10 participants, because for students of universities with average high intellect, good education and cultural background this kind of risky behavior is not typical.

As a result, in the groups that did not smoke or did not use cannabis as type of coping with COVID-19 anxiety (or even did not do it at all) the resilience level was higher and level of COVID-19 fear was lower, than in groups with such a negative copings. Also, we found statistically significant differences between more frequent smoking or non-smoking male groups in resilience and COVID-19 fear level, when in women groups there was not such a difference.

Keywords: COVID-19, coping strategies, COVID-19 fear, resilience.

Problem Statement. The contemporary COVID-19 pandemic is an unprecedented and unexpected event that has affected the lives of people all around the world. Its unpredictability and the uncertainty the pandemic entailed have made COVID-19 a major source of fear and anxiety for the various populations. In such novel stressful conditions, coping strategies serve as an immediate response to the changed setting and newly-emerged challenges. However, as the circumstances and types of coping methods vary, negative coping strategies have also gained prevalence at the time of the outbreak of the disease. The current literature on the COVID-19's aftermath suggests that such factors as fear, anxiety, stress and depression have stipulated the rise in psychoactive substances' consumption as an example of a negative coping strategy that is alternative to the traditional coping approaches.

Literature Review. The factors of fear and anxiety caused by COVID-19 can be assessed as an example of how people tend to react in emergency situations. The current fear of COVID-19 represents a widespread reaction to the perceived dangerous stimulus that is present during many epidemiological crises [14]. In the contemporary case, fear of COVID-19 refers to the dread of the pandemic's aspects such as immunity, virus' evolution and spread, immunity to it, the worries regarding the presence of vaccination which are all aggravated by the feeling of uncertainty. According to the findings of Coelho et al., defensive actions are activated when the functioning in survival circuits predicts impending hazards. In this context, the immediate conscious emotion that occurs is fear [2]. However, the danger of COVID-19 is relevant and perplexing, eliciting not only fear but also anxiety in people.

Due to this combination of both fear and anxiety, long-lasting coping strategies are adopted in contrast to the instant defense reactions. The research results of Coelho et al. are supported by the findings of Rodríguez-Hidalgo et al., who also report on the interconnection between anxiety and fear caused by COVID-19 and outline depression as a less common output of the reaction to turmoil.

In such crisis occasions as the COVID-19 pandemic, coping flexibility is needed to regulate people's condition. The process of coping, according to the transactional theoretic approach, is a continuing activity that varies in reaction to circumstances in order to manage various demands that occur both internally and externally [6]. The crucial coping measurement is coping flexibility, which reflects the possibility to change coping endeavours in accordance with the underpinning of every encountered stressful occurrence. The findings of Cheng, Wang, & Ebrahimi identify that coping flexibility has been essential means for accepting the "new norm" of the pandemic during the international COVID-19 outbreak. The research group has proven the hypothesis by introducing a Coping Flexibility Interview Schedule that observed how the respondents had enacted both emotion-focused and problem-focused techniques in their daily life during the COVID-19 pandemic [1]. As the results of Cheng, Wang, & Ebrahimi reveal, the ability to enact coping flexibility was associated with the mitigation of COVID-19 anxiety and even relieving depression at the time of the COVID-19 crisis. Therefore, the hypothesized correlation between coping flexibility approaches as a means of reducing fear or anxiety, stress, and depression has been observed in practice during the current virus outbreaks.

In its turn, coping flexibility is enacted through the various coping strategies. Coping strategies are deliberate and intentional attempts to manage emotional reactions, behavioural, psychophysiological, cognitive, and environmental aspects in regard to daily stressors [12]. These capabilities have two categories of personal dimensions. They include an internal component tied to dispositional variables such as genetics, gender, and age, as well as external components linked to behaviours taken in reaction to the demands of a certain sociocultural setting or an event. The widespread coping strategies that are utilized during the COVID-19 pandemic include self-distraction, cognitive appraisal, social connection, and preventive measures as a means to reduce anxiety and stress [9]. Thus, a variety of stances can be adopted to address disease-related concerns.

Nonetheless, the difficulties with the implementation of the coping strategies occur due to the negative effects of fear and anxiety on the process of coping. The research results of Kim et al. based on the South Korean sample point at the impact of increasing disease anxiety and fear on the well-being outcomes after coping. Their study indicates that using some coping techniques can be harmful and result in drastic losses in well-being [9]. For instance, Kim et al. examined that, although cognitive appraisal is considered an effective method for managing the well-being depletion within an extended period, it turns out to be much less effective when the high level of dread due to the pandemic is present. The ineffectiveness of the cognitive appraisal is liaised to the elevated fear of infection due to which people suffer during the pandemic. Furthermore, the overt attachment to the coping strategy of applying preventive measures can entail negative outcomes for well-being as well. Consequently, as the research shows, the generally accepted coping strategies as preventive stances and cognitive appraisal pose a danger to the well-being if utilized during the pandemic.

Considering the shortcomings of the traditional coping measures that are not efficient in the current case of emergency, the demand for alternative coping strategies emerges. In this case, negative or maladaptive coping strategies can be utilized as the set of less efficient methods for managing stress-inducing conditions [7]. The maladaptive strategies provide the substitute for the positive or adaptive strategies which were mentioned above, such as cognitive appraisal and preparation. Holubova et al. list such common negative coping strategies as perseveration, self-accusation, escapism, and resignation. However, the research of Koob, Powell, & White accentuates substance abuse as a major negative coping strategy that has gained prevalence due to pandemic-caused social isolation [10]. The cases of unhealthy coping during the COVID-19 pandemic were studied by Shen & Slater, who established that if a person suffers due to a high level of occupational stress, such as in the case of academic work, the tendency of choosing negative coping strategies became prevalent during the pandemic. For instance, by the conducted self-reporting survey, such negative coping strategies as alcohol and drugs were increasingly prevalent among academics as a means of addressing the severe disease-caused stress due to uncertainty [15]. Therefore, it was observed by Shen & Slater that the increased utilization of the negative coping strategies had been a tendency within at least the stress-vulnerable realms if to consider the pieces of evidence from the academic domain. Slovak reseachers Veselska Z. & Geckova A. M. and coauthors

proved that negative self-esteem and some resilience aspects might provoke such risky behavior as smoking and cannabis use among adolescents, mostly boys [16]. In addition, authors prove positive statistically significant link between self-esteem and resilience. Thus, negative self-esteem and low resilience connected with negative coping strategies, when positive self-esteem make a basis for save coping strategies.

The general trend of the higher psychoactive substances' consumption has been adopted as a characteristic of the stress reduction during the pandemic. The research of Horigian, Schmidt, & Feaster points at the increase in loneliness, anxiety, and depressive symptoms alongside a rise in alcohol and drug abuse among young people during the period of the COVID-19 pandemic [8]. Di Trana et al. report that due to the overall level of distress induced by the COVID-19 outbreak and related constraints, there was a rise in the demand for cannabis products as well as benzodiazepines, while there also occurred a simultaneous drop in the request for stimulants. Such a trend occurred due to the need for stress relief and the unavailability of normal recreational options [3]. Hence, some sorts of drugs, such as cannabis, have become a popular means of stress reduction during the COVID-19 outbreak as an example of a negative coping strategy.

Alcohol consumption has also been severely affected by the factor of the COVID-19 pandemic that motivated the consumption rates to rise. The study of Grossman, Benjamin-Neelon, & Sonnenschein on the alcohol consumption rates among the US adults during the pandemic indicates that, out of 832 respondents, 60 percent indicated that they had increased their alcohol consumption after the COVID-19 outbreak. At the same time, only 13 percent of the respondents identified that their alcohol intake has decreased during the pandemic [5]. Grossman, Benjamin-Neelon, & Sonnenschein also listed that the main causes for the prevalent alcohol abuse comprised stress, the higher level of the substances' availability, and pandemic-stipulated boredom. Furthermore, Mallet, Dubertret, & Le Strat added that the widespread use of alcohol-based hand sanitizer to prevent the transmission of the COVID-19 might have led to the fallacy that drinking alcohol protects from the virus [11].

The alternative results of the psychoactive substances' consumption have been observed only in the case of nicotine. The study of Yang & Ma suggests that the abuse of tobacco production has dropped during the pandemic especially in China as a state with the vastest smoker population. After the countrywide epidemic was managed, smokers decreased their daily cigarette consumption on average in contrast to the rates before the COVID-19 crisis [17]. Rather controversial findings were made by Fidanci et al. as the evidence on both increase in nicotine consumption as well as its' drop has been collected. The research group indicates that there may be observed a rise in smoking addiction in the period of the COVID-19 outbreak due to behavioural alterations and anxieties [4]. At the same time, Fidanci et al. suppose that there may also be a reduction in addiction rates due to "COVID-19's more progressive course" in smoking populations. Consequently, the findings regarding the nicotine consumption patterns have been controversial in contrast to the other psychoactive substances such as alcohol and drugs.

Therefore, the literature review proves that such factors as anxiety and fear, depression and stress that became prevalent due to the COVID-19 pandemic have motivated people to utilize negative coping strategies. As traditional

coping methods such as prevention and cognitive appraisal cease to be highly beneficial in the conditions of the unexpected turmoil, the maladaptive coping approaches become appealing alternatives. Considering these new demands and circumstances, the researchers observe the rise in the abuse of such psychoactive substances as cannabis products as well as alcohol. The demand dropped or the stimulants as they cease to fulfil the function of the stress-reduction. The studies on the consumption of nicotine are more perplexing as they indicate the tendencies for both more active and less active consumption of the substances during the pandemic. Consequently, the literature review has demonstrated how, due to the prevalence of factors caused by the drastic change of the normal conditions, negative coping strategies become more widespread in the form of substance abuse.

Methods. The present study, conducted in cooperation with the Ben Gurion University of the Negev – Regional Alcohol and Drug Abuse Research Center, used the 'Fear of COVID-19 Scale' (FCV-19S) developed by Ahorsu et al. (2020), to assess the levels of fear of COVID-19 amongst a non-probability convenience sample of students from the Universities of Ukraine [13]. Ethical approval was obtained from the Faculty of psychology at the Taras Shevchenko National University of Kyiv. Data was collected through an online Qualtrics survey tool, which was distributed by the Taras Shevchenko National University of Kyiv. Fear of COVID-19 was assessed by asking participants to indicate their level of agreement with seven statements, using a 5-point Likert scale, where 1 indicates strong disagreement and 5 indicates strong agreement. The scores of all seven statements produce a total score, with higher scores indicating a greater level of COVID-19 fear. Fear of COVID-19 scores were only calculated for those participants who answered all seven items on the scale (n = 431). Also, research sheet had questions about COVID-19 tests and symptoms in participants and their closers. There also were questions about using such

negative coping as smoking and cannabis use frequently than usual because of COVID-19 consequences.

The study focused on testing several hypotheses that concern fear of COVID-19 and corresponding coping strategies:

H1: people who passed the COVID-19 test had a greater decrease in fear of getting sick.

H2: fear of getting sick decreased for those people who had COVID-19 symptoms.

H3: people who experienced close person's COVID-19 had a greater decrease in fear of getting sick.

H4: negative coping strategy as smoking and cannabis use after COVID-19 pandemic connected with the low resilience level.

Results. The sample: 431 participants, between 17 and 26 years old with the average age of 20 years old, 124 men and 303 women (4 missed), all students from different universities of Ukraine.

Answers to each COVID-19 connected question divide our sample into two groups, for example, those participants that passed the COVID-19 test and people who did not (212 and 204 participants respectively). In two other cases, the sample was divided unequally, 183 participants had COVID-19 symptoms when 233 did not. The same situation we see with symptoms of someone who was close to respondents, 288 participants noted that someone close to them had COVID-19 and 129 did not have that experience. In both cases, we additionally need to equalize the number in each group by random selection. After that procedure we have two groups with 183 and 186 participants and another two groups with 135 in each of them (because of missing some variables in the analysis only 129 results were taken into account).

Now we can statistically compare each pair of groups in COVID-19 fear changings. We use the nonparametric U Mann-Whitney test because the variable that shows changes in the degree of COVID-19 fear is represented in the rank scale (Table 1).

Table 1

U Mann-Whitney test results in different groups in COVID-19 fear changing

Variable for group selecting	Significance of U-test
Do you have been tested for the COVID-19? (‘Yes’ N=212, ‘No’ N=204)	0,462
Have you had COVID-19 symptoms? (‘Yes’ N=183, ‘No’ N=186)	0,008
Has anyone close to you had COVID-19? (‘Yes’ N=129, ‘No’ N=129)	0,373

Only in groups of participants that had COVID-19 symptoms or had not we found a statistically significant difference. In the other two cases, there are no statistical differences. That is why we make the following conclusions. Hypothesis 1 and hypothesis 3 were not confirmed, when hypothesis 2 was successfully confirmed. Nevertheless, it is necessary to define differences between COVID-19 symptom-groups (Table 2). Half of the group who had the COVID-19 noted a decrease in COVID-19 fear when participants from another group mostly did not change their degree of COVID-19 fear. Thus, the experience of COVID-19 disease tends to decrease the level of fear.

In addition, we used the t-test to identify the differences between these groups in general fear of COVID-19 level (Table 3). There is no significant difference between all pairs

of selected groups in COVID-19 general fear because this variable does not show how this fear level changed by time.

Another point of our research is coping strategies, especially negative coping like smoking and cannabis use. Firstly, we need to make a point that the group of people who smoked more frequently than usual because of COVID-19 consists of 54 participants and the same for cannabis, only 10 participants. The second group is so small because for students of universities with average high intellect, good education and cultural background this kind of risky behavior is not typical.

Firstly, we chose randomly 54 participants who did not smoke more frequently than usual (or did not smoke at all) to equalize our groups and then compared these groups with the t-test (Table 4).

Table 2

The differences in COVID-19 fear changing between the group that had COVID-19 symptoms and the group that had not

		Have you had COVID-19 symptoms? (Shown per cent of all sample)		Total
		Yes	No	
How has your fear of the COVID-19 changed in recent months?	Decreased	92	65	157
		24,9 %	17,6 %	42,5 %
	Did not changed	76	105	181
		20,6 %	28,5 %	49,1 %
	Increased	15	16	31
		4,1 %	4,3 %	8,4 %
Total		183	186	369
		49,6 %	50,4 %	100,0 %

Table 3

The differences between all groups in COVID-19 fear's level

Variable for group selecting	Significance of t-test for general fear of COVID-19 level
Do you have been tested for the COVID-19? (*Yes' N = 212, 'No' N = 204)	0,957
Have you had COVID-19 symptoms? (*Yes' N = 183, 'No' N = 186)	0,669
Has anyone close to you had COVID-19? (*Yes' N = 129, 'No' N = 129)	0,726

Table 4

The differences between often smoking and rarely/ no smoking groups in resilience and COVID-19 fear's level

Because of COVID-19, during the last month, have you smoked more than usual? (*Yes' N = 54, 'No' N = 54), n = 108		Resilience (BRS)	General fear of COVID-19 level
Significance of t-test		0,020	0,018
Mean	'Yes' N = 54	2,9	21,6
	'No' N = 54	3,2	18,4

The result of t-test for two groups shows Sig.= 0,02 for resilience and Sig.= 0,018 for COVID-19 fear. Mean show us that participants who used to smoke more than usual because of COVID-19 had higher fear of COVID-19 and lower resilience than participants who did not do that. Looking at these results we need to note that 2,9 points are low level of resilience when 3,2 is normal resilience according to the Brief Resilience Scale. Nevertheless, the

level of COVID-19 fear is quite normal for both groups, according to the 45-points scale, but for the first group, this point is higher than for the second one.

Slovak researchers Veselska Z. & Geckova A. M. state that such risky behavior as smoking and cannabis use is more typical for boys than for girls [16]. That is why we decided to compare results in different gender groups (Table 5).

Table 5

The differences of genders groups that use smoking as a coping strategy in resilience and COVID-19 fear's level

Because of COVID-19, during the last month, have you smoked more than usual?	Significance of U-test	
	Resilience (BRS)	General fear of COVID-19 level
Men (*Yes' N = 19, 'No' N = 17), n = 36	0,035	0,035
Women (*Yes' N = 35, 'No' N = 37), n = 72	0,263	0,07

We had a men group with 36 participants that consists of two subgroups with 19 participants who used to smoke often than usual and 17 participants who did not and a women group with 72 participants divided into 35 and 37 participants' subgroups respectively. We used the U-test because of small groups' volume. As a result, we found statistically significant differences only between men groups that confirmed the results of the abovementioned Slovak researchers. If we go further and compare means in men and women groups (Table 6) we see the bigger difference among men who use smoking as coping and

men who do not, than among women with or without the same coping. The points of Resilience Scale in different genders groups are the same as in general group in Table 4, where we see low and normal resilience levels for the first and the second group respectively. Definitely, negative coping strategies are connected with low resilience and probably low self-esteem through men.

The next negative coping strategy is cannabis use. After equalizing two groups with 10 participants who used or did not use cannabis more than usual because of COVID-19 we use U-test to compare them (Table 7).

Table 6

The means of genders groups that use smoking as a coping strategy in resilience and COVID-19 fear's level

Because of COVID-19, during the last month, have you smoked more than usual?		Mean	
		Resilience	General fear of COVID-19 level
Men	'Yes' N = 19	2,98	20,4
	'No' N = 17	3,47	15,7
Women	'Yes' N = 35	2,89	22,3
	'No' N = 37	3,2	19,7

Table 7

U-test results and the means of genders groups that use or do not use cannabis as a coping strategy in resilience and COVID-19 fear's level

Because of COVID-19, during the last month, have you used cannabis more than usual? 'Yes' N = 10, 'No' N = 10, n = 20		Resilience (BRS)	General fear of COVID-19 level
Significance of t-test, n = 20		0,165	0,481
Mean	'Yes' N = 10	2,5	21,5
	'No' N = 10	3	17,9
Mean for men only	'Yes' N = 5	2,4	20,4
	'No' N = 2	3,6	13
Mean for women only	'Yes' N = 5	2,4	22,6
	'No' N = 8	2,8	19,1

As for cannabis using, we have only 10 participants in each group, so U-test is more appropriate for this comparison. Nevertheless, the result of this comparison is not significant, probably because of the small number of participants, so we look through the means of both groups and then the means for gender groups as we did above. We see the strong difference in resilience levels for general and men groups, which is low for participants that use cannabis coping and normal for those who did not. On the other hand, for women, this tendency is not actual. However, COVID-19 fear level is always smaller in participants that do not use negative coping strategies, in both genders. As a result, participants, who used cannabis more often than usual because of COVID-19 influence have the difference in resilience comparing to people who did not use cannabis as coping to COVID-19 fear. Nevertheless, this difference is shown only in means because of too small groups, but we may say that our last hypothesis was confirmed.

Discussion. As a result, we confirmed that tests on COVID-19 or someone's close COVID-19 do not change the level of COVID-19 fear, but only personal symptoms decrease its level. In addition, tests on COVID-19 or symptoms of it (both personal or significant other) have not any significant statistic connection with resilience or general fear of COVID-19. We need to define that general fear of COVID-19 and changing of its level are different variables because first show us only one point of fear in the actual moment when the second show the vector of changes that happens in some time. Moreover, this temporary aspect gives us an opportunity to form causal connections between researched variables. That is why personal symptoms decrease the degree of COVID-19 fear, but on the other, they have no significant connection with the general fear of COVID-19.

The absence of differences in general COVID-19 fear level or changes in this level between groups that made or did not make COVID-19 tests show that desire to make test do not depend on fear level, so there is no hypochondria among students. The same situations we see with someone's close COVID-19 symptoms: no changes in COVID-19 fear level or higher points of general COVID-19 degree.

We confirmed our last hypothesis about connecting negative coping like smoking and cannabis use with the low resilience level. In addition to resilience, we confirmed that students who used negative coping strategies have a higher degree of general COVID-19 fear in both genders. Nevertheless, the level of COVID-19 fear is quite normal for all groups because our participants are young and have fewer fears than older people have.

Lower residence as a possible reason for negative coping is the characteristic of men, but no women. Women tend to use another coping connected to emotional release (often is communication) when risky behavior is more typical for men. We suppose that this kind of behavior as

smoking and cannabis use is connected not only with low resilience but also with low self-esteem and a number of socialization problems.

Self-esteem plays an important role in choosing a coping mechanism because it straight connects to resilience level. That is why work on self-esteem, self-improvement and self-regulation may help to raise self-confidence and stress resistance or resilience level, which is an important part of students' psychological health and well-being. Especially this self-improvement is important for men-students because they are easily starting to use negative coping strategies and show risky behavior than women-students.

We see several limitations of our research: too small groups that use or do not use cannabis as coping and as a result the absence of statistically significant difference between them. Nevertheless, this kind of behavior is untypical for students and even in anonymous research, not all people are ready to ask truly, so we just used another method to show differences among those groups.

Conclusion. Two of our hypotheses were confirmed and the others two refuted. Firstly, personal COVID-19 symptoms really decrease the level of COVID-19 fear in half situations when test on COVID-19 or someone's close symptoms do not. Negative coping strategy as smoking and cannabis use because of COVID-19 pandemic influence connected with the low resilience level, especially among men. The students of universities, especially men, need more attention from organization staff, tutors and curators in the socialization process. Psychological training is an effective way to raise self-confidence, self-esteem and stress resistance that make a basis for forming positive coping strategies.

References

- Cheng, C., Wang, H., & Ebrahimi, O. V. (2021). Adjustment to a "New Normal": Coping Flexibility and Mental Health Issues During the COVID-19 Pandemic. *Frontiers in Psychiatry, 12*.
- Coelho, C. M., et al. (2020). On the Nature of Fear and Anxiety Triggered by COVID-19. *Frontiers in Psychology, 11*.
- Di Trana, A., et al. (2020). Consequences of COVID-19 Lockdown on the Misuse and Marketing of Addictive Substances and New Psychoactive Substances. *Frontiers in Psychiatry, 11*.
- Fidanci, İ., et al. (2021). Evaluation of the effect of the Covid-19 pandemic on smoking addiction levels. *International Journal of Clinical Practice, 75*(5).
- Grossman, E. R., Benjamin-Neelon, S. E., & Sonnenschein, S. (2020). Alcohol Consumption during the COVID-19 Pandemic: A Cross-Sectional Survey of US Adults. *International Journal of Environmental Research and Public Health, 17*(24).
- Heffer, T., & Willoughby, T. (2017). A count of coping strategies: A longitudinal study investigating an alternative method to understanding coping and adjustment. *PLOS ONE, 12* (10).
- Holubova, M., et al. (2017). Quality of life and coping strategies of outpatients with a depressive disorder in maintenance therapy; a cross-sectional study. *Neuropsychiatric Disease and Treatment, 14*, 73–82.
- Horigian, V. E., Schmidt, R. D., & Feaster, D. J. (2020). Loneliness, Mental Health, and Substance Use among US Young Adults during COVID-19. *Journal of Psychoactive Drugs, 53*(1), 1–9.
- Kim, J. H., et al. (2021). The Role of Coping Strategies in Maintaining Well-Being During the COVID-19 Outbreak in South Korea. *Social Psychological and Personality Science*.

10. Koob, G. F., Powell, P., & White, A. (2020). Addiction as a Coping Response: Hyperkatifeia, Deaths of Despair, and COVID-19. *American Journal of Psychiatry*, 177(11), 1031–1037.

11. Mallet, J., Dubertret, C., & Le Strat, Y. (2021). Addictions in the COVID-19 era: Current evidence, future perspectives a comprehensive review. *Progress in Neuro Psychopharmacology and Biological Psychiatry*, 106.

12. Morales-Rodríguez, F. M. (2021). Fear, Stress, Resilience and Coping Strategies during COVID-19 in Spanish University Students. *Sustainability*, 13(11).

13. Reznik, A., Gritsenko, V., Konstantinov, V., Khamenka, N., & Isralowitz, R. (2020). COVID-19 fear in Eastern Europe: validation of the fear of COVID-19 scale. *International journal of mental health and addiction*, May 12:1-6.

14. Rodríguez-Hidalgo, A. J., et al. (2020). Fear of COVID-19, Stress, and Anxiety in University Undergraduate Students: A Predictive Model for Depression. *Frontiers in Psychology*, 11.

15. Shen, P., & Slater, P. (2021). The Effect of Occupational Stress and Coping Strategies on Mental Health and Emotional Well-Being Among University Academic Staff During the COVID-19 Outbreak. *International Education Studies*, 14(3).

16. Veselska, Z., Geckova, A. M., Orosova, O., Gajdosova, B., van Dijk, J. P. & Reijneveld, S. A. (2009). *Self-esteem and resilience: The connection with risky behavior among adolescents. Addictive Behaviors*, 34(3), 287–291.

17. Yang, H., & Ma, J. (2021). How the COVID-19 pandemic impacts tobacco addiction: Changes in smoking behavior and associations with well-being. *Addictive Behaviors*, 119.

Надійшла до редколегії 01.02.22

Рекомендована до друку 01.09.22

Антон Курапов, канд. психол. наук, асист.
ORCID: 0000-0002-1286-9788

Олександра Льошенко, канд. психол. наук, доц.
ORCID: 0000-0002-3303-3162

Аліна Бахвалова, асп.
ORCID: 0000-0002-2828-2981

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

СТРАХ ЧЕРЕЗ COVID-19: ЧИННИКИ ЙОГО ЗНИЖЕННЯ І НЕГАТИВНІ КОПІНГ-СТРАТЕГІЇ

Присвячено темі чинників страху перед COVID-19, з одного боку, та впливу цього страху на використання негативних копінг-стратегій, з іншого. Чинниками, які, на нашу думку, впливають на страх перед COVID-19, є проходження тесту і переживання симптомів COVID-19 особисто або у когось із близьких.

У підсумку не було виявлено жодної статистичної різниці в рівні страху перед COVID-19 у групах, де найближчі (друзі чи родичі) мали симптоми COVID-19 або учасників тестували на COVID-19. Лише у групах учасників, що мали або не мали симптомів COVID-19, ми виявили статистично значущу різницю. Половина групи, що мала симптоми COVID-19, відзначила зменшення страху перед хворобою, тоді як учасники іншої групи переважно не змінили рівень свого страху. Отже, досвід захворювання на COVID-19 має тенденцію до зниження рівня страху. Водночас між цими групами немає істотної різниці в загальному рівні страху від COVID-19, оскільки ця змінна не показує зміни в часі, а лише поточний рівень страху.

Друга частина статті – дослідження зв'язку між негативними копінг-стратегіями та низьким рівнем стійкості. Спираючись на інші дослідження, ми виділили куріння та вживання марихуани як негативні стратегії подолання страху. Учасники, що курили більше ніж зазвичай через занепокоєння щодо ситуації із COVID-19, мали як більший страх перед хворобою, так і меншу стійкість, ніж учасники, що не користувалися подібним копінгом. Такі ж результати ми отримали і щодо вживання канабісу, але слід звернути увагу на великий обсяг групи – лише 10 учасників, оскільки для студентів університетів, які мають досить високий інтелект, хорошу освіту та рівень культури цей вид ризикованої поведінки не характерний.

Як наслідок, у групах, які не курили або не вживали канабіс для подолання тривоги від COVID-19 частіше ніж зазвичай (або не курили/не вживали канабіс взагалі), рівень стійкості був вищим, а рівень страху перед COVID-19 – нижчим, ніж у групах, що користувалися цими негативними копінг-стратегіями. Також ми виявили статистично значущі відмінності між групами чоловіків, які частіше курять, у стійкості та рівні страху перед COVID-19, тоді як у групах жінок такої різниці не було.

Ключові слова: COVID-19, копінг-стратегії, страх COVID-19, стійкість.

Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv.
Series "Psychology". № 2(16), pp. 39-43 (2022)
УДК 159.9
DOI: [https://doi.org/10.17721/BSP.2022.2\(16\).7](https://doi.org/10.17721/BSP.2022.2(16).7)

ISSN 1728-3817
© Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Publishing and Polygraphic Center "Kyiv University", 2022

Вікторія Предко, д-р філософії в галузі психології
ORCID: 0000-0001-5160-7636

Катерина Кордубан, студ.
ORCID: 0000-0002-8245-9100

Денис Предко, канд. філос. наук, асист.
ORCID: 0000-0001-7760-6957

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ВПЛИВ КІНЕМАТОГРАФА НА ЕМОЦІЙНУ СФЕРУ ОСОБИСТОСТІ ПІДЛІТКА

Розкрито специфіку впливу жанрів кінематографа, таких як фільм жахів, комедія, драма, фантастичний фільм, детектив тощо на особистість підлітка. Зазначено, що кожний жанр здійснює своєрідний вплив на психіку, ба більше, надання переваги тому чи іншому жанру зумовлюється внутрішніми потребами особистості, її психічним станом і несвідомими переживаннями.

Розглянуто позитивні та негативні особливості впливу кінематографа на поведінку підлітка. Визначено, що жорсткий, агресивний, а часто навіть безглуздий чи аморальний фільм можна використати з метою демонстрації аномальної, деструктивної поведінки. Зазначено, що основним психологічним механізмом позитивного впливу кінематографа на особистість підлітка є обговорення фільму, яке приводить підлітків до конструктивного аналізу своїх переживань, забезпечуючи "імунітет" до можливих негативних наслідків деструктивних фільмів. Підкреслено, що зворотний зв'язок після перегляду фільму здатний не лише зменшити негативний вплив екранних образів, а й спонукати до роздумів, сформуванню внутрішні зразки поведінки.

Представлено також результати дослідження впливу кінематографа на емоційну сферу підлітка. Здійснено порівняння, зокрема, результатів до та після перегляду фільму. Було виявлено, що після перегляду фільму в досліджуваних дещо підвищився рівень тривожності, однак і збільшився рівень енергійності, значно зріс рівень піднесеності й упевненості. Тобто, незважаючи на дещо підвищений рівень тривожності, можна стверджувати, що фільм позитивно вплинув на емоційний стан досліджуваних. Після перегляду фільму підлітки виявили емоційну піднесеність й упевненість у власних силах.

Підкреслено вирішальну роль кінематографа в цілеспрямованому розвитку підлітка, зокрема в моделюванні його сильних сторін характеру, формуванні власної життєвої позиції, а також налагодженні міжособистісних і міжгрупових взаємовідносин, здатності змінити інфантильні погляди на нові, зрілі світоглядні позиції, сформуванню моральних й естетичних цінностей.

Ключові слова: особистість, підліток, розвиток, кінематограф, позитивний вплив, емоційна сфера.

Вступ. Нині дедалі більшої актуальності набуває дослідження значення кінематографа в житті особистості, зокрема й вивчення особливостей його впливу на особистість підлітків. Відомо, що підлітковий вік є найсенситивнішим періодом людського життя, саме в цей час виявляються найбільш значущі якості характеру, відбувається становлення самосвідомості особистості, формування її самооцінки, усвідомлення власної життєвої позиції, а також виявлення соціальної активності. Однак, незважаючи на те, що підліток найбільш сприйнятливий до засвоєння норм, цінностей і способів поведінки, у взаємовідносинах із дорослими виникають значні суперечності. Зокрема, дорослий втрачає для нього свій авторитет, можливість контролю та впливу. Саме тоді на допомогу приходить кінематограф, що, залучаючи всю увагу підлітка, починає відігравати провідну роль у його формуванні та розвитку.

Кінематограф здійснює потужний позитивний вплив на особистість підлітка, його мотивацію, цінності, погляди, життєві переконання та поведінку, удосконалює здатність сприймати складні життєві явища крізь призму моральних цінностей, спонукає до здійснення великих учинків, допомагає сформувати власну життєву позицію, постає основним чинником, що соціалізує й адаптує підлітка. Переважна більшість підлітків, наприклад, прагне відтворити образ кіногероїв, копіювати їхню поведінку, коли відчуває складнощі, психологічний дискомфорт, тривожність тощо. Окрім усього, кіногерой є основним джерелом пізнання свого внутрішнього світу, допомагає усвідомити своє покликання, визначити систему цінностей.

Отже, кінематограф стає все більш поширеним і розповсюдженим засобом впливу, що вимагає посиленої уваги задля вдосконалення психологічних механізмів

його використання, а саме посилення його ефективності у цілеспрямованому процесі розвитку підлітків.

Закономірності психологічного впливу кінематографа на особистість досліджували переважно зарубіжні вчені, серед яких В. Хаузер, К. Уорд, Дж. Лалл, М. Лефковіц, Е. Паркер, Г. Стейнер, Л. Фрідріх, Х. Хофмен, Л. Хюсмен, В. Шрам та ін. Особливості аудіовізуального сприйняття вивчали Ж. Берже, А. Моль, Л. Порше, М. Тарді, С. Френе. Психологічне значення впливу телесеріалів на глядача розкривали О. Квашук, О. Головчук, В. Гавриленко, Л. Попова. Психологічні механізми впливу кінематографа на формування ціннісно-сислової сфери особистості досліджено в роботах Ю. Гаврильця, А. Гриценка та ін. Специфіка впливу різних жанрів на особистість представлено у роботах Н. Георгінова, А. Казьмірук, Н. Лубашова, Т. Фетисова. Отже, можна зробити висновок, що існує значна кількість опублікованих розвідок з питань впливу кінематографа на особистість. Однак важливим є не лише констатація наявного впливу, а й пошук можливих рішень щодо конструктивних способів використання цього впливу.

Мета роботи – дослідити вплив кінематографа на емоційну сферу особистості підлітка.

Теоретичні основи дослідження. Кіно – єдиний вид мистецтва, що посідає унікальне місце в сучасному світі та в житті людини. Воно допомагає глядачу подивитися на своє життя з іншого боку, впливає на світоглядні орієнтири людини, трансформує внутрішній стан і поведінку. Під впливом кіномистецтва в особистості розвивається зорово-слухове сприйняття, здатність динамічного сприймання зображеної на екрані художньою інформації. Зі свого боку, монтажні особливості кіно сприяють розвитку асоціативного мислення [5]. Згідно із психоаналітичним підходом, кінематограф

© Предко Вікторія, Кордубан Катерина, Предко Денис, 2022

здатний усувати внутрішню напруженість особистості, зокрема З. Фрейд розрізняє два типи його естетичного впливу: попередній і підсумковий, що є психотерапевтичним [9]. Кожний жанр фільму здійснює свій своєрідний вплив на психіку особистості, ба більше, надання переваги тому чи іншому жанру зумовлюється внутрішніми потребами особистості, її психічним станом і несвідомими переживаннями.

Фільми жахів, наприклад, здатні викликати найрізноманітніші негативні ефекти: безсоння, занепокоєння, тривожність, нічні жахіття, агресивність тощо. Однак, з іншого боку, фільми жахів – це безризиковий спосіб відчувати на собі різні загрози і відрепетирувати свої реакції на них. Психологічні дослідження підтверджують, що люди з низьким рівнем емпатії схильні насолоджуватися фільмами жахів, оскільки не відчувають страждань, що зображені на екрані [14]. Недавні дослідження підтвердили, що люди, які дивилися фільми жахів, були менш психологічно пригніченими пандемією COVID-19, а шанувальники апокаліптичного піджанру жахів відчували себе впевненіше навіть під час основних всплесків пандемії. Це вказує на те, що люди, які дивляться фільми жахів, розвивають здатність справлятися зі стресовими ситуаціями, а також мінімізувати власне занепокоєння [20]. На думку психологів, фільми жахів здійснюють десенсібілізуючий ефект, який є досить корисним для подолання страху та фобій [17].

Під час досліджень щодо особливостей впливу фільмів жахів на поведінку підлітків, які надають перевагу фільмам жахів, було виявлено, що переважна більшість молоді полюблюють цей жанр за відчуття полегшення, яке приходить в кінці. Дослідники дійшли висновку, що фільми жахів задовольняють психологічну потребу молоді відчувати себе наляканими, а саме – надають їм можливість упоратися зі своїм страхом у контрольованій обстановці [18, с. 4]. Іншими словами, підлітки люблять долати жах і страх, а особливо відчувають насолоду від ейфоричного почуття полегшення, психологічної розрядки в кінці фільму. М. Беррі, Т. Грей та Е. Доннерстайн зауважували, що фільми жахів є великим джерелом психологічного катарсису. Тобто, коли людина усвідомлює, що всі жахливі події – це лише сцена із фільмів, то отримує шанс навчитися виходити зі складної життєвої ситуації за допомогою сміливості і хитрощів [цит. за: 18, с. 5]. Т. Черняковська підкреслює, що в потребі молоді переглядати фільми жахів відсутній пізнавальний компонент, у них немає прагнення отримати нові знання, їм потрібні лише емоційні переживання [11].

Комедії вчать нас легше ставитися до життя, сприймати все, що відбувається, з гумором. Як вид мистецтва комедія має унікальну здатність достукатися до внутрішнього світу особистості, зобразивши соціальні проблеми зовсім під іншим кутом зору. Однак водночас таке представлення може бути сприйняте провокаційно й образливо [16]. Перегляд комедій може забезпечити відчуття психологічної безпеки, дистанціювати від складних ситуацій, підкреслити той факт, що всі люди, стикаючись із повсякденними складнощами, схильні знаходити вихід. Використання в комедійних фільмах чорного гумору на такі теми, як смерть, хвороба, депресія або трагедія, допомагає людині інакше ставитися до проблем [15].

Протягом усієї історії людей приваблювали вигадані сумні історії – від трагедій Шекспіра, таких як "Гамлет", "Ромео і Джульєтта", – до складних фільмів, серед яких "Список Шиндлера" і "Титанік" та ін. Причина, чому люди люблять сумні історії, полягає в тому, що вони да-

ють змогу глядачам проникнутися ніжними та значущими емоціями, які породжують рефлексивні думки, які, зі свого боку, постають певним ресурсом для особистісного розвитку [19].

Популярність фантастичних фільмів багато в чому зумовлена тим, що вони використовують найпривабливіші для підліткової аудиторії технології сучасного кінематографа: комп'ютерні спецефекти і 3D-формат [8]. Фантастика добре впливає на підлітків, вона викликає позитивні емоції, такі як кохання, захват, радість, захоплення. Вона змушує підлітків подивитися на світ під іншим кутом, переосмислити погляди на життя, розвиває уяву, вчить боротися із внутрішніми обмеженнями. Водночас учені стверджують, що фантастика здатна часто та швидко стирати відмінності між фактами й вигадкою. Було виявлено, що підлітки, які дивилися популярний науково-фантастичний фільм "Земне ядро: кидок у пекло" (англ. "The Core"), мали деякі неправильні уявлення про різні наукові концепції про Землю порівняно з підлітками, які не дивилися фільм. Дослідники з'ясували, що перегляд науково-фантастичного фільму може негативно вплинути на уявлення молоді про загальні наукові явища [12].

Популярність серед підлітків детективного жанру можна пояснити багатьма причинами, зокрема й потребою в емоційному насиченні; інтересом до змагань, відгуком на інтелектуальний виклик; бажанням брати участь в інтелектуальній грі, прагненням до прогнозування подальших дій, застосування своїх здібностей діалектичного мислення, умінням розгадувати таємниці тощо. Щоразу глядач намагається розкрити таємницю, знайти докази і встановити істину раніше головного героя, – так розвивається дедуктивне мислення. Детективи вчать помічати найдрібніші деталі, бути уважним та кмітливим. Любителі детективних історій, навіть на підсвідомому рівні, обережніше поведуться з людьми і рідше потрапляють у кримінальні ситуації [1].

Жанр телевізійних серіалів розкриває такі актуальні для будь-якого глядача теми, як-от влади і грошей, перемоги й поразки, кохання та ненависті, і, врешті-решт, життя та смерті. Переконливість і неоднозначність характерів, реалістичність сюжету – саме це забезпечує їм неймовірну популярність серед підлітків. Телесеріал – це своєрідний курс лекцій з наочними прикладами того, як слід себе вести в сучасному суспільстві. Кожна серія – особлива сукупність життєвих ситуацій, у яких кожен зі спеціально підібраних персонажів демонструє одну з можливих моделей поведінки. Під час перегляду глядач починає ідентифікувати себе з найближчим йому персонажем і співпереживати йому [6]. Згідно з дослідженнями 25 % опитаних глядачів на "Нетфлікс" сказали, що причина, через яку вони полюблюють серіали – це ідентифікація з персонажами. Також поширеною підставою надання переваги серіалам є здатність виявляти емпатію, співпереживання іншим людям. Перегляд серіалів допомагає усунути стрес, неприємні відчуття, отримати позитивні враження, незалежно від того, відбуваються вони в реальному житті чи просто зображені на екрані. Загалом у підлітковий період з'являється багато запитань, відповіді на які можна знайти у схожих ситуаціях на екрані, що трапляються з улюбленими героями серіалів. Саме тому підліток часто копіює поведінку свого героя, що стає для нього основним орієнтиром у подоланні складнощів. Телесеріали мають значний вплив на формування духовно-моральної сфери особистості підлітка, впливають на процес його соціалізації в суспільстві [10].

Отже, кінематограф – це найбільш розповсюджений і наймогутніший засіб комунікації у світі, що дає змогу виявити неусвідомлені конструкти особистості, за допомогою їхньої проєкції на фільм [8]. Кіномистецтво здійснює значний позитивний вплив, зокрема і формує здатність до рефлексії та критичного мислення, допомагає краще зрозуміти себе, сформувані конструктивні способи розв'язання складних життєвих ситуацій, знайти нові смисли, розвинути емпатію, усвідомити та систематизувати життєвий досвід. Завдяки своїй авторитетності, воно здатне змінити інфантильні переживання на нові, зрілі світоглядні позиції, сформувані моральні й естетичні цінності.

Однак відомо, що з плином часу кінематограф дедалі частіше став демонструвати життєві цінності, які суперечать традиційним, нав'язувати деструктивні образи, негативні погляди та настанови. Багато дівчат, зокрема, псують собі життя, воліючи будь-яким способом бути схожою на героїню фільму, через спаплюжений образ сучасної жінки [13]. Проте варто зауважити, що обговорення, зворотний зв'язок після перегляду фільму приводить до конструктивного аналізу підлітками своїх переживань, який забезпечує "імунітет" до деструктивних фільмів. Саме тому найдієвішим способом уберегти підлітка від аморальних фільмів постає активна жива дискусія, що здатна не лише зменшити негативний вплив фільму, а й спонукати до роздумів, сформувані внутрішні зразки поведінки. Ба більше, навіть жорстокий, агресивний, а часто й безглуздий фільм можна використати з метою демонстрації аномальної, деструктивної поведінки. Іншими словами, дуже важливо допомогти підлітку сформувані здатність самостійного і критичного погляду на зображувану екранну дійсність. Неможливо заборонити підлітку переглядати той чи інший фільм, однак завдяки влучному слову можна викликати відразу до нього.

Згідно з результатами проведеного дослідження, після перегляду епізодів з елементами насильства (переслідування, стрілянина, бійки) підлітки починали імітувати побачене, їхня агресія спрямовувалась на однолітків, що значною мірою провокувало велику кількість бійок серед молоді. Однак було встановлено, що рівень агресії та спроби її імітації після перегляду кінофільму не підвищувався, якщо підліток комфортно відчував себе в групі однолітків, а в батьківській сім'ї йому демонстрували любов та прийняття [2, с. 7]. На думку А. Казьмірук, до основних кроків повноцінного осмислення художнього фільму належать:

- його детальне пояснення з урахуванням усіх можливих сумнівів і заперечень;
- перевірка всіх джерел щодо теми, проблеми, поставлених питань з метою оволодіння навичками інтерпретації;
- діалогова форма обговорення [3].

У дослідженнях Н. Лубашевої кінематограф розглянуто як об'єкт, що виконує такі функції: регульовальну, пізнавальну, інформаційну, порівняльну, освітню, соціальну, адаптаційну, нормативну, виховну, естетичну, політичну та розважальну [4]. Проте варто підкреслити, що провідною специфічною функцією художнього фільму залишається виховання почуттів, тоді як розважальна, комунікативна, інформативна й пізнавальна є побічними та додатковими функціями. Такими почуттями також є "розумні емоції", що є соціальними за своїм наповненням і художніми за своїм характером впливу на людину [7, с. 353].

Отже, кінофільм постає потужним засобом цілеспрямованого розвитку підлітка, позитивним механізмом моделювання сильних сторін його характеру, основним інструментом налагодження міжособистісних і міжгрупових взаємовідносин. Його можна використовувати у боротьбі проти булінгу, задля підвищення комунікативної толерантності, як метод профілактики деструктивних явищ, а головне – як спосіб розширення основних світоглядних обріїв життя. Грамотно підібрані кінострічки нададуть поступовий, однак стійкий позитивний психотерапевтичний ефект. Вони забезпечать підліткам катарсис, емоційну розрядку, звільнення від деструктивних емоцій і негативних думок, а головне – допоможуть дослідити свої особистісні особливості, подолати внутрішню невпевненість, знайти нову перспективу, оцінити свою внутрішню силу, переоцінити і скорегувати власні дії.

Методи дослідження. У дослідженні взяли участь 84 особи віком від 16 до 18 років, які сформували одну групу осіб, що переглядала кінофільм. Було використано методику "Самооцінки емоційних станів" А. Уессмана і Д. Рікса, яку респонденти проходили до і після перегляду фільму. Методика містить чотири блоки, до кожного з яких входить 10 висловлювань. Вона вимірює такі показники, як: "спокій – тривожність", "енергійність – втома", "піднесеність – пригніченість", "відчуття впевненості – відчуття безпорадності", що обраховують за 10-бальною стеновою системою. Зазначена методика є досить ефективною, оскільки здатна виявити зміни емоційного стану підлітків протягом певного проміжку часу, дає змогу дослідити емоції та зміни у внутрішньому стані, що викликає фільм. Також у процесі дослідження було використано авторський опитувальник, що містив питання, спрямовані на визначення того, яким жанром фільмів надають перевагу підлітки; що їх приваблює найбільше у фільмах; яку мету вони переслідують під час перегляду фільму; чи впливають, на їхню думку, кінофільми на особистість підлітків, якщо так, то які особливості цього впливу; чи відіграють кінофільми важливу роль у їхньому житті; чи є в них герой для наслідування, який мотивує та надихає; чи створює сучасний кінематограф ідеал краси. Авторський опитувальник надає можливість додатково проаналізувати позитивний і негативний вплив кінематографа на підлітків.

Для перегляду було обрано фільм "Загадкова історія Бенджаміна Баттона" (2008), що розповідає про унікальну людину, яка народилася глибоко старою, а з роками молодшала. Фільм надає можливість усвідомити те, що нічого в житті немає вічного, розкриває психологічні особливості змін, які проходить кожна людина у процесі свого дорослішання та розвитку. Змушує замислитись над багатьма філософськими питаннями: взаємодії людини і часу; важливості кожної миті життя, відсутності випадковостей. Упродовж фільму головні герої, у різні вікові періоди, демонструють зміну цінностей, поглядів, думок й ідеалів, а також переосмислюють минуле, формують сенс життя. Особливе місце у фільмі належить любовним переживанням, що удосконалюють людину, мотивують стати кращою, змушують ризикувати, переконуючи, що кохання є невід'ємною частиною щасливого життя. Фільм демонструє сенс життя крізь призму психологічних концептів людини й часу, сприяє усвідомленню цінності кожної миті, яка, зі свого боку, є величезним щастям, сповненим можливостей, незалежно від віку людини. Він надає особистості можливість порефлексувати над тим, що вона має мільйони шансів на те, щоб жити щасливо.

Фільм має оригінальну постановку, оскільки охоплює кілька жанрів, а саме драму, фентазі, мелодраму, що дає змогу одразу, комплексно дослідити їхній вплив на людину.

У ході дослідження було здійснено порівняльний аналіз результатів самооцінки емоційних станів до та після перегляду фільму. Отримані дані представлено на рис. 1.

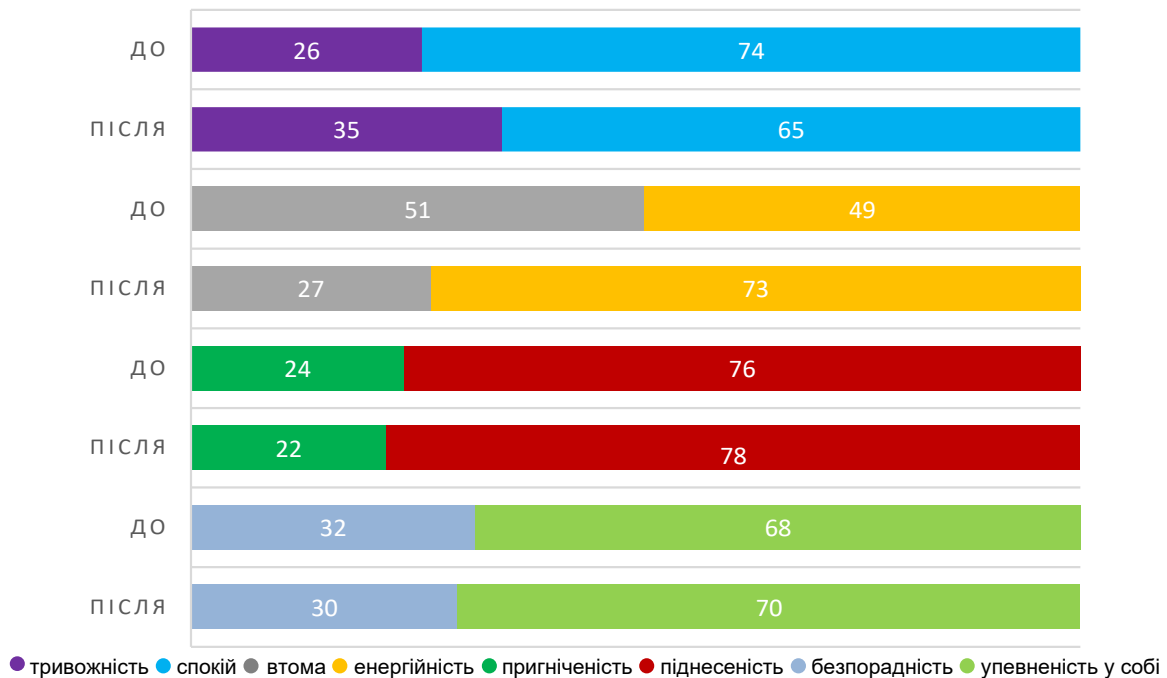

Рис. 1. Порівняльний аналіз емоційних станів досліджуваних до та після перегляду фільму

З огляду на отримані результати можна зробити висновки, що після перегляду фільму у досліджуваних дещо підвищився рівень тривожності (35 %), що може бути спричинено сильними відчуттями, які підлітки переживали в кінці фільму, адже режисер дає глибокий психологічний ґрунт для роздумів. Рівень енергійності збільшився (73 %), відповідно, досліджувані відчули себе сповненими життєвих сил та енергії, а також виявили сильне прагнення до вияву активності, потреби у здійсненні вчинку. Можливо, це спричинено тим, що вони усвідомили головну ідею фільму, а саме те, що потрібно цінувати кожну мить, не боятися діяти, оскільки людина завжди має багато шансів здобути щастя, усе залежить від неї. Значною мірою зріс рівень піднесеності (78 %), що свідчить про збудженість, піднесений настрій і захват. Показники рівня впевненості також зросли (70 %), тобто досліджувані після перегляду фільму відчули впевненість у власних силах, внутрішню мотивацію боротися за свої цілі задля досягнення успіху. Отож, незважаючи на дещо підвищений рівень тривожності, можна стверджувати, що фільм позитивно вплинув на їхній емоційний стан, надав можливість замислитися над своїм життям, цінностями, можливостями та прагненнями.

Серед досліджуваних за допомогою авторської анкети було виявлено, що більшість з них переглядають фільми кілька разів на тиждень, переважна кількість опитаних підлітків надає перевагу жанру комедії (71 %). Значна частина досліджуваних (75 %) вважають, що фільми впливають на них. Серед найпоширеніших відповідей щодо особливостей впливу були:

- бажання удосконалюватися, стати схожим на персонажа;
- переосмислення цінностей, поглядів та ідей, зміна світоглядних позицій;

- вражала та надихала життєстійкість героїв, здатність долати життєві складнощі та випробування.

Наукова дискусія та висновки. Коли вже не дитина і ще не дорослий підліток закриває від батьків двері своєї кімнати й душі – раціональні та повчальні думки не мають жодних шансів. Єдиним, надійним ключем підтримки стає кінематограф. Він допомагає пробудити найкращі риси підлітка, сформувані конструктивні психологічні настанови, змотивувати на розвиток.

Кінематограф відіграє важливу роль у становленні особистості підлітка, зокрема, він дає змогу збагатитися життєвим досвідом інших людей, допомагає пережити нові почуття й емоції, прорефлексувати, подивитись на речі під іншим кутом, замислитися над власною життєвою позицією, своїм "життєвим кредо". Забезпечує можливість прожити найрізноманітніші сценарії життя, відчути в собі сили та ресурси для врегулювання складних життєвих ситуацій, розвинути емпатію, усвідомити та систематизувати власний життєвий досвід. Перегляд фільмів сприяє також формуванню високоморальних цінностей, засвоєнню соціальних норм, моральних цінностей, поведінкових еталонів, необхідних для успішного існування в суспільстві.

Кінематограф здійснює психотерапевтичний вплив, актуалізує внутрішні роздуми, мінімізує негативні переживання, послаблює психічну напругу, допомагає не допустити тих чи інших помилок, урегулювати власні емоції, повірити у краще, усвідомити можливі варіації виходу зі складних життєвих ситуацій на прикладі героїв, а саме за допомогою кінематографічної метафори.

Список використаних джерел

1. Георгинова Н. Ю. Детективний жанр: причини популярності. *Научний діалог*. 2013. № 5 (17). С. 173–186.

2. Доппира А. И. Воздействие экранного насилия на подрастающее поколение: история социально-психологических последствий. *Практична психологія та соціальна робота*. 2000. № 8. С. 7–9.
3. Казьмірук А. В., Ставицька С. О. Сінемалогія як метод формування життєстійкості підлітків. *ΛΟΓΟΣ: collection de papiers scientifiques*. 2019. Vol. 4. P. 37–40.
4. Лубашова Н. И. Структурно-функциональная природа кинематографии. *Аналитика культурологии*. 2008. № 11. С. 81–92.
5. Масол Л. Концепція художньо-естетичного виховання учнів у загальноосвітніх навчальних закладах. *Педагогічна газета*. 2001. № 12. С. 6–7.
6. Попова Л. О., Ромах О. В. Феномен телевизионных сериалов в современной массовой культуре. *Аналитика культурологии*. 2008. № 12. С. 236–238.
7. Ролінський В. І. Агресивність на телеекрані та проблеми неповнолітніх. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*: зб. наук. праць. Київ; Житомир: Вид-во ЖДУ, 2005. С. 213–217.
8. Фетисова Т. А. Фэнтэзи-фэномен савременнай культуры. *Обзор. Вестник культурологии*. 2017. № 2 (81). С. 179–192.
9. Фрейд З. Художник и фантазирование. Москва: Республика, 1995. С. 129–134.
10. Черепанова А. Как просмотр сериалов действительно влияет на нашу психику и можно ли сделать его осознанным? URL: <https://www.sobaka.ru/health/health/105067>.
11. Чернянская Т. В. Психологические особенности интереса молодежи к фильмам ужасов и мистики: дисс. ... канд. психол. наук. Тамбов, 2003. 217 с.
12. Barnett M. et al. The impact of science fiction film on student understanding of science. *Journal of Science Education and Technology*. 2006. Vol. 15. № 2. P. 179–191. DOI: <http://dx.doi.org/10.1007/s10956-006-9001-y>
13. Bug P., Niemann C. L., Welle L. Cinema films influencing fashion. *Fashion and Film*. Singapore: Springer, 2020. P. 9–28.
- Hoffner C. Affective responses and exposure to frightening films: The role of empathy and different types of content. *Communication Research Reports*. 2009. Vol. 26. № 4. P. 285–296. DOI: <https://doi.org/10.1080/08824090903293700>.
14. Jaksic V. M. Why watching comedies is 'important medicine'. URL: <https://www.cbc.ca/comedy/why-watching-comedies-is-important-medicine-1.5519839>.
15. Lockyer Sh. The Impact of Comedy. URL: https://www.comedy.co.uk/features/the_impact_of_comedy/
16. Osman F. Psychological Effects of Horror Movies. URL: <https://edinazephyrus.com/psychological-effects-of-horror-movies/>
17. Sultana I., Ali A., Iftikhar I. Effects of Horror Movies on Psychological Health of Youth. *Global Mass Communication Review*. 2021. Vol. VI, № 1. P. 1–11. DOI: [http://dx.doi.org/10.31703/gmcr.2021\(VI-I\).01](http://dx.doi.org/10.31703/gmcr.2021(VI-I).01)
18. Vinney C. Why Do We Like Sad Stories? URL: <https://www.verywellmind.com/why-do-we-like-sad-stories-5224078>
19. Why Do We Enjoy Horror Movies? URL: <https://www.verywellmind.com/why-do-people-like-horror-movies-5224447>

References

1. Georjinova, N. Ju. (2013). Detektivnyj zhanr: prichiny populjarnosti. [Detective genre: reasons for popularity]. *Nauchnyj dialog*, 5 (17), 173-186. [in Russian].
2. Dopira, A. I. (2000). Vozdejstvie ekrannogo nasilija na podrastajushhee pokolenie: istorija social'no-psihologicheskikh posledstvij. [The impact of screen violence on the growing generation: the history of

social and psychological consequences]. *Praktichna psihologija ta social'na robota*, 8, 7-8. [in Russian].

3. Kazmiruk, A. V., Stavyczka, S. O. (2019). Sinemalogiya yak metod formuvannya zhyt'tyestijkosti pidlitkiv. [Cinematology as a method of forming the hardiness of teenagers] *ΛΟΓΟΣ. COLLECTION DE PAPIERS SCIENTIFIQUES*. Vol. 4, 37-40. [in Ukrainian].
4. Lubashova, N. I. (2008). Strukturno-funkcional'naja priroda kinematografii. [Structural and functional nature of cinematography]. *Analitika kul'turologii*, (11), 81-92. [in Russian].
5. Masol, L. (2001). Konceptiya xudozhno-estetychnogo vyxovannya uchniv u za-gal'noosvitnix navchal'nyx zakladax. [The concept of artistic and aesthetic education of pupils in schools] *Pedagogichna gazeta*, (9), 1-16. [in Ukrainian].
6. Popova, L. O., Romah, O. V. (2008). Fenomen televizionnyh serialov v sovremennoj massovoj kul'ture. [The phenomenon of television series in modern mass culture]. *Analitika kul'turologii*, (12), 236-238. [in Russian].
7. Rolins'kyj, V. I. (2005). Agresyvnist' na teleekrani ta problemy nepovnlitnix. *Teoretyko-metodychni problemy vyxovannya ditej ta uchnivskoyi molodi: Zbirnyk naukovy'x prac'*. (pp. 213 – 217) Kyiv-Zhytomyr: Vy'd-vo ZhDU, [in Ukrainian].
8. Fetisova, T. A. (2017). Fjentezi-fenomen sovremennoj kul'tury Obzor.. [Fantasy phenomenon of modern culture. Review]. *Vestnik kul'turologii*, 2 (81), 179-192.
9. Freud, S. (1995). *Hudozhnik i fantazirovanie*. [Creative Writers and Day-Dreaming]. Respublika. [in Russian].
10. Cherepanova, A. *Kak prosmotr serialov dejstvitel'no vlijaet na nashu psihiku i mozžno li sdelat' ego osoznannym?* [How does watching TV shows really affect our psyche and can it be made conscious?] Retrieved from: <https://www.sobaka.ru/health/health/105067> [in Russian].
11. Chernjanovskaja, T. V. (2003). *Psihologicheskie osobennosti interesa molodezhi k fil'mam uzhasov i mistiki* [Psychological features of youth interest in horror and mystic films]. (Candidate's thesis). Tambov. [in Russian].
12. Barnett, M., Wagner, H., Gatling, A., Anderson, J., Houle, M., & Kafka, A. (2006). The impact of science fiction film on student understanding of science. *Journal of Science Education and Technology*, 15(2), 179-191. DOI: <http://dx.doi.org/10.1007/s10956-006-9001-y>
13. Bug, P., Niemann, C. L., & Welle, L. (2020). Cinema films influencing fashion. In *Fashion and Film* (pp. 9-28). Springer, Singapore.
14. Hoffner, C. (2009). Affective responses and exposure to frightening films: The role of empathy and different types of content. *Communication Research Reports*, 26(4), 285-296.
15. Jaksic, V. M. Why watching comedies is 'important medicine'. Retrieved from: <https://www.cbc.ca/comedy/why-watching-comedies-is-important-medicine-1.5519839>
16. Lockyer, Sh. The Impact of Comedy. Retrieved from: https://www.comedy.co.uk/features/the_impact_of_comedy/
17. Osman, F. Psychological Effects of Horror Movies. Retrieved from: <https://edinazephyrus.com/psychological-effects-of-horror-movies/>
18. Sultana, I., Ali, A., & Iftikhar, I. (2021). Effects of Horror Movies on Psychological Health of Youth. *Global Mass Communication Review*, VI(1), 1-11. DOI: [http://dx.doi.org/10.31703/gmcr.2021\(VI-I\).01](http://dx.doi.org/10.31703/gmcr.2021(VI-I).01)
19. Vinney, C. Why Do We Like Sad Stories? Retrieved from: <https://www.verywellmind.com/why-do-we-like-sad-stories-5224078>
20. Why Do We Enjoy Horror Movies? Retrieved from: <https://www.verywellmind.com/why-do-people-like-horror-movies-5224447>

Надійшла до редакції 25.04.22
Рекомендована до друку 21.11.22

Viktoria Predko, PhD (Psychology), Assist. Prof.
ORCID: 0000-0001-5160-7636

Kateryna Korduban, Student
ORCID: 0000-0002-8245-9100

Denys Predko, PhD (Philosophy), Assist. Prof.
ORCID: 0000-0001-7760-6957

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

THE INFLUENCE OF CINEMATOGRAPHY ON THE EMOTIONAL SPHERE OF PERSONALITY OF ADOLESCENT

The article reveals the specifics of the influence of film genres, such as horror, comedy, drama, science fiction and detective on the personality of a teenager. It is noted that each genre of the film has a unique effect on the psyche, moreover, the preference for one or another genre is determined by the internal needs of the individual, his mental state and unconscious experiences.

The positive and negative features of the influence of cinema on adolescents' behavior are considered. It has been determined that a violent, aggressive, and often even meaningless or immoral film can be used to demonstrate abnormal, destructive behavior. It is noted that the main psychological mechanism of the positive influence of cinema on the personality of an adolescent is the discussion of the film, which leads adolescents to a constructive analysis of their experiences, providing "immunity" to the possible negative consequences of destructive films. It is emphasized that feedback after watching a film can not only reduce the negative impact of on-screen images but also provoke reflection and form internal patterns of behavior.

The article presents the results of a study of the influence of cinema on the emotional area of an adolescent. In particular, the results were compared before and after watching the film. It was found that after watching the film, the subjects' level of anxiety slightly increased, but their level of energy, their level of elation and confidence also increased. That is, despite a slightly increased level of anxiety, it can be argued that the film had a positive effect on the emotional state of the subjects. After watching the film, teenagers showed emotional upliftment and self-confidence.

The decisive role of cinema in the purposeful development of a teenager is emphasized, namely, modeling his strengths of character, forming his own life position, as well as establishing interpersonal and intergroup relationships, the ability to change infantile views to new, mature worldview positions, to form moral and aesthetic values.

Keywords: personality, adolescent, development, cinematography, positive influence, emotional sphere.

СПОНУКАННЯ ЯК КОНСТИТУТИВНИЙ ЕЛЕМЕНТ ПСИХІКИ ЛЮДИНИ

Досліджено фундаментальний вплив спонукань людини на її внутрішній і зовнішній світ. За методологічну основу прийнято погляди Аристотеля на причинність існування речей і явищ, а за теоретичну – теорію психологічного поля К. Левіна. Проаналізовано основні шляхи формування спонукань, а саме – процес виховання та засвоєння соціального механізму життєзабезпечення (відносини розподілу, обміну та власності). Встановлено зв'язок спонукань, настанов і домінант. Доведено, що спонукання формують певну ієрархію настанов, що закріплюються в мозку людини як домінант. Досліджено також вплив спонукань на формування людської типології: залежна особистість, посередня особистість, зріла особистість і геній.

Ключові слова: спонукання, причинність, психіка, свідомість, стимул, мотив, інтерес, ідеал, настанова, домінанта, принципи життєдіяльності.

Вступ. Проблема спонукань до діяльності в сучасній психології залишається малодослідженою; спонукання вважають синонімом мотивації. У словниках та психологічній літературі мотиви зазвичай визначають через систему спонукань і причину активності [15, с. 256; 25, с. 34–36; 7, с. 6]. Отож, спонукання постають родовим поняттям щодо мотиву. Утім, саме поняття *спонукання* у психологічних і філософських словниках відсутнє, що викликає певне здивування. Проте Х. Хекхаузен використовує його для позначення початку діяльності [25, с. 61], що можна інтерпретувати як причину. Відсутність родового поняття констатує той факт, що психологи не знають важливої частини людської суті та плутають взаємозв'язок між поняттями *спонукання, настанова, інтерес, мотив, стимул, мета діяльності*. Це свідчить про порушення причинно-наслідкового зв'язку. Мотив, наприклад, спочатку визначають через спонукання [7, с. 6], але потім маємо таке формулювання параграфу: "Залежність спонукальної сили мети від кількості мотивів, які її детермінують" [7, с. 14]. У цій ситуації мотив представлено як загальну причину людської діяльності. (Підкреслимо, що на таку плутанину навколо поняття *мотив* звертав увагу ще О. Леонтьєв [12, с. 189]). У літературі можна нарахувати десятки різновидів визначення мотивації. Це свідчить про те, що має бути родове поняття, усе ж психологи не поспішають визначити його.

Вважаємо, що в розумінні мотивації людське мислення зупинилося на рівні чуттєвого сприйняття і не дійшло до раціонального осмислення причин людської активності. Зазначена ситуація також свідчить про відсутність системи понять, яка б несуперечливо описувала різноманітність людських спонукань. Різні види спонукань, що лежать в основі людської природи, поки що не стали, на жаль, предметом аналізу психологів. А втім, ще Аристотель запитував: суть людей одна чи різна? [1, с. 110]. Практика доводить, що вона різна. Іншими словами, знати людину – це усвідомлювати її спонукання.

Отже, метою дослідження є доведення конститутивної ролі спонукань у життєдіяльності людини, що передбачає:

- відшукати методолого-теоретичне підґрунтя для аналізу спонукань до діяльності;
- проаналізувати механізми їхнього формування;
- довести вплив спонукань на формування людської типології.

Теоретико-методологічні засади дослідження. За методологічне підґрунтя дослідження проблеми спону-

кань прийнято погляди Аристотеля на причинність, що мають універсальний характер: причина є суттю буття речі [1, с. 221]. Поставимо запитання: "Що означає знати людину"? На думку Стагірита – це означає знати причини, під впливом яких функціонує психіка людини та проходить її життєдіяльність. У загальному вигляді Аристотель розрізняє дві причини: матерію і форму, причому причиною матерії вважає форму [1, с. 221]; матерію розглядав як можливість, а форму як дійсність [1, с. 232]. Згодом філософ конкретизував свої уявлення й виокремив чотири причини: формальну, матеріальну, дієву (рушійну) й цільову (ентелехію) [1, с. 70]. Відомо, що Аристотель намагався синтезувати ідеалізм і матеріалізм, "лінію Платона" і "лінію Демокріта" та подолати суперечності між ними. Усе суще Аристотель розглядав як єдність матерії (субстрата) і форми (образа), а останню вважав первинною щодо матерії. А тому не дивно, що причинність філософ пов'язував із матерією та формою, утім перші причини речей Аристотель убачав у формі, точніше, в інтелектуальній діяльності [1, с. 146]. Щодо людини це означає, що форма перебуває в душі [1, с. 199], яка є першою сутністю [1, с. 209]. Це дає змогу зробити припущення: спонукання – перша сутність людської психіки та свідомості, утім, слід мати на увазі, що вони перебувають у стані постійних змін.

Причинність, за висновками Аристотеля, повинна мати свого матеріального носія. Підґрунтям причинності є матеріальність світу, а тому філософ виокремлював матеріальні причини, що відповідають на питання "Із чого?" [2, с. 87]. Щодо спонукань це означає, що вони формують настанови й домінант. Матеріальною основою спонукань є домінанта. Домінанта (матеріальний носій, субстрат спонукань), як і самі спонукання, теж перебуває у стані становлення та змін.

Форма, як перша причина, відповідає на питання "Чому?" [2, с. 87]. Спонукання є першою причиною, що визначають інші функції психіки. Зі спонукань починається психологічний "рух". Отже, спонукання постають причиною психічної діяльності. Для подальшої аргументації звернімося до метафізики Аристотеля. Як відомо, метафізика намагається відшукати начала буття. "Началом називають те в речі, звідки (виділено. – Авт.) починається рух" [1, с. 145], началом є те, що приводить річ у стан руху чи спокою [1, с. 304]. Ці роздуми надають достатньо підстав для висновку, що началом психічного життя є спонукання до діяльності.

Дієва (рушійна) причина вказує "звідки початок руху" [1, с. 70, 72] й органічно пов'язана із формальною причи-

ною [1, с. 303]. В Аристотеля дієва причина постає як *за-сіб*, за допомогою якого відбувається діяльність [2, с. 86].

Найдосконалішою причиною в Аристотеля постає цільова причина (ентелехія), яку він пояснює через словосполучення "заради чого" й уточнює, що цільова причина визначає межу діяльності [2, с. 86], а також є метою і благом для іншого [1, с. 147]. Отже, цільова причина може виходити за межі діяльності людини та стосуватися життя будь-якої іншої. Це принципова річ. Іntenція спонукань може перебувати як у межах потреб окремої людини, так і виходити в загальне. Іншими словами, спонукання визначають зміст, кінцеву мету і смисл людської життєдіяльності. Виконаний аналіз доводить, що вчення Аристотеля про причинність може бути методологічною основою дослідження спонукань до діяльності.

За теоретичне підґрунтя дослідження приймаємо теорію психологічного поля К. Левіна, під впливом якого формується діяльність і поведінка людини [11, с. 46]. На думку Х. Хекхаузена, К. Левін уперше сформулював принцип взаємодії людини й ситуації [25, с. 66]. Теорія поля охоплює як внутрішні, так і зовнішні аспекти взаємодії людини та ситуації. К. Левін доводить, що ситуацію, у якій перебуває людина, потрібно описувати психологічно: виходити із наявних можливостей людини та її сприйняття соціуму. Із соціальної ситуації людина сприймає не все, а те, що відповідає її можливостям (світоглядним, політичним уявленням, здібностям, сьогоденним потребам, очікуванням), тобто лише те, що впливає тут і зараз [11, с. 66–68]. Проте на поведінку людини можуть впливати пам'ять про минуле, погляди на сьогодення й майбутнє [11, с. 73–76].

Теорія поля К. Левіна, на наш погляд, своїми витокami має психологію У. Джемса. Останній звертав увагу, що "свідомість завжди буває більш зацікавлена однією думкою, ніж іншою, відтворюючи під час процесу мислення відомий вибір між її елементами, заперечуючи одні й надаючи перевагу іншим" [6, с. 75]. З позиції феноменології Е. Гуссерля теорія поля К. Левіна та погляди У. Джемса є результатом інтенційного характеру свідомості.

На основі цих роздумів К. Левін виводить формулу людської поведінки. Поведінка (V) є функцією від особистісних характеристик (P) й особливостей оточення (U): $V = f(P, U)$ [11, с. 85; 24, т. 1, с. 183]. Поведінка постає функцією двох змінних величин: з одного боку, психологічних, соціально-політичних, культурних якостей людини, а з іншого, – особливостей ситуації. За такого підходу спонукання є "ключовим подразником", що приводить людину в дію [25, с. 61]. У цій думці звертаємо увагу на термін *ключовий подразник*, що варто сприймати як еквівалент першої причини діяльності Аристотеля. Психологічне поле К. Левін інтерпретує як життєвий простір і поле діяльності людини.

Наведені теоретико-методологічні роздуми надають підстави стверджувати: спонукання є началом, основою, – субстанцією психічного життя людини. Структурованість спонукань визнавав ще І. Кант, виокремивши мотив, інтерес і максимум, спеціально підкресливши: інтерес виростає з мотиву і є спонуканням індивіда, який має розум [8, с. 89], але ця надзвичайно плідна думка втрачена сучасною філософією та психологією.

Спонукання – це родове поняття, ключовий подразник, що охоплює несвідомі та свідомі рушійні сили людини в ситуації її взаємодії із середовищем – джерелом активності. Спонукання структуруються відповідно до внутрішніх і зовнішніх умов життєдіяльності

людини й водночас структурують її психіку та здійснюють вплив на фізіологію. Вважаємо, що спонукання варто прийняти за центральне пояснювальне поняття (системоутворювальний, конститутивний елемент) свідомості. На наш погляд, у цьому полягає ключ до розуміння людської психіки.

Механізми формування спонукань. Найскладніший момент у розумінні спонукань починається з питання: "Як вони трансформуються у свідому рушійну силу?" У зазначеному контексті ми досліджуємо спонукання на межі ідеального й матеріального: психологічного і соціального, психологічного та фізіологічного. Проаналізуємо спонукання в контексті взаємодії психологічного та соціального. Тут варто врахувати принципів досягнення Д. Узнадзе. Психолог подолав постулат безпосередньої взаємодії людини із соціальною реальністю, тобто подолав панівний суб'єкт-об'єктний ($S - O$) підхід взаємодії людини й соціальної реальності. Учений довів, що взаємодія людини з реальністю опосередкована певними настановами, які притаманні людині на цей час [21, с. 158–159]. Для формування настанов потрібні певні суб'єктивні умови й наявність відповідної ситуації.

Безумовно, спонукання формуються у процесі виховання. В умовах суспільного розподілу праці на їхнє формування суттєво впливає положення людини в системі суспільних і виробничих відносин та її орієнтація на ту чи іншу систему відносин. Припускаємо, що стрижень життєвого простору людини утворюють суспільні відносини. Конкретизуючи ці роздуми, зауважимо, що на формування соціально-економічних спонукань суттєво впливає рівень практичного освоєння соціального механізму життєзабезпечення (СМЖ), під яким розуміємо ієрархізовану системо-структуру трьох базисних форм економічних відносин:

- відносини розподілу й отримання (засобів праці і засобів до життя);
- відносини обміну й управління (виробництвом і розподілом засобів праці та засобів життя);
- відносини власності й володіння (засобами, процесом і результатом – продуктом) [13, с. 15–44].

Уперше на цей факт звернули увагу О. Гречаний і В. Сабадуха. (Припускаємо, що СМЖ є соціальним еквівалентом життєвого простору Левіна [11, с. 77–83]). Ураховуючи інтенційний характер свідомості, зауважимо, що під впливом спонукань формуються життєві настанови людини.

О. Асмолов на підставі ідеї Д. Узнадзе формулює гіпотезу "про ієрархічну рівневу природу настанови, як психологічного механізму стабілізації діяльності" [3, с. 62], виокремлюючи операційну, цільову та смислову настанови. О. Гречаний та В. Сабадуха визнають це як позитивне досягнення, але зауважують, що психологи роблять одну й ту ж саму помилку: не виходять за межі психології в соціум [5, с. 90].

Ураховуючи помилки О. Асмолова та Д. Узнадзе, поглибимо аналіз про таємниці взаємозв'язку психічного й соціального на основі понять спонукання й настанови. Складність суспільного буття, економічний фундамент якого утворює СМЖ, людина усвідомлює поступово. Її свідомість із СМЖ засвоює те, що відповідає наявному психологічному, соціальному, інтелектуальному досвіду та тим потребам, що мають реальне значення для людини. Якщо її життєві потреби обмежені уявленням: щоб жити, потрібно отримувати за визначеними нормами частину матеріальних благ, то відносини розподілу й будуть дійсним базисом його

життєдіяльності. (Повсякденною мовою психологічне поле (взаємовідносини між робітником та працедавцем) зводиться до того, що вони домовляються між собою: один зобов'язується виконувати певну роботу, а інший – платити відповідну платню. Усвідомлення відносин має одновимірний характер, а саме причинно-наслідковий: зробив – отримав, не зробив – не отримав. Цей характер домовленостей – найпростіший механізм, на основі якого людина забезпечує себе і свою родину матеріальними благами).

Освоєну частину СМЖ буде закріплено у свідомості у формі соціально-психологічної настанови – стимулу. Спонукувана стимулом людина відчуває залежність від інших людей, страждає від цієї несвободи, підкоряється або бунтує проти цієї ситуації, намагаючись "вибитися в люди". Така людина постає як "раб" власної соціально-психологічної, інтелектуальної й духовної незрілості. Змістом такої настанови є винагорода чи покарання. У межах такого життєвого простору людина не усвідомлює себе повноцінним суб'єктом суспільного життя. Цей рівень розвитку свідомості варто охарактеризувати поняттям *залежність*.

Якщо життєві потреби людини ґрунтуються на уявленні: щоб бути успішним, треба бути причетним до сфери управління й обміну та самому встановлювати норми отримання благ як для інших, так і для себе самого, то людина орієнтуватиметься на відносини обміну й управління (На повсякденному рівні це означає, що така людина через механізми ринку шукає таку діяльність, яка б приносила їй найбільшу економічну, соціальну, політичну вигоду. Вона розуміє, що в основу життя краще покласти не виробництво матеріальних благ, а їхній обмін. Цей тип людини орієнтуватиме свою свідомість на осмислення процесів обміну – управління у співвідношенні з процесами розподілу – отримання, а саме: товари як і власну робочу силу слід обмінювати на інші товари та гроші і краще це здійснювати на основі нееквівалентності процесів обміну). Цей факт буде закріплено у свідомості у формі настанови, що отримала назву "мотив". Для цього типу людини характерне пристосування до реальності.

Пояснимо зв'язок між соціальним і психологічним на основі повсякденного досвіду та прикладів із казок. Наприклад, вівчар із казки "Вівчар, пан, його онук та бичок" на початку свого життя не усвідомлював сповна соціальні умови свого існування (СМЖ). Його досвід не виходив за межі безпосереднього виробничого процесу. Він ще не знав, що в умовах розподілу праці (ринку) перш ніж ставати до роботи треба з'ясувати: умови праці, вимоги до кількості та якості продукту, розмір оплати. Незнання вівчарем цих законів дало змогу пану певний час його обдурювати. Після того, як пан обдурив вівчаря, останній усвідомив, на чому були побудовані їхні виробничі відносини: на нееквівалентності процесу обміну. Усвідомлення цього механізму відкрило вівчарю шлях до збагачення, до того, щоб він сам став власником [4, с. 212–216; 19, с. 4–6].

Спеціально підкреслимо, що народна мова у казках корелює із науковими поняттями. О. Пранґішвілі, наприклад, виконав дослідження психологічних якостей людини на основі аналізу грузинської мови і довів певну кореляцію між науковими поняттями та народною мовою. У народній мові знайшли відображення такі поняття, як психічна активність людини, пізнавальні процеси, психологічні особливості людини, готовність до діяль-

ності, мотиви діяльності, і найцікавіше, що направленість діяльності трактує як настанову [14, с. 286].

Якщо первинні життєві потреби людини орієнтовані на розбудову справедливого суспільства та дотримання моральних норм, то людина у своєму розвитку спроможна засвоїти процес життєзабезпечення на рівні відносин власності, що визначають еквівалентність обміну, а також способи та кількість отримання матеріальних благ. Психологічно освоєний механізм життєзабезпечення буде закріплено у психіці у формі соціально-психологічної настанови – інтерес. Людина піднімається на наступний рівень засвоєння СМЖ, а саме: розуміє, що для реалізації своїх спонукань потрібно бути власником засобів виробництва. Її свідомість стає тривимірною, що дозволяє усвідомлювати процеси обміну – управління й розподілу – отримання в контексті процесів власності – володіння. Це дає змогу стати суб'єктом соціально-економічного життя.

Якщо первинні потреби людини орієнтовані на пошуки істини, цілісне сприйняття життєдіяльності людської спільноти, то людина осмислює СМЖ у контексті історичного буття людини з урахуванням минулого, теперішнього й майбутнього, а тому в неї формується настанова на ідеал і вона піднімається до рівня генія (докл. див. [5, с. 79–81]). Окреслені механізми життєзабезпечення на повсякденному рівні були осмислені й описані ще у міфах і казках, що проаналізовано у працях [16, 18, 19]. Утім, за висновками німецького ученого Ф. Клікса, на ці знання донині існує табу та соціальна монополія, оскільки вони розкривають приховані соціально-політичні таємниці [9, с. 138, 142, 209–210], а тому на теоретичному рівні вони не знайшли належного осмислення. Вважаємо, що є певна кореляція між теоретичними поглядами К. Левіна, народною мудрістю, що знайшла відображення в казках і міфах та запропонованим нами соціальним механізмом життєзабезпечення як соціальним змістом теорії поля та життєвого простору Левіна.

Отже, спонукання до життєдіяльності в контексті відносин людини із життєвим простором закріплюються в соціально-психологічних настановах людини і набувають структурованого вигляду: стимул, мотив, інтерес, ідеал.

Сформульовані методологічно-теоретичні засади вимагають віднайти матеріального носія спонукань і настанов, отож слід перейти до аналізу проблеми в контексті психологія – фізіологія. Проаналізуємо ідеї О. Ухтомського про суть і роль домінанти в життєдіяльності людини. Домінанта є загальним принципом роботи нервових центрів, яка полягає в тому, що частково під впливом внутрішніх гормонів організму, частково під рефлекторним впливом у нервовій системі утворюються осередки підвищеного збудження, за допомогою яких організм здобуває можливість полегшено реагувати на подразнення [22, с. 34]. Отже, домінанта – це осередок збудження в корі головного або спинного мозку, що формується під впливом внутрішніх і зовнішніх чинників за умови гальмування інших центрів.

Домінанта завжди супроводжується виникненням у корі головного мозку інтегрального образу, що фіксується в пам'яті. Домінанта може зникнути, а образ залишається в пам'яті або в несвідомому. Відновлення в пам'яті образу веде до відновлення домінанти. Осмислюючи ці процеси в роботі кори головного та спинного мозку, О. Ухтомський уводить поняття "орган" і зазначає, що домінанта – це орган нервової системи, який є поєднанням збудження й гальмування.

Домінанта, за О. Ухтомським, є фізіологічним чинником поведінки людини. З огляду на це учений стверджує: "Суорова істина про нашу природу в тому, що в ній ніщо не проходить безслідно <...> Зі слідів того, що минуло, виростають доміанти та спонукання теперішнього для того, щоб визначити майбутнє. Якщо не оволодіти вчасно зачатками своїх доміант, вони заволодіють нами. Отож, якщо потрібно виробити в людині продуктивну поведінку з визначеною спрямованістю дії, цього досягають щохвилиним, невсипущим культивуванням необхідних доміант" [22, с. 106]. У цих роздумах відображено причинний зв'язок внутрішнього та зовнішнього світів: фізіологічного, психологічного й соціального. Доміанти формуються як під впливом психологічних зусиль самої людини, так і під впливом зовнішніх умов.

Домінанта для О. Ухтомського не лише пояснювала механізм роботи мозку, але була законом життя, який він радив покласти в основу відносин між людьми. Психологічно освічена людина має сприймати *іншого* не на рівні його поведінки, а усвідомлювати його доміанти. "Уміти конкретне підійти до кожної окремої людини, уміти ввійти в її шкаралупу, захити її життям, зрозуміти її вихідні точки, які її визначають, зрозуміти її доміанти, пристати до її погляду – ось завдання" [22, с. 90]. Людина, формуючи в себе доміанту на *іншого*, долає власне *его* й піднімає себе на рівень особистості. "Лише там, де ставиться доміанту на особу іншого як на найдорожче для людини, уперше долається прокляття індивідуалістичного ставлення до життя, індивідуалістичного світорозуміння, індивідуалістичної науки. Оскільки лише з огляду на те, наскільки кожен із нас долає самого себе та свій індивідуалізм <...> йому відкривається обличчя іншого. І з цього моменту, як відкривається особа іншого, сама людина вперше заслуговує, щоби про неї заговорили як про особу" [22, с. 90]. Отже, здатність сформувати в собі доміанту на іншого є підґрунтям того, що про таку людину можна говорити як про зрілу особистість.

Якщо для О. Леонтьєва особистість починається з усвідомлення мотивів власної поведінки [12, с. 205], то для О. Ухтомського – з того моменту, коли людина наважується на формування власної доміанти, стає "на шлях вищезначення <...> доміанти, уперше здобуває те, що можна в ній назвати особою" [23, с. 255]. Учений висновує: переструктурувати свою доміанту на іншого – це здійснити духовну революцію. Звільнитися від своєї антигуманної доміанти – це надзвичайно важке, але нагальне завдання людини. Свої міркування про доміанту О. Ухтомський поєднує з роздумами І.Канта: людина з доміантою на *іншого* ніколи не використовуватиме іншу людину як засіб, а завжди ставитиметься до неї як до мети [23, с. 255]. У процесі аналізу доміанти О. Ухтомський доходить фундаментального висновку: кожна людина є залежною від своєї доміанти, тобто її "рабом". Механізм доміанти – посередник у взаємодії людини із життєвим світом, оскільки дивиться на світ крізь призму своїх доміант.

Поєднаємо дослідження О. Ухтомського та сучасного нейробіолога А. Корба. Останній науково довів, що людські вчинки – це результат взаємодії між префронтальною корою (свідоме), з одного боку, та ядром і верхньою зоною смугастого тіла (несвідоме), – з іншого. Ядро та верхня зона подають імпульс, а префронтальна кора ("президент" мозку) ухвалює рішення, що із цим імпульсом робити [10, с. 72–73]. Виходить, якщо доміанта міститься у префронтальній корі (зріла особис-

тість), вона здатна контролювати імпульси та потяги смугастого тіла. А. Корб зазначає: "Медіальна префронтальна кора може проектувати свою активність на верхню ділянку смугастого тіла, а орбітофронтальна ділянка кори головного мозку проектується на сусіднє ядро. Це може мати спрощений вигляд, але виходить, що префронтальна кора корегує та моделює наші імпульси та звички. Це розширює можливості контролювати власне життя, даючи змогу не залежати від минулого досвіду..." [10, с. 72–73].

У разі, коли доміанта міститься у смугастому тілі (залежна людина), префронтальна кора вимушена підкорятися його імпульсам. Принцип задоволення, що закріплений у вигляді доміанти у ядрі смугастого тіла, може бути настільки сильним, що йому змушена підкорятися свідомість, тобто людина йде за своїми інстинктивними бажаннями, потягами, потребами, настановами та стає їхнім рабом. Про стан психіки таких людей З. Фрейд зауважує: "Щодо Воно Я подібне верхнику, який повинен приборкати сильнішого від себе коня <...>. Як верхнику, якщо він не хоче розлучитися з конем, часто залишається лише вести його туди, куди йому хочеться, так і Я перетворює волю Воно на дію, ніби це було його власною волею" [24, с. 432].

Вплив спонукань на формування людської типології. На підставі теоретичних положень О. Асмолова та Д. Узнадзе про настанову та доміанту сформулюємо гіпотезу: настанови й доміанти органічно пов'язані з різними типами людини. Кореляцію між різними типами людини та різними рівнями розвитку свідомості знаходимо в міфології, у філософів стародавнього Китаю (Лао Цзи, Конфуцій), в античних філософів (піфагорійці, Платон, Аристотель, Сенека, Марк Аврелій), середньовічних християнських філософів (Боецій, Григорій Богослов, Аврелій Августин, Тома Аквінський, Іоан Ліввичник та ін.), середньовічних арабських філософів (Аверроес, Авіценна), німецьких містиків (М. Екґарт, Г. Сузо, Й. Таулер), німецьких романтиків (Й. Шіллер, Ф. Шлегель), а також у німецьких класичних філософів (Й. Кант, Й. Фіхте, Ф. Шеллінґ, Г. Гегель [17, с. 162–221]). Ієрархічний погляд на людську сутність притаманний українській філософії (І. Вишенський, К. Сакович, Т. Прокопович, Г. Сковорода та ін.) [17, с. 261–271].

На основі узагальнення цих знань В. Сабадуха сформулював метафізичну теорію особистості [17, с. 297–328]. Людина у процесі духовного становлення може пройти такі рівні розвитку: залежна особистість, посередня особистість, зріла особистість і геній, а може зупинитися на нижчих рівнях буття. Людина, яка здійснює життєдіяльність на першому чи другому ступенях духовного розвитку (за Д. Узнадзе, статична людина [21, с. 281–283]), актуально перебуває на знеособленому рівні існування, хоча потенційно у неї є особистісне начало. Спеціально підкреслимо, що на якому б рівні розвитку не перебувала людина, ставлення до неї має бути як до особистості. За певних умов людина спроможна подолати наявний рівень буття і піднятися до рівня зрілої особистості. Залежна людина живе безпосередніми потребами, посередня (за Д. Узнадзе, варіабельна людина [21, с. 283–285]) переслідує свою вигоду (економічну, соціально-політичну, правову, психологічну, світоглядну). Людина особистісного рівня розвитку (за Д. Узнадзе, динамічна людина [21, с. 278–281]) має такі ознаки: вимоглива до себе, прагне духовного вдосконалення, спонукається потребами суспільства, має розвинене мислення, психологічно й інтелектуально самостійна.

Уточнімо зміст свідомості людини різного рівня розвитку в контексті її настанов. Індивід залежного рівня розвитку спонукається стимулом безпосередніх потреб і живе за *принципом задоволення* [17, с. 309]. Домінанта залежної людини перебуває в зоні смугастого тіла, а тому її свідомість узгоджується з імпульсами та потягами несвідомого, не вступаючи з ними в конфлікт. Проте, водночас, вона перебуває в конфлікті із соціальними нормами та моральним законом. Зовнішній світ ділитиметься на те, що не приносить задоволення, і те, що приносить задоволення.

Свідомість людини посереднього рівня розвитку, яка спонукається стимулом вигоди, живе за *принципом реальності* [17, с. 310]. Домінанта посередньої людини мігрує зі смугастого тіла у префронтальну кору. За допомогою здорового глузду і з огляду на принцип реальності, вона може стримувати імпульси та потяги несвідомого, особливо коли це стосується її безпосередньої вигоди або досягнення влади.

Людина особистісного рівня розвитку, спонукувана інтересом, здатна побачити, зрозуміти *іншого* та надати йому допомогу. Настанови її домінанти особистості орієнтовані на *іншого*, критерієм життєдіяльності є *принцип цінності* [17, с. 311], а змістом свідомості – моральні норми. Домінанта зрілої особистості переважно міститься у префронтальній корі, а тому активність смугастого тіла контрольована. Свідомість особистості контролює та змінює характер індивідуального несвідомого, а також тримає під контролем колективне несвідоме.

Геній з його настановою на ідеал сприймає життя й реальність у контексті минулого, сучасного й майбутнього з урахуванням накопиченого культурою досвіду та сенсу буття людини. Змістом його свідомості є майбутнє. Геній усвідомлює недосконалість світу, але своєю діяльністю та способом життя намагається позитивно впливати на нього, а тому *принципом його жит-*

тя є творчість [17, с. 312]. Домінанта в генія стабільно перебуває в префронтальній корі, а тому активність смугастого тіла контрольована. Свідомість генія контролює та змінює характер не лише індивідуального несвідомого, а формує нові засади суспільного буття – конститує нову реальність.

Безумовно, необхідно ще досліджувати зв'язок між спонуканнями, настановою, домінантою, поведінкою та змістом свідомості людини. Проте О. Ухтомський звернув увагу на роль домінанти у цьому зв'язку. "Які домінанти людини, такий і її інтегральний образ світу, а який інтегральний образ світу, така поведінка..." [23, с. 264], отож чітко зафіксував ізоморфізм між зовнішнім і внутрішнім світом людини. Учений розкрив зміст домінанти: вона функціонує на основі механізму самовиправдання, а логіка постає інструментом психологічного самозахисту. З огляду на це домінанта завжди самовиправдовується, а логіка – її слуга. Незважаючи на те, що домінанта з метою самозбереження сама себе виправдовує, учений ставить перед людиною завдання оволодіти своїми домінантами.

Окультурювання домінант залежної й посередньої людини є стратегічним завданням людства. "Щоб оволодіти людським досвідом, самим собою й іншими, щоб спрямувати у визначене русло поведінку й саме інтимне життя людей, потрібно оволодіти фізіологічними домінантами в собі самих і в тих, хто нас оточує" [23, с. 48]. У контексті сучасності зауважимо, що посередня людина пов'язала свої настанови й домінанти з вигодою. Унаслідок чого маємо знеособлене суспільство, у якому панує вигода та матеріальні цінності. Критично осмислюючи роздуми О. Ухтомського, зауважимо, що він як фізіолог абсолютизував роль домінанти, утім наведені думки надзвичайно актуальні в умовах знеособленого суспільства.

Таблиця 1

Конститутивний вплив спонукань на соціально-психологічні настанови людини, принципи життєдіяльності, домінанту та поведінку

Спонукування	Інтенції свідомості	Настанова	Принцип життєдіяльності	Домінанта	Поведінка	Мовні засоби	Рівень духовного розвитку людини
Потреба істини	На загальне, на оволодіння метафізичними законами буття	На світ, ідеал	Принцип творчості	Стабільно перебуває у префронтальній корі	Учинок, орієнтований на утвердження ідеалів	Відображають ідеал як поєднання істини, добра і краси	Геній, святий
Потреба справедливості й дотримання моральних норм	На оволодіння законами соціуму, пізнання відносин розподілу, обміну та власності	На <i>іншого</i> , інтерес	Принцип обов'язку	Переважно міститься у префронтальній корі	Учинок, орієнтований на утвердження інтересів суспільства	Відображають інтереси суспільства, його цінності, цілі, національну безпеку	Особистість
Успіх	На власне <i>его</i> , пізнання відносин обміну	На себе, мотив	Принцип реальності	Мігрує зі смугастого тіла у префронтальну кору	Відтворення типових форм поведінки	Відображають прагнення до вигоди (економічної, політичної, правової, психологічної, світоглядної)	Посередня, репродуктивна людина
Безпосередня життєдіяльність	На власне тіло, пізнання відносин розподілу	На тілесні потреби, стимул	Принцип задоволення	Перебуває у зоні смугастого тіла	Найпростіші форми адаптації (S – R, стимул – реакція)	Відображають тілесні потреби, прагнення до задоволення	Залежна, тілесна, природна, одновимірною людина

Отже, спонукування, настанови й домінанти органічно пов'язані та перебувають на межі фізіології, психології й

соціології, а тому об'єктивно потребують міждисциплінарного підходу: участі філософів, психологів, педаго-

гів, нейробіологів. Підкреслимо, що настанова перебуває на межі психології та соціології, а домінанта – на межі фізіології та психології. Для характеристики цієї межі (розриву) можна використати термін Ж. Левіне "пояснювальний розрив" [26] (Для довідки зауважимо, що цей термін був уведений для осмислення фізіологічних і психічних аспектів свідомості). Однак подібний розрив виникає і на межі соціологічного та психологічного, утім, ми маємо єдине соціально-психологічно-фізіологічне поле. Підкреслимо, що подібні проблеми виникають під час дослідження будь-яких форм організації матерії, коли відбувається перехід від однієї форми організації матеріальних структур до іншої. Для аналізу межових умов поєднання різних форм організації матерії ще не вироблено відповідної методології. Отже, дослідження психіки людини має охоплювати три реальності: соціальну, психологічну та фізіологічну. Це цілісна проблема, яку не можна розривати. Синтезуємо роздуми в табл. 1.

Висновки. Спонування – це причина, ключовий подразник, динамічна, але водночас досить стабільна структура психіки людини, що забезпечує totoжність людського "Я" протягом життя, хоча може змінюватися за змістом і формою. Спонування охоплюють як свідоме, так і несвідоме. У разі зміни спонукань відбуваються також зміни на психологічному та фізіологічному рівнях. У процесі трансформації спонукань від стимулу до мотиву відбувається розвиток свідомості, але ці зміни не виходять за межі людського еґо і людина продовжує жити за законами еґоїзму. Під час переходу спонукань із рівня мотиву на рівень інтересу відбувається якісний стрибок як у внутрішньому житті людини, так й у зовнішньому. Людина виходить за межі еґоїзму і починає жити потребами *іншого* (інтересами суспільства), а її свідомість охоплює внутрішній і зовнішній світ, що можна висловити як єдність свідомості – буття. Під час переходу спонукань на рівень ідеалу свідомості починає випереджати буття та формує нові парадигми, первоначала. Отже, спонування суттєво змінюють внутрішній і зовнішній світ людини, що дає змогу стверджувати: спонування є конститутивною основою психіки. Завдяки спонуванням, настановам і домінантам ми маємо підстави описати функціонування людської психіки в єдності внутрішніх і зовнішніх умов життєдіяльності людини.

Список використаних джерел

1. Аристотель. Метафізика. *Сочинения* : в 4 т. / пер. с древнегреч.; общ. ред. А. И. Доватура. Москва: Мысль, 1983. Т. 1. 550 с.
2. Аристотель. Физика. *Сочинения* : в 4 т. / пер. с древнегреч.; общ. ред. А. И. Доватура. Москва: Мысль, 1983. Т. 3. 830 с.
3. Асмолов А. Г. Деятельность и установка. Москва : МГУ, 1979. 151 с.
4. Вівчар, пан, його онук та бичок. *Українські народні казки: для мол. та серед. шк. віку*. Київ: Веселка, 1990. С. 212–216.
5. Гречаний О. Ф., Сабадуха В. О. Філософія здібностей у контексті пріоритету духовного над матеріальним: монографія. Луганськ: Вид-во СНУ ім. Володимира Даля, 2015. 211 с.
6. Джемс У. Психологія. Москва : Педагогіка, 1991. 368 с.
7. Занюк С. С. Психологія мотивації: навч. посіб. Київ : Либідь, 2002. 304 с.
8. Кант І. Критика практичного розуму. Київ: Юніверс, 2004. 240 с.
9. Кликс Ф. Пробуждающееся мышление: История развития человеческого интеллекта. Киев : Вища школа, 1985. 295 с.
10. Корб А. У пасти депресії. Як подолати тривожність і радіти життю. Київ, 2019. 216 с.
11. Левин К. Теория поля в социальных науках. Сенсор, 2000. 308 с.
12. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность. Москва : Политиздат, 1975. 304 с.
13. Маркс К. Экономические рукописи 1857–1861 годов. Київ : Політвидав України, 1982. Т. 46. Ч. 1. 515 с.
14. Прангишвили А. С. Исследования психологии установки. Тбилиси : Мецниереба, 1967. 340 с.
15. Психологічний тлумачний словник найсучасніших термінів. Харків : Прапор, 2009. 672 с.

16. Сабадуха В. О. Дійсний зміст казкових образів з точки зору конкретного людинознавства. *Психолого-педагогічні проблеми розвитку сучасних освітніх технологій* : зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля: СНУ ім. В. Даля. Луганськ, 2004. С. 115–122.

17. Сабадуха В. О. Метафізика суспільного та особистісного буття: монографія. Івано-Франківськ : ІФНТУНГ, 2019. 647 с.

18. Сабадуха В., Сівоконева Г. Знайомство учнів початкових класів з соціальним механізмом життєзабезпечення (за мат. укр. казок). *Вісник Луганського національного педагогічного університету імені Тараса Шевченка* (педагогічні науки). Луганськ, 2006. № 16 (111). С. 207–212.

19. Сабадуха О. В., Овчаренко С. М. Науково-методичні рекомендації по курсу психолого-педагогічної антропології для вчителів початкових класів загальноосвітньої школи. Луганськ : Глобус, 2010. 28 с.

20. Сепетий Д. Чому існує "Важка проблема свідомості" *Філософська думка*. 2016. № 2. С. 30–38.

21. Узнадзе Д. Н. Психологические исследования. Москва : Наука. 1966. 450 с.

22. Ухтомский А. А. Избранные труды. Ленинград : Наука, 1978. 358 с.

23. Ухтомский А. А. Письма. *Новый мир*. 1973. № 1. С. 253–266.

24. Фрейд З. Психология бессознательного. Москва : Просвещение, 1990. 448 с.

25. Хекхаузен Х. Мотивация и деятельность. Москва : Педагогіка, 1986. 408 с.

26. Levine J. Materialism and Qualia: The Explanatory Gap. *Pacific Philosophical Quarterly*. 1983. P. 354–361.

References

1. Aristotle (1983). *Metaphysics*. [Metaphysics]. Moskva : Mysl. [in Russian].
2. Aristotle (1983). *Fyzyka*. [Physics]. Moskva : Mysl. [in Russian].
3. Asmolov, A. H. (1979). *Deiatelnost y ustanovka*. [Activity and installation]. Moskva : MHU. [in Russian].
4. Ukraini narodni kazky. (1990). *Vivchar, pan, yoho onuk ta bychok*. [Shepherd, lord, his grandson and bull]. Kyiv : Veselka. [in Ukrainian].
5. Hrechanyi, O. F., Sabadukha, V. O. (2015). *Filosofia zdibnostei u konteksti pryoritetu dukhovnoho nad materialnym*. [Philosophy of abilities in the context of the priority of the spiritual over the material]. Luhansk: Vyd-vo SNU im. Volodymyra Dalia. [in Ukrainian].
6. Dzhems, U. (1991). *Psykhohohyia*. [Psychology]. Moskva : Pedahohyka. [in Russian].
7. Zaniuk, S. S. (2002). *Psykhohohyia motyvatsii*. [Psychology of motivation]. Kyiv : Lybid. [in Ukrainian].
8. Kant, I. (2004). *Krytyka praktychnoho rozumu*. [Critique of practical reason]. Kyiv : Yunivers. [in Ukrainian].
9. Klyks, F. (1985). *Probuzhdaiushcheesia myshlenye: Ystoriya razvytyia chelovecheskoho yntellekta*. [Awakening Thinking: A History of the Development of Human Intelligence]. Kyev: Vyshcha shkola. [in Russian].
10. Korb, A. (2019). *U pastsi depresii. Yak podolaty tryvozhnist i radity zhyttiu*. [Trapped in depression. How to overcome anxiety and enjoy life]. Kyiv. [in Ukrainian].
11. Levyn, K. (2000). *Teoriya polia v sotsyalnykh naukakh*. [Field theory in the social sciences]. SPb. : Sensor. [in Russian].
12. Leontev, A. N. (1975). *Deiatelnost. Soznanye. Lychnost*. [Activity. Consciousness. Personality]. Moskva : Polytyzdat. [in Russian].
13. Marks, K. (1982). *Ekonomichni rukopysy 1857–1861 rokiv*. [Economic manuscripts 1857–1861]. Kyiv : Politytydav Ukrainy. [in Ukrainian].
14. Pranhshyvyly, A. S. (1967). *Yssledovanyia psykhohohy y ustanovky*. [Studies in the psychology of attitude]. Tbylysy : Metsnyereba. [in Russian].
15. Psykhohohichni tлумachnyi slovnyk naisuchasnyshykh terminiv. (2009). Kharkiv: Prapor. [in Ukrainian].
16. Sabadukha, V.O. *Diisnyi zmist kazkovykh obraziv z tochky zoru konkretnoho liudynoznavstva*. [The real meaning of fairy-tale images from the point of view of specific anthropology]. Psykhohoh-pedahohichni problemy rozvytku suchasnykh osvithnikh tekhnolohii: Zb. nauk. prats Skhidnoukrainskoho natsionalnoho universytetu imeni Volodymyra Dalia: SNU im. V. Dalia, 2004. [in Ukrainian].
17. Sabadukha, V. O. (2019). *Metafizyka suspilnoho ta osobystisnoho buttia*. [Metaphysics of social and personal existence]. Ivano-Frankivsk: IFNTUNH. [in Ukrainian].
18. Sabadukha, V., Sivokoneva H. *Znaiomstvo uchniv pochatkovykh klasiv z sotsialnym mekhanizmom zhyttiezabezpechennia (za materialamy ukrainskykh kazok)*. [Familiarization of primary school students with the social mechanism of life support (based on Ukrainian fairy tales)]. Visnyk Luhanskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka (pedahohichni nauky). Luhansk : 2006. №16 (111). [in Ukrainian].
19. Sabadukha, O. V., Ovcharenko S. M. *Naukovo-metodychni rekomendatsii po kursu psykhohoh-pedahohichnoi antropologii dlia vchytelia pochatkovykh klasiv zahalno-osvithnoi shkoly*. [Scientific and methodical recommendations for the course of psychological and pedagogical anthropology for primary school teachers]. Luhansk : Hlobus, 2010. [in Ukrainian].
20. Sepetyi, D. (2016) Chomu isnuie "Vazhka problema svidomosti". [Why there is a "severe problem of consciousness"]. *Filosofska dumka*, 2, 30–38. [in Ukrainian].
21. Uznadze, D. N. (1966). *Psykhohohycheskye yssledovanyia*. [Psychological research]. Moskva : Nauka. [in Russian].

22. Ukhtomskyi, A. A. (1978). *Yzbrannye trudy*. [Selected works]. Leningrad : Nauka. [in Russian].
 23. Ukhtomskyi, A. A. (1973). *Pysma*. [Letters.] Novy myr. №1. [in Russian].
 24. Freid, Z. (1990). *Psykhohohyia bessoznatelnoho*. [Psychology of the unconscious]. M. : Prosveshchenye. [in Russian].

25. Khekkhauzen, Kh. (1986). *Motyvatsyia y deiatelnost*. [Motivation and activity]. Moskva : Pedahohyka. [in Russian].
 26. Levine, J. (1983). Materialism and Qualia: The Explanatory Gap. In: *Pacific Philosophical Quarterly*. P. 354–361.

Надійшла до редколегії 29.08.22
 Рекомендована до друку 21.11.22

Oleksii Sabadukha, PhD (Philosophy)

ORCID: 0000-0002-7227-1278

The Ukrainian Association of Psychosomatic Therapy, Zhytomyr, Ukraine

MOTIVATION AS A CONSTITUENT ELEMENT OF HUMAN PSYCHE

The article examines the fundamental influence of human motivation on human inner and outer worlds. The views of Aristotle were used as the methodological basis to study the causality of the existence of things and phenomena, and as the theoretical basis Kurt Lewin's psychological field theory was used. The main ways of forming motivation, specifically, the upbringing process and assimilation to the social mechanism of livelihood (the relations of distribution, exchange and ownership) were researched. The connection between motivations, attitudes and dominance has been established. It is proved that motivations form a certain hierarchy of attitudes that are fixed in the human brain as dominants. The influence of motivation on the formation of human typology has been studied: dependent personality, mediocre personality, mature personality and a genius.

It has been substantiated that a person of a dependent spiritual development is motivated by immediate needs, the intentions of their consciousness are directed to his body and relations of distribution, and the attitude is a stimulus. The life of a dependent person is focused on pleasure, the dominant is in the area of the striatum; behavior is dominated by the simplest forms of adaptation (stimulus – reaction), and language during communication reflects the bodily needs and desires for satisfaction.

It has been further examined that a person of mediocre (reproductive) level of spiritual development is motivated by success, the intentions of his consciousness are directed to his ego, cognition of exchange relations, and attitude is the motive. The life of a mediocre person is built on the principle of reality, and the dominant migrates from the striatum to the prefrontal cortex. Behavior reproduces typical forms of behavior, and language reflects the desire for profit (economic, political, legal, psychological, ideological).

It has been concluded that a person of a personal level of spiritual development is motivated by the needs of society, the intentions of their consciousness are aimed at mastering the laws of society, morality, holistic knowledge of relations of distribution, exchange and property, and interest is the attitude. The person's life is governed by duty, and the dominant is mainly in the prefrontal cortex. Behavior patterns of a mature person are focused on asserting the interests of society, and language reflects the interests of society, its values, goals and national security.

Finally, it has been proved that a person of genius level of spiritual development is motivated by the need of finding the truth, the intentions of their consciousness are aimed at mastering the metaphysical laws of existence, and the ideal is the main attitude. The life of a genius is focused on creativity, the dominant is stably in the prefrontal cortex. In behavior, genius is focused on the establishment of ideals, and language reflects the ideals as a combination of Truth, Goodness and Beauty.

Keywords: motivation, causality, psyche, consciousness, stimulus, motive, interest, ideal, attitude, dominant, principles of life.

Наукове видання

ВІСНИК

КИЇВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

ПСИХОЛОГІЯ

Випуск 2(16)

Редактор Т. Гуз

Оригінал-макет виготовлено Видавничо-поліграфічним центром "Київський університет"

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, власних імен та інших відомостей. Редколегія залишає за собою право скорочувати та редагувати подані матеріали. Рукописи та електронні носії не повертаються.

Формат 60x84^{1/8}. Ум. друк. арк. 5,9. Наклад 300. Зам. № 222-10537
Гарнітура Arial. Папір офсетний. Друк офсетний. Вид. № Пс4.
Підписано до друку 20.12.22

Видавець і виготовлювач
ВПЦ "Київський університет"

Б-р Тараса Шевченка 14, м. Київ, 01601, Україна
☎ (38044) 239 32 22; (38044) 239 31 72; тел./факс (38044) 239 31 28
e-mail: vpc_div.chief@univ.net.ua; redaktor@univ.net.ua
http: vpc.knu.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1103 від 31.10.02